

Ален-рене Лесаж

КУЛЬГАВИЙ БІС

ЗАРУБІЖНА САТИРА І ГУМОР

№ 16

ALAIN-RENÉ LE SAGE
LE DIABLE BOITEUX
1707

Ален-рене Лесаж

КУЛЬГАВИЙ БІС

Роман

Переклала з французької
Ірина СИДОРЕНКО

Київ
Видавництво художньої літератури «Дніпро»
1982

И (Фр)
Л50

В сатирическом романе французский писатель изображает широкую панораму жизни Франции XVIII в., высмеивает господствующие слои общества,

Перекладено за виданням:

*Le Sage: Le Diable Boiteux,
Paris, Librairie de la Bibliothèque Nationale, 1895.*

Л $\frac{70304-191}{M205(04)-82}$ 191.82 . 4703000000

© Український переклад,
видавництво «Дніпро», 1982 р.

РОЗДІЛ I

ХТО ТАКИЙ КУЛЬГАВИЙ БІС,
ДЕ Й ЗА ЯКОЇ ОКАЗІ
ПОЗНАЙОМИВСЯ З НИМ
ДОН КЛЕОФАС ЛЕАНДРО ПЕРЕС
САМБУЛЬЙО

Жовтнева ніч огортала густим мороком славне місто Мадрид. Городяни вже розійшлися по домівках; на вулиці повиходили закохані й виливали під балконами дам серця свої жалі та радощі; звуки гітар уже турбували батьків і тривожили ревнивих чоловіків. Отже, підходило до півночі, коли дон Клеофас Леандро Перес Самбульйо, алькальський студент¹, вискочив із горищного вікна одного будинку, куди загнав його пустотливий син богині Цітери. Він рятував своє життя і честь, тікаючи від кількох урвиголів; вони гналися за доном Самбульйо, щоб убити його або присилувати повінчатися з дамою, в якій його застали.

Дон Клеофас, дарма що був один проти них, відважно боронився й дременував лише тоді, як котрийсь із нападників вибив у нього з рук шпагу. Розбишаки погналися за ним по дахах, та під покровом ночі студентові вдалося втекти. Вдалині блимало світло. Самбульйо пішов на нього: хоч яке кволе, це світло правило йому за дороговказ у такій небезпечній ситуації. Світло пробивалося з горища, і студент, хоч не раз ризикував полетіти сторчголов, нарешті дістався до нього. Він уліз у віконце, щасливий, мов той керманіч, що благополучно привів у гавань корабель, якому загрозувала гибель у морській безодні.

Дон Клеофас розглянувся навсебіч і, дуже здивований з того, що в убогій мансарді нікого немає і що

¹ А л ь к а л а — місто в Іспанії; славилося своїм університетом.

вона якась химерна, заходився обдивлятися її пильніше. Зі стелі звисала мідна лампа; стіл був захарачений книжками та рукописами; по один бік його стояли влобус і компаси, по другий — колби й квадранти. Донові Клеофасу спало на думку, що внизу мешкає астролог, який займається в самотній мансарді науковими спостереженнями.

Студент згадав про небезпеку, якої так щасливо уникнув, і став міркувати, чи перебути ніч тут, чи піти куди-інде. Раптом він почув зовсім близько протяжливе зітхання. Дон Клеофас подумав, що це нічна мана,— адже він був дуже збуджений,— і не стурбувався анітрохи. Та коли хтось зітхнув знову — збагнув, що це йому не вчувається і, хоч у мансарді нікого не було видно, вигукнув:

— Що за біс тут зітхає?

— Це я, сеньйоре студенте,— відповів якийсь дивний голос.— Я вже півроку сиджу в одній із цих колб. Тут, у будинку, мешкає вчений-астролог, одне слово — чародій. Своєю ворожбою він загнав мене в цю тісну в'язницю.

— То ви — дух? — спитав дон Клеофас, трохи схвилюваний незвичайною пригодою.

— Я — біс,— одказав голос.— Ви нагодилися дуже вчасно, щоб визволити мене з неволі. Я нидію без діла, бо я — такий чортяка, що аж пекло сміється — найзавзятіший та найпрацьовитіший з-поміж усіх.

Почувши ці слова, дон Самбульйо трохи злякався; але він був хоробрий на вдачу, тож за мить опанував себе й мовив рішуче:

— Сеньйоре бісе, а скажіть, коли ваша ласка, яке місце посідаєте ви серед вашої братії? Якого ви роду-племені — високого чи простого?

— Я високого роду,— відповів голос.— Наше сім'я добре знають і на цьому, і на тому світі.

— То ви часом не той демон, що зветься Люцифером? — спитав дон Клеофас.

— Ні,— мовив дух,— то біс ошуканців.

— Може, ви Урієль? — вів далі студент.

— Цур йому, пек йому! — вигукнув голос.— Це ж покровитель купців, кравців, різників, пекарів та інших злодійчуків третього стану.

— А чи ви не Вельзевул?— спитав Леандро.

— Ви що, смієтеся з мене? Це ж демон дуеній¹ та зброєносців.

— Ти диви! — сказав Самбульйо.— А я гадав, що Вельзевул — найповажніша особа з-поміж чортячого заводу.

— Де там! Він казна-що, та й годі!— заперечив біс.— Погано ви знаєте наше пекло.

— Ну, то ви, мабуть, Левіафан, Бельфегор або Астарот,— вів далі Клеофас.

— О, ця трійця — біси вищого рангу,— мовив голос.— Вони придворні духи. Вони засідають у королівських радах, надихають міністрів, створюють ліги, зчиняють заколоти в державах, роздмухують полум'я війни. Це — не такі крутії, як ті, кого ви назвали першими.

— А скажіть, будь ласка, які обов'язки має Флажель? — спитав Леандро Перес.

— Він душа чвар і дух крючкотворів,— відповів біс.— Це він водить рукою сутяг та нотаріусів. Він під'юджує позовників, змагає адвокатів і поймає суддів. Моя ж служба зовсім інша. Я влаштовую кумедні шлюби: в'яжу стариганів із юнками, сеньйорів та грандів — із служницями, дівчат без посагу — з ніжними закоханцями, в яких теж у кишнях вітер свисте. Це я завів на світі розкіш, розпусту, азартні ігри,

¹ Дуенья — немолода жінка, якій доручено нагляд за дівчиною.

хімію. Це я винайшов каруселі, танці, музику, комедії та найновіші французькі моди. Одне слово, ім'я моє — Асмодей, а прозвисько — Кульгавий Біс.

— Ти ба! — вигукнув дон Клеофас. — Ви — той славнозвісний Асмодей, про якого згадується в Агріппи й мовиться в «Ключах Соломона»? Однак ви мені повідали не про всі свої штуки. Про найцікавішу й забули! Я знаю, часом ви розважаєтесь тим, що прислужуєтесь нещасливим коханцям. Приміром, торік один бакалавр, мій приятель, з вашою поміччю домігся ласки в дружини лікаря з Алькальського університету.

— Що було, то було, — відказав біс. — Та про це я хотів розповісти наостанку. Я — демон любовострастя, або, шляхетніше, — бог Купідон. Цим чарівливим ім'ям нарекли мене поети; ніде правди діти — ці сеньйори так уже гарно мене змалювали! Вони запевняють, що в мене золоті крильця за спиною, пов'язка на очах, лук у руках, а за плечима — сагайдак зі стрілами, і що я напрочуд гарний із себе. Ви зараз побачите, чи це так, коли, з вашої ласки, випустите мене на волю.

— Сеньйоре Асмодею, — мовив Леандро Перес, — ви ж бо добре знаєте, що я давно вже вам відданий; небезпека, якої оце я збувся, — найліпше тому свідонство. Я був би щасливий вам прислужитися. Але ж пляшка, в якій ви сидите, певно, зачарована. Хіба я можу її розбити або відкоркувати? Я відать не відаю, як вас визволити. Не великий я мастак у таких справах; до того ж, щиро кажучи, коли такий мудрий і спритний біс, як ви, не може дати собі ради, — чи ж до снаги це пікчемному смертному?

— Люди до цього зугарні, — відповів Асмодей. — Посудина, в якій я сиджу, — всього-на-всього пляшка; її дуже легко розбити. Візьміть її в руки, брязніть

об підлогу — і я з'явлюся перед вами в людській подобі.

— Тільки й того? — вигукнув студент. — Скажіть тоді, в якій ви пляшці, адже їх тут без ліку, і всі однакові з вигляду. Де ви?

— Коли рахувати від вікна — в четвертій. І хоч корок її запечатаний чаклуном — пляшка все-таки розіб'ється.

— Ну гаразд, — сказав студент, — я охоче вволю вашу волю. Однак є тут іще одна притичина: боюсь я, що коли зроблю вам цю послугу, то муситиму за неї поплатитися.

— Нічого лихого з вами не скоїться, — відповів дух. — Навпаки — я вам щедро віддячу. Я павчу вас усього, чого тільки ви побажаєте; я розповім вам про все, що на світі діється; я покажу вам людські вади; я буду вашим бісом-заступником. А що розумом я за Сократа ясніший, то зроблю вас іще ученішим, ніж цей великий філософ. Одне слово, я увесь до ваших послуг, з усім добрим та поганим, що в мені є; і те, й те однаково вам придасться.

— Є чим спокуситися, — сказав студент. — Та про вас, бісівське сім'я, подекують, що ви не дуже виконуєте свої обіцянки.

— Ніде правди діти, — відповів Асмодей, — багато хто з нашої братії без усякого сорому вас дурить. Але я не такий: я слово своє спевнюю. Крім того, немає такої платні, якої не заплатив би я за послугу, що нею, сподіваюсь, ви мене ущасливите. Тож присягаюсь усім, що робить міцним моє слово: я вас не обману! Вірте мені! А я, з вашої ласки, цієї ж ночі помщуся доньї Томасі, підступниці, яка сховала в себе чотирьох харцизяк, аби заскочити вас і силоміць повести до вінця.

Молодого Самбульйо особливо захопила ця, остання, обіцянка. Бажаючи, щоб вона якнайскоріше справ-

дилася, студент схопив пляшку, в якій сидів біс, і, не довго думаючи, брязнув нею об підлогу. Пляшка розбилася на друзки; потекла червонувата рідина. Вона курилась і поступово бралася хмаркою.

Мить — і хмарка розтанула. Перед приголомшеним доном Самбульйо постала людина в плащі, ф'ютів за два заввишки; вона спиралася на милиці. В неї були ципині ноги, довгасте жовтувато-чорне обличчя, гостре підборіддя, плескуватий ніс. Маленькі очі горіли, мов дві жаринки; над величезним ротом із страхітливо вивернутими губами стирчали руді закручені вуса.

На голові цей чарівний Купідон мав щось схоже на червоний шовковий тюрбан, увінчаний жмутком півнячого й павиного пір'я. Шію облягав жовтий полотняний комірець, на якому були намальовані намиста та сережки. Вдягнений він був у коротке вбрання з білого єдвабу, підперезане широкою биндою з пергаменту, змережаного чудернацькими письменами. Вбрання теж було поцятковане розмаїтим жіночим причандаллям: корсетами, що так гарно облягають груди, шарфами, строкатими фартухами і наймоднішими зачісками, одна за одну химернішими.

Та справжнє диво-дивне являв його плащ, теж підбитий білим єдвабом. На ньому рясніли людські образи, намальовані китайською тушшю так сміливо й виразно, що було ясно: їх виводила диявольська рука. Була тут іспанка в мантильї, яка загравала з гульвісою-чужоземцем; була й французженка, що гримасувала перед дзеркалом (мабуть, хотіла зачарувати молодого абата — нарум'яненого, з мушками на щоках, — який стояв на порозі її опочивальні). Італійські кавалери співали й грали на гітарах під балконами в своїх дам. Німці — розхристані, розпатлані, обсіпані тютюном, п'яніші за французьких жевжиків, — бенкетували за столом, захарашеними кістками та пляшками. Із купелі виходив мусульманин, навколо якого

юрмився увесь його сераль; жінки одна поперед одною догідливо заглядали йому в очі. Англійський джентльмен люб'язно пропонував своїй дамі люльку й пиво...

А як чудово були намальовані картярі! Одні, раді та веселі, сипали в свої капелюхи золото й срібло; інші, які ставили тільки на щастя, не маючи в гамані й копійки, звертали до неба блюзнірські погляди і в розпачі гризли карти.

Одне слово, було там тих образів не менше, ніж на прегарному щиті, що його викував Вулкан на прохання Фетиди. Та ці образи двох кульгавців різнилися між собою. Сценки, викарбувані на щиті, не зображували жодного подвигу Ахіллеса, тим часом як малюнки на плащі відтворювали геть усе, що діється на світі волею Асмодея.

РОЗДІЛ II,

В ЯКОМУ ДАЛІ ЙДЕТЬСЯ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ АСМОДЕЯ

Демон усміхнувся, помітивши, що не дуже уподобався студентові, й мовив:

— Ну, високошановний доне Клеофасе Леандро Перес Самбульйо, ось ви й бачите чарівного бога кохання, найвищого володаря сердець. Яким я вам здаюся? Гарний? Поети — чудові малярі, хіба ж ні?

— Як по правді,— відказав дон Клеофас,— вони такі вам підлестили. Гадаю, перед Псіхесю ви з'являєтеся не в такій подобі?

— Звичайно, ні! Щоб одразу її закохати, я обернувся на французького маркізика. Як не сховаєш свого ганджу під гарним видом — ніхто на тебе оком не кине. Я обертаюся на кого сам схочу — і перед вами міг би показатися красенем із красенів. Та що

я заприсягся вірно вам служити й не маю наміру нічого таїти від вас — дивіться на мене в тій подобі, в якій здебільшого уявляють люди мене й мої діяння.

— Не дуже мені дивно, що ви, даруйте на слові, трохи негарні,— заперечив Самбульйо.— Але наша з вами угода спонукає до щирості. Я гадав, що ви не такий. Скажіть, будь ласка, чому ви кульгавий?

— А це я колись посварився з Пільярдоком, бісом корисливості. Було це у Франції. Ми завелися за одного молодика, який приїхав з Манса до Парижа шукати щастя. І я, і Пільярдок хотіли в нього вселитися. О, це був чудовий хлопець, багато до чого удатний. Затята була баталія! Билися ми не на землі, а попід небом. Зрештою Пільярдок мене подужав і скинув на землю — так, як Юпітер — це розповідають поети — жбурнув Вулкана. А що пригоди ці схожі, то мої товариші й нарекли мене Кульгавим Бісом. Спершу дражнили, а згодом це прозвисько так і прилипло. Та, дарма що я каліка,— задніх не пасу. Ось побачите, який я спритник... Проте, годі базікати. Треба нам забиратися геть із цього горища. Ось-ось чародій нагодиться. Він заповзявся винайти безсмертя для красуні-сільфїди, яка кожної ночі його тут навідує. Якщо він нас застане — знов запахає мене в пляшку, та й вам, певне, цього не уникнути. Хоч би не забути викинути у вікно друзки скла, бо ж чародій помітить, що мене звільнено.

— А якщо він помітить це після того, як ми втечемо? — спитав Самбульйо.— Що тоді?

— Що тоді? — повторив біс.— Еге, друже, ви, мабуть, не розгортали Книги принуки! Я ніде не сховався б од його гніву — ні на краю світу, ні в країні палаючих саламандр; навіть коли б мене прихистили під землею гноми або поглинула морська безодня, то й там би він мене знайшов. Він знає такі могутні ваклицаща, від яких навіть пекло задвигтить. І хоч

би як мені кортіло виявити непослух — однаково довелось би стати перед ним та прийняти кару.

— Он воно що! — мовив студент. — У такому разі наше знайомство триватиме не довго. Грізний чародій незабаром довідається про вашу втечу.

— Хто зна, — заперечив дух. — Адже нам не відомо, що буде.

— Як? Чорти не знають прийдешнього? — здивовано вигукнув Леандро Перес.

— Ні! Люди, які так гадають, — бевзі, та й годі. Отим-то всі віщунні й ворожбитські верзуть стільки дурниць і спонукають чинити дурниці сеньйору, яким ворожать. Ми знаємо лиш те, що було і що є. Мені не відомо навіть, чи скоро помітить чародій, що мене вже немає на горинці; тішу себе надією, що не скоро. Тут стоїть кілька таких самих колб, як та, що в ній я сидів; навряд чи він помітить, що однієї бракує. Та що там! Я в його лабораторії — мовби книга законів у бібліотеці банкіра. Він про мене не думає; коли ж і згадає, то розмовою не вшанує. Це найпихатіший чародій з-поміж усіх, кого я знаю. Відколи він запроторив мене до пляшки — жодного разу не озвався.

— Отакої! За віщо ж він вас ненавидить? — спитав дон Клеофас.

— За те, що я став йому поперек дороги. В одній академії звільнилася посада; він хотів, щоб туди взяли його приятеля, а я — щоб ту посаду віддали іншому. Тож чародій зробив талісман з наймогутніших кабалістичних знаків, а я приставив свого кандидата до одного впливового міністра; той закинув слівце — і талісман проти нього не встояв.

Сказавши це, Асмодей зібрав скалки від розбитої пляшки й викинув у вікно, а тоді знову озвався до студента:

— Сеньйоре Самбульйо, мерщій тікаймо! Беріться за край мого плаща й нічого не бійтеся.

Хоч запрошення видалось донові Клеофасу вельми небезпечним, він його прийняв. Це все-таки було краще, ніж чародієва кара. Леандро Перес учепився в біса, і вони шугнули з горища.

РОЗДІЛ III

КУДИ КУЛЬГАВЕЦЬ
ПЕРЕНІС СТУДЕНТА
І ЩО ВІН ПЕРШ ЗА ВСЕ
ЙОМУ ПОКАЗАВ

Асмодей недарма хвалився проворністю. Він розтинав повітря, мов стріла, пущена з тугого лука, і за якусь мить опустився на вежу Сан-Сальвадора¹. Ставши на ноги, біс спитав у свого супутника:

— Ну, сеньйоре Леандро, що скажете? Чи згодні ви з тим, що труську карету називають чортячим повозом?

— Аж ніяк! — гречно відповів Самбульйо. — Я пересвідчився: цей повіз м'якший за ноші, ще й такий швидкий, що по дорозі знудитись не встигнеш.

— Отож-то й є... А знаєте, чого я вас сюди доправив? Я покажу вам усе, що діється в Мадриді. А що я хочу почати з цього кварталу, то кращого місця, ніж Сан-Сальвадор, не знайдеш. Зараз я своєю дявольською волею підніму над будинками дахи, і, хоч надворі ніч, ви побачите все, що там діється.

Сказавши це, Асмодей простяг правицю — і всі дахи враз де й ділися. І студент наче серед білого дня побачив те, що робилося в будинках; точнісінько так, запевняє Луїс Велес де Гевара², ми бачимо начинку пирога, коли зняти з нього скоринку.

¹ Сан-Сальвадор — церква в Мадриді.

² Луїс Велес де Гевара (1578—1645) іспанський письменник, автор роману «Кульгавий біс», у якого Лосаж заозичив задум і назву.

Незвичайне видовище, ясна річ, украй вразило дона Клеофаса. Він розглядався навсебіч; очі в нього розбігалися.

— Шановний доне Клеофасе,— озвався біс,— ті всі речі, на які ви дивитеся з таким задоволенням, справді варті уваги. Та споглядати для забави — тільки час марнувати. Мені хочеться, щоб це пішло вам на добро. Адже моя мета — якнайповніше показати вам людське життя. Я розповім, що роблять усі ці люди, яких ви бачите, розтлумачу, чому вони так роблять, і відкрию їхні найпотаємніші думки. З чого почати? Ану ж бо зазирнімо в той будинок, що стоїть праворуч. Он літній добродій лічить золото й срібло. Це — скупій. Хоч він купив собі гарну карету майже за безцінь, коли описували майно в одного придворного алькальда¹, а запрягають у неї двох сухоремних миршавих мулів з його стайні. Скупій годує їх за приписами Дванадцяти таблиць² — щодня дає кожному по фунту ячменю. Він поводитьсь з цими мулами так, як римляни поводитись з рабами. Два роки тому він приїхав з Індії³ й привіз цілу купу золотих зливків, які обміняв на золоті та срібні монети.

А тепер зверніть увагу на те, що робиться в тій невеличкій залі. Бачите двох юнаків і стару бабу?

— Бачу,— відповів Клеофас.— Це, певно, його діти.

— Ні, це племінники, його спадкоємці. Вони ждуть не діждуться, коли вже паюватимуть здобич, і потай від старого привели ворожбитку, щоб та сказала, коли він оддасть богові душу.

А тепер подивімось на дві кумедні сценки в сусідньому будинку. Он стара манірниця, лягаючи спати,

¹ Алькальд — в Іспанії старшина громади, суддя.

² Дванадцять таблиць — перший звід римських законів; були викарбувані на бронзових дощечках.

³ Індія — колишня назва Америки.

кладає на туалетний столик фальшиві кучері, брови та вставні зуби. А он там — шістдесятирічний гульвіса. Він прийшов з побачення, вийняв скляне око, відклеїв штучні вуса, зняв перуку, під якою ховає свою голісіньку голову, й чекає, поки слуга відстібне йому дерев'яну руку та ногу, а тоді покладе в ліжко те, що лишилося.

— Коли очі не обманюють мене,— мовив Самбульйо,— я бачу в цьому будинку молоденьку дівчину, зграбну та струнку. Яка доладна! Наче намальована!..

— Ця юна красуня — старша сестра того гульвіси,— відповів Кульгавець.— Вона до пари підтоптаній манірниці, яку я щойно вам показав. Стан, яким ви так замилювалися, штучний; його рухає спеціальний пристрій. Груди й стегна — підмоцнені. Недавно в церкві, на проповіді, вона загубила сідниці. Але вона дівує — і до неї залицяються двоє закоханців, запобігаючи її ласки. Вже й почубилися через неї. Ото навіженці! Мов ті пси, що гризуться за кістку...

Чуєте — з пишного особняка линує музика й співи? То родина, повечерявши, співає кантати. Музику написав старий правосудець, а слова — альгвасил¹, гультяй та хлюст; він складає вірші собі на втіху, а людям на муку. А голоси! В того здоровила — дискант, а в дівчини — бас. Підіграють на волинці та шпинеті. Сміх, та й годі!..

— Таки кумедія! — вигукнув дон Клеофас, зайшовшися реготом.— Оце зграйність! Навмисне не вигадеш...

— А тепер погляньте на цей розкішний готель,— вів далі біс.— В багатому покої лежить на постелі сеньйор. Біля нього — скринька з любовними листами. Він їх читає, щоб заснути в солодкій млості: це листи дами його серця. Наш добродій марнує на неї такі

¹ Альгвасил — офіцер іспанської поліції.

гроші, що ось-ось доведеться йому клопотатися про посаду віце-короля.

Якщо тут панує мирнота, то в сусідньому будинку, ліворуч, — шарварок. Дама, що лежить у ліжку під запоною з червоного дамасту, — грандеса. Звуть її донья Фабула. Вона послала по бабу-повитуху: має подарувати спадкоємця своєму чоловікові, старому донові Торрібіо; он він стоїть біля неї. Як він хвилюється! Крики обоєї його половини крають йому серце, він щиро її жаліє, він мучиться не менш од неї. Як ревно він нею клопочеться!

— Він справді дуже стурбований, — мовив Леандро. — Але в цьому самому домі я бачу ще одного добродія; він любесенько собі спить, байдужий до того, як усе скінчиться.

— А втім, подія мала б його зацікавити, — сказав Кульгавець. — Це слуга. Не через кого іншого — через нього мучиться його господиня...

Зазирніть до кімнати на долішньому поверсі. Там маститься дьогтем лицемір, виряджаючись на збіговисько ворожбитів, яке буде десь напівдорозі між Сан-Себастьяном та Фуентеррабією. Я б вас туди відніс, — видовище варте того, щоб його споглянути, — та боюся, як би не впізнав мене чортяка, що орудує дійством.

— То ви з ним не мирите? — спитав студент.

— Ще б пак! — вигукнув Асмодей. — Це той самий Пільярдок, про якого я вам розповідав. Цей негідник мене викаже чаклунові-астрологу, — мовляв, я накивав п'ятами з горища.

— Ви, мабуть, не раз сварилися з Пільярдоком? — спитав Самбульйо.

— Атож, — відповів біс. — Років зо два тому ми знов посварилися через одного парижанина, який перебрався до Мадріда. Нам обом закортіло ним заволодіти. Пільярдок хотів зробити з нього прикажчика, а я —

бабодура. Щоб покласти суперечці край, втрутилися наші чорти й демони — та й виплекали з нього недолугого ченця. Нас помирили, ми поцілувалися — і відтоді стали запеклими ворогами.

— Навіщо нам дивитися на те поважне збіговисько?— сказав дон Клеофас.— Мені анітрохи не цікаво. Куди цікавіше те, що перед очима. Бачите, он із підвалу летять іскри? Що воно таке?

— Казна-що!— відповів біс.— Нема дурнішої роботи за ту, що її робить добродій, який стоїть біля розжареного горна. Це алхімік. У вогні поволі згоряє його багатющий статок; він ніколи не відкриє того, чого шукає. Правду кажучи, філософський камінь — це прекрасна, але марна мрія; це я її навів, щоб покепкувати з людського розуму, який повсякчас прагне сягнути поза межі, йому належні.

Сусід алхіміка — удатний аптекар. Бачите, він іще не лягав. Товчеться в своїй аптеці разом із старою дружиною та сином. Він готує життєдайну пігулку для дідугана-адвоката, який завтра йде до вінця; син — проносе, а дружина тре в ступці зілля від запору.

— А он якийсь добродій устав з постелі й поспіхом одягається,— зауважив Самбульйо.

— Як же йому не квапитись!— відповів Асмодей.— Це лікар. По нього прислав прелат; лігши годину тому спати, він тричі каплянув... А тепер зверніть очі праворуч. В мансарді ледве блимає лампа; там тупцяється чоловік у самій сорочці. Бачите?

— Бачу,— кивнув головою студент.— Навіть можу сказати, як мансарда умебльована: там стоїть ліжко, стіл та дзиглик. А стіни замащені чимось чорним.

— Добродій, що мешкає на верхотурі,— поет. А оте чорно на стінах — його власні вірші. В нього немає паперу, тож і доводиться писати на стінах. Геть усі списані трагедіями!

— Який він збуджений і схвилюваний! Певно, пише видатний твір,— сказав дон Клеофас.

— Так воно і є,— відповів Кульгавець.— Якраз учора він скінчив трагедію, що називається «Всесвітній потоп». Не закинеш йому, що знехтував єдність дії,— геть усе відбувається в Ноєвому ковчезі. Без сорому казка — це чудова п'сса; тварини там розумують, як учені. Наш трагік хоче комусь її присвятити; ось уже шість годин потерпає він над присвятою; вже пише останній вірш. Присвята ця — справжнісінький шедевр: в ній захоплено оспівуються моральні й політичні чесноти людини, яка славна стільки ж своїми предками, скільки й власними діяннями. Ніколи ще автор не курив стільки фіміаму!

— Кому ж він піднесе такий пишний панегірик?— спитав студент.

— Цього ще він і сам не знає,— відповів Асмодей.— Імені ще не вписав. Він шукає якогось гранда, щедрішого за тих, кому вже писав присвяти. Проте людей, яким не жаль платити гроші за присвяту, тепер удень хіба що із свічкою знайдеш. Вельможі позбулися цього ганджу й неабияк прислужились читачам, які не знали вже, куди й дітися від нікчемних книжок. Адже до недавнього часу книжки писали здебільшого задля присвят. О, до речі, я згадав цікавий випадок з присвятою... Одній придворній дамі, яка замовила присвяту до книжки, забаглося прочитати її перше, ніж книжка вийде друком. А коли вона прочитала присвяту, їй здалось, що там замало її вихваляють. Тож вона написала сама собі присвяту — таку, як їй хотілося,— й послала поетові. Чудасія!..

— Чи не злодії лізуть ото через балкон?— раптом вигукнув Леандро.

— Ви не помиляєтесь,— відповів Асмодей,— злодії. Вони внадилися красти по ночах. Оце лізуть до банкіра. Подивімося, що вони робитимуть. Ага, входять

у контору, нишпорять скрізь... Марна робота: банкір учора виїхав у Голландію, забравши з собою всі скрині з грішми.

— Он іще один злодій; він лізе на балкон по шовковій драбині,— мовив Самбульйо.

— Ні, це не злодій. Це маркіз. Він пробирається в опочивальню до дівчини, яка не від того, щоб скинути з себе тягар цноти. Маркіз мнмохідь сказав їй, що одружиться, і вона враз повірила; в амурних справах маркізи — це ті самі комерсанти: мають необмежений кредит.

— А що то за добродій у халаті й нічному ковпаку?— спитав студент.— Він щось старанно пише; біля нього стоїть маленька чорна істота й водить його рукою.

— Той, що пише,— секретар суду; він змінює на користь опікуна вирок, що його вже винесено на користь неповнолітнього вихованця; звісно, добродій сподівається на щедрю винагороду. А оте чорненьке, що водить його рукою,— Гріффаель, біс судових секретарів.

— То Гріффаель на цій посаді тимчасово!— вигукнув дон Клеофас.— Адже дух адвокатури— Флажель; як на мене, він має відати й канцеляріями.

— Ні,— заперечив Асмодей.— Було ухвалено: судові секретарі гідні того, щоб мати власного біса. І, слово честі, він без роботи не нудиться: клопоту має по зав'язку.

На другому поверсі особняка, що стоїть біля будинку судового секретаря, мешкає молода сеньйора. Вона вдова. Отой добродій, що сидить біля неї,— її дядько; він живе на горішньому поверсі. Ви тільки гляньте, яка цютлива ця вдовиця! Соромиться перевдягти сорочку при дядькові, йде до сусідньої кімнати, а там схований коханець, який залюбки їй у цьому допоможе.

У судового секретаря живе родич, кривий товпига-бакалавр. На всім світі немає, певно, такого жартівника, як він. Навіть Волюмнієві, що його уславив Ціцерон як незрівнянного дотепника, далеко до нього. Цього бакалавра—в Мадриді його прозивають бакалавр Доносо¹—навперейми запрошують до себе обідати придворні й багаті городяни; вони аж сваряться за нього. Оце мастак розважати гостей! Тож він щодня обідає в якомусь багатому домі й вертається додому не раніше другої години за північ. Сьогодні він—гість маркіза Алькасінаса; потрапив до нього випадково.

— Як це — випадково?— здивувався Леандро.

— Отак. Під полудень біля дверей бакалавра стояло п'ять чи шість карет — їх послали по нього вельможі. Доносо запросив до себе пажів і, взявши колоду карт, мовив: «Друзі! Я не можу прийняти запрошення всіх ваших сеньйорів водночас. А що я не хочу віддавати комусь перевагу, то хай вирішать карти. Обідатиму в трефового короля».

— Гляньте на той бік вулиці,— сказав студент.— Під дверима будинку сидить кабальєро. Чому? Може, він чекає, поки служниця його впустить?

— Та ні,— відповів Асмодей.— Це молодий кастілець, який удає, що він до нестями закоханий; щоб показати, як він обожнює свою даму, він хоче просидіти всеньку ніч біля її порогу. Так, мовляв, чинили закохані за античної давнини... Вряди-годи він бренькає на гітарі й співає романси, що їх сам написав. А інфанта його лежить собі в опочивальні й, слухаючи серенаду, зітхає за його суперником.

Тепер ходімо до того нового будинку з двома окремими помешканнями. Одне займає господар, старий

¹ Веселий, дотепний (*исп.*).

сеньйор. Он він міряє кроками кімнату; то сідає в крісло, то знову схоплюється.

— Певно, він обмірковує якусь важливу справу,— сказав Самбульйо.— Судячи з того, який розкішний у нього дім, це гранд найвищого рангу. Хто він?

— О ні, ні, це всього-на-всього контадор,¹— відповів біс.— Однак протягом усього свого життя він займав дуже вигідні посади й надбав чотири мільйони. А що не дуже чистими руками настарав він таке багатство, то тепер, коли незабаром уже доведеться за все звітувати на тім світі, контадор затурбувався. Він хоче побудувати монастир і втішається надією, що після такого добродчинства виблагає собі відпуст. Він уже має на це дозвіл, але хоче, щоб у цю обитель брали тільки цнотливих, здержливих, смиренних ченців. А хіба таких десь знайдеш?..

Друге помешкання займає красуня. Вона щойно скупалася в молоці й лягла в ліжку. Ця хтивна дама — вдова кавалера ордена Сантьяго, який лишив їй у спадок єдине — добре ім'я. На щастя, вона має двох друзів, радників при кастільському королі. Тож дама живе їхнім коштом, і дім вони утримують.

— Стривайте!— вигукнув студент.— Я чую лемент і зойки. Чи не сталося часом якогось лиха?

— Ось що сталося. Двоє молодих кабальєро грали в карти у картярні, он там, де світиться, горять і лампи, і свічки. Один запідозрив другого в шахрайстві; вони засперечалися й, розпалившись, схопилися за шпаги. Обидва смертельно поранені. Старший — жонатий, а молодший — одинак у батька. Вони конають. До картярні прибігли дружина старшого й батько молодшого,— їх повідомили про нещастя,— і зняли крик на всю вулицю.

«Безталаннику мій,— ридає батько над сином, який

¹ Скарбник (*ten.*).

уже і не чує його,— чи не казав я тобі, щоб ти обминав картярню десятою вулицею? Чи не застерігав я тебе, що тут можна накласти головою? Ось ти й загинув ні за що ні про що!»

Дружина старшого кабальєро теж у розпачі. Чоловік програв у карти її посаг, продав коштовності, навіть одяг,— а вона гірко тужить. Вона проклинає карти, через які спостигла її така біда, проклинає того, хто їх вигадав, проклинає картярню і всіх, хто туди ходить.

— Жаль бере дивитися на цих одержимих пристрастю до гри,— мовив дон Клеофас.— Вони часто попадають у безвихідь. Дякувати богові, я не приохотився до карт.

— То ви ласі до чогось іншого, їх вартого,— заперечив чортяка.— Хіба краще воловодитись з повіями? Хіба сьогодні ви не важили життям? Адже ті розбишаки могли вам його вкоротити. Ет, люди, люди! В чужому оці порошинку бачать, а в своєму пенька не помічають.

— А тепер,— провадив він,— я хочу показати вам іще кілька сумних взірців. Бачите в будинку поруч з картярнею череваня, який лежить у ліжку? Цей бідолаха — канонік. Його схопив родимець. Небіж та онука не хочуть його доглядати. Він уже на смертній постелі, а вони тим часом пакують усе найцінніше, що є в домі. Вони сховають вузли у вірних людей, тоді вже почнуть побиватися.

Тепер он туди позирніть. Похорон... Ховають двох братів. Вони слабували на однакову недугу, але лікувалися кожен по-своєму: один вірив лікарєві, другий — природі. Обидва померли: один через те, що пив геть усе зілля, яке давав йому лікар, другий — тому що нехтував лікування.

— Еге, спробуй тут угадати!— мовив дон Леандро.— Зрештою, що має робити бідолаха-хворий?

— Оцього не можу сказати,— відповів біс.— Я знаю напевне, що є хороші ліки, але не знаю, чи є хороші лікарі. Проте годі дивитися на похорон; покажу вам щось веселіше...

Чуєть дзенькіт, брязкіт і грюкіт? Вранці шістдесятирічна бабця стала до вінця з сімнадцятирічним хлопцем. Тож усі глузії кварталу збіглися сюди — привітати новоженців. Вони б'ють у сковороди, гамселять у миски й казани. Милозвучний концерт...

— А ви ж мені сказали,— перепинив студент,— що влаштовуєте кумедні шлюби. Хіба до цього ви не причетні?

— Ні, тут я рук не доклав — сидів у колбі. Проте, якби був я й вільний, однаково не взявся б до цієї справи. Жінка ця вельми доброчесна: вона виходить удруге заміж тільки для того, щоб з чистим сумлінням віддаватися втіхам, до яких дуже охоча. Таких-от шлюбів я ніколи не влаштовую. Мені куди приємніше будити сумління, ніж присипати його.

— Крізь гамір цієї блюзнірської серенади я чую іще якісь звуки,— сказав Самбульйо.

— Вони долинають з корчми. Бач, і крізь такий шарварок чути... Там сидять трое: гладун-капітан із Фландрії, француз-півчий і німецький капітан-гвардієць. Вони співають хором. З восьмої години ранку п'ють, і кожен собі гадає, що задля честі нації мусить впоїти двох інших.

Зверніть очі на той будинок, що стоїть осторонь, навпроти будинку каноніка. Бачите — дві дами бенкетують у товаристві трьох придворних? Це знамениті галісійки.

— Ах, які вони гарненькі!— вигукнув дон Клеофас.— Не дивно, що за ними впадають вельможі. Дами так горнутья до своїх залицяльників! Певно, закохані до нестями.

— Який ви ще зелений,— сказав чортяка.— Ви не знаєте цього поріддя. Серця їхні ще лицемірніші за обличчя. Вони байдужісінькі до залицяльників, хоч і голублять їх. Кожна зазіхає на котрогось із них, сподіваючись стати його полюбовницею, а в двох інших намагається видурити гроші. Так поводяться всі куртизанки. Хай хоч скільки грошей марнують на них залицяльники — кохання їм не домогтися. Навпаки: з кожним, хто тільки за них платить, ці дами поводяться як із своїм чоловіком. Я надивився на безліч любовних інтриг, перш дійшов цього висновку. А втім, хай собі сеньйори втішаються radoщами, які так дорого їм коштуватимуть; а тим часом слуги дожидають їх на вулиці, сподіваючись, що їм ці втіхи дістануться задурно.

— Будь ласка, скажіть мені, що діється он у тому великому будинку ліворуч,— урвав біса Леандро Перес.— Там і досі ніхто не спить — співають, танцюють, веселяться. Певно, справляють якесь свято?

— Там гуляють весілля,— відповів Асмодей.— Всі домочадці раді та щасливі. А ще три дні тому вони тяжко сумували. Це цікава історія; я вам її розповім; щоправда, вона трохи задовга, та, гадаю, ви не дуже знудитесь, її слухаючи.

І він почав таку розповідь.

РОЗДІЛ IV

ІСТОРІЯ КОХАННЯ
ГРАФА ДЕ БЕЛЬФЛОРА
ТА ЛЕОНОРИ ДЕ СЕСПЕДЕС

Граф де Бельфлор, один з найвельможніших грандів, палко закохався в молоду Леонору де Сеспедес. Він не мав наміру її сватати: вважав за нерівню доньку небагатого дворянина. Він хотів стати її коханцем.

Поклавши собі таке на думку, граф почав переслідувати Леонору, дивився на неї закоханими очима; але йому не вдавалося ні заговорити до неї, ні написати листа: дівчину пильнувала дуенья — сувора й невсипуща дама на ймення Марсела. Граф впадав у відчай; перепони ще дужче його розпалювали; він тільки й мріяв про те, як би обманути Аргуса, що стеріг свою Іо.

Леонора помітила, що граф ходить за нею назирці й не лишилася байдужою; в серці її непомітно збудилася приязнь; день від дня граф ставав їй любіший. Я у справу не втручався, чарів не робив, бо чаклун, який посадовив мене в пляшку, заборонив мені виконувати мої обов'язки; втрутилась сама природа — цього досить. Вона не менш небезпечна, ніж я; тільки й того, що вона зваблює серця поволеньки, а я спокुшаю їх ураз.

Отак все і йшло своїм плином. Аж якось уранці, коли Леонора та дуенья простували до церкви, їх зупинила пристаркувата добродійка, що перебирала величезні чотки — більших святенництво, певно, винайти б не змогло; мило й лагідно усміхаючись, вона мовила до дуеньї:

— Хай господь благословить вас, хай навів мир і спокій на ваші душі! Дозвольте вас спитати, чи ви не сеньйора Марсела, доброчесна вдова покійного сеньйора Мартіна Росета?

Дуенья сказала, що так воно і є.

— Як добре, що я вас зустріла! — зраділа старенька. — Знаєте, в мене гостює один старий родич; він хотів би мати з вами розмову. Цей родич недавно приїхав із Фландрії. Він добре — дуже добре! — знав вашого чоловіка; тож має вам сказати надзвичайно важливу річ. Він би й сам завітав до вас, але тяжко занедужав, бідолаха. Він уже на смертній постелі... Я живу близьенько. Зробіть мені ласку, ходіть зі мною!

Дуенья, дама досить розумна й обачлива, збентежилась; вона вагалася: йти чи не йти. Старенька, здогадавшись про це, сказала:

— Люба сеньйоро Марсело, довіртеся мені. Звуть мене Чічона. За мене можуть поручитися ліценціат Маркос де Фігероа та бакалавр Міра де Мескуа — як за свою рідну бабусю. Я запрошую вас до себе додому задля вашого ж добра. Мій родич хоче віддати вам гроші, що їх колись йому позичив сеньйор Мартін Росет.

Коли дама Марсела почула слова: «віддати гроші», вона враз перестала вагатися.

— Ходімо, моя дитино,— мовила вона до Леонори,— навідаємо родича цієї доброї сеньйори. Це милосердна справа — навідувати недужих.

Вони подалися до Чічони. Ввійшовши в пизеньку кімнату на долішньому поверсі, побачили на ліжку сивобородого добродія; він, здавалося, ось-ось віддасть богові душу.

— Брате,— озвалася бабця, показуючи на дуенью,— ось ця великорозумна сеньйора Марсела, з якою ви хотіли говорити, вдова вашого покійного друга сеньйора Росета.

Старий трохи підвів голову, кивнув дуенї й зробив їй знак підійти. Коли Марсела підступилася до ліжка, він сказав кволим голосом:

— Люба сеньйоро Марсело, я вдячний небові за те, що дожив до цієї хвилини. Це єдине, чого я бажав; я боявся, що помру, так і не побачивши вас і не віддавши сто дукатів — їх колись, у Брюгге, позичив мені ваш покійний чоловік, близький мій друг. Він допоміг мені вийти з великої скрути й врятувати честь. Хіба він не розповідав вам про це?

— На жаль, ні,— відповіла Марсела.— Царство йому небесне! Він був такий шляхетний, що забував про послуги, які робив друзям. О, він і трохи не був

схожий на тих хвальків, що хизуються добродететом, тим часом, як нікому його й не робили. Більш того, чоловік ніколи й мови зі мною не заводив про те, що чимось комусь прислужився.

— Золота душа!— притакнув старий.— Я розкажу вам про справу, яку з його поміччю залагодив. Однак я говоритиму про речі, які близько обходять пам'ять покійного; тож я хотів би звірити їх тільки його скромній удові.

— Ну що ж,— відповіла Чічона,— раз ви хочете говорити сам на сам, то й говоріть, ми з молодого сеньйорою підемо до моїх покоїв.

Залишивши дуенью з хворим, Чічона повела Леонору до іншої кімнати і там сказала руба:

— Чарівна Леоноро, нам не можна гаяти дорогоцінного часу. Ви, безперечно, знаєте в обличчя графа де Бельфлора; він давно вже вас кохає; йому кортить вам це сказати, але через вашу сувору й цильну дуенью він досі не мав цього щастя. Втративши надію, він, знаючи, яка я промітна, попросив йому допомогти, і я згодилася. Хворий родич, якого ви бачили — це молодий лакей графа; все, що я сказала вашій дуеньї, ми вигадали гуртом, щоб обдурити сеньйору Марселу й заманити вас сюди.

По цих словах граф, який досі ховався за килимом, вийшов і впав Леонорі до ніг.

— Сеньйоро!— вигукнув він.— Благаю вас, даруйте цю хитрість закоханцю, який не міг більше жити, не поговоривши з вами. Якби цій люб'язній особі не пощастило все влаштувати, я згібів би в розпуці.

Благальні слова, що їх, до того ж, мовив кабальєро, аж ніяк Леонорі не байдужий, схвилювали її. Вона мовчала, не знаючи, що відповісти. Нарешті, опанувавши себе, дівчина гордо глянула на графа й сказала:

— Ви, певне, гадаєте, що дуже зобов'язані цій догідливій сеньйорі, яка так вірно вам прислужилася.

Але зятямте: ви не матимете ніякої користі від її послуги.

Мовивши це, вона ступила кілька кроків до дверей. Граф її зупинив.

— О, не йдіть, чарівна Леоноро!— вигукнув він.— Благаю, вислухайте мене! Моє кохання — таке чисте, що вам нічого його боятися. Я розумію — хитрість, до якої вдався я, щоб поговорити з вами, образила вас. Але хіба ж досі всі мої спроби не кінчалися нічим? Вже півроку ходжу я слідом за вами; ви йдете в церкву — я туди ж, ви йдете на прогулянку — я на зирці, ви йдете в театр — і я в театр. Скрізь шукав я нагоди сказати вам, що ви мене полонили, і все марно. Вашій жорстокій, невблаганній дуеньї завжди вдавалось обманути мої сподівання. О! Не майте мене за злочинця тому лише, що я вдався до облуди! Згляньтеся на мене, чарівна Леоноро, пожалійте за муку, якої я так довго зазнавав через вас! Ваша небесна врода прирекла мене на неї.

Ясна річ, ця орація була мовлена палким і зворушливим тоном, яким гарні чоловіки так спритно зваблюють жінок; навіть сльози забриніли в графа на очах.

Леонора була схвильована; в серці її мимоволі прокинулися ніжність і жаль. Та вона не піддалася спокусі; навпаки, що глибше западали їй у душу Бельфлорові слова, то рішучіше поривалась вона піти геть з Чічониного дому.

— Не марнуйте слів, графе!— сказала вона.— Я не хочу вас слухати. Уступітья з дороги; дозвольте мені покинути дім, де честь мою поставлено під загрозу. А то я закричу: збіжаться люди, і всі дізнаються про ваше зухвальство.

Вона сказала це так твердо, що Чічона, яка боялася властей,— і, певно, мала на те причини!— стала просити графа відступитися. Хоч-не-хоч, Бельфлор

скорився. Леонора випручалася з його обіймів і, чого досі ще не бувало з жодною дівчиною, що заходили до цієї кімнати, вийшла з неї такою самою, як увійшла.

— Сеньйоро, ходімо звідси! — мовила Леонора, підступившись до дуеньї.— Кінчайте безглузду розмову. Нас піддурили. Геть із цього небезпечного дому!

— Що сталося, моя дитино? — здивовано спитала Марсела.— Чому такий поспіх?

— Я вам усе розповім,— відказала Леонора.— Ходімо мерщій! Я не можу більше залишатися тут.

Дуеньї, звичайно, кортіло дізнатися, чому вони мусять звідси тікати, та не було ради — довелося послухатись Леонори. Вони квапливо подалися з дому, а граф, Чічона та лакей стояли ні в сих ні в тих, розгублені, мов актори після п'єси, яку освистали глядачі.

Опинившись на вулиці, Леонора стала розповідати дуеньї про те, що відбулося в Чічониній кімнаті. Вона дуже хвилювалася. Марсела уважно слухала; коли вони прийшли додому, дуенья мовила:

— Дитино моя, мене вкрай засмутила ваша розповідь. Як тільки тій старій бабі вдалося мене піддурити? Адже я спершу не хотіла йти до неї! І як я тільки зважилась... Як повірила її лагідній усмішці, чесному обличчю? Чи ж я не була в бувальцях? Ні, такої дурниці не можна мені пробачити! О, чому ви не сказали мені все при ній, у її домі? Я б подряпала їй обличчя, я б вишпетила Бельфлора, я б відірвала бороду тому облудникові-старигану, який забивав мені баки нісенітницями. Ні, я зараз же побіжу туди й віднесу вигаданий борг; якщо ошуканці ще там, буде їм непереливки!

Дуенья наділа мантилю, що її тільки-но скинула, й пішла до Чічони.

Граф був іще там; він мало не плакав через те, що хитрість його не вдалася. Хтось інший відступився б од свого заміру, але Бельфлор затявся. Цей кабальєро

мав чимало чеснот, але мав і вади: коли він до когось залицявся, то не знав ні в чому спину — аби лиш довести справу до кінця. Коли накидав оком на якусь даму, — не відступавсь, аж поки не домагався свого. І, дарма що вдався порядний, в таких випадках він був ладен зневажити найсвятіші права, щоб тільки вдоволювати свою хіть.

Розваживши все гарненько, граф вирішив, що не досягне мети, коли йому не допоможе Марсела; конче треба зробити з неї спільницю. Він сподівався, що дуенья, хоч яка вона неприступна, не встоїть перед щедрим подарунком. Якщо і є вірні дуенї, гадав Бельфлор, то тільки тому, що закоханці або не дуже багаті, або не дуже щедрі.

Коли Марсела зайшла до Чічониного дому й побачила трьох змовників, на яких так гнівалася, вона розпустила язика. Докоряла графові, гостро картала Чічону, на всі заставки лаяла лакея.

Бельфлор покірно перечекав бурю, а потім, щоб розжалобити дуенью, впав перед нею навколішки й став просити, щоб вона взяла назад гаманець із грішми, який Марсела йому швиргнула, ще й тисячу пістолів на додачу; він молив зглянутись на нього. Ніхто ще й ніколи не благав її так зворушливо про милість — і дуенья піддалася. Вона враз стулила рота; порівнявши гроші, обіцяні Бельфлором, з тією скромною винагородою, яку давав їй дон Луїс де Сеспедес, вона збагнула: їй вигідніше збити Леонору з доброго шляху, ніж утримати на ньому. Трохи поманірівшись, вона взяла в графа гаманець і обіцяла допомогти в його амурній пригоді.

Потім Марсела подалася додому — квапилась узятися до справи.

Знаючи доброчесність Леонори, дуенья й вигляду не подала, що змовилася з графом: боялася, що дівчина про все розповість донові Луїсу, своєму батькові. Їй

хотілося обдурити вихованку якнайхитріше, і вона сказала ось що:

— Леоноро, я зробила те, що бажала. Я застала трьох ошуканців і вилила на них усе своє обурення, увесь свій гнів. Вони й досі не оговталися після того, як ви так гордо покинули Чічонин дім. Я висварила звідницю; я сказала, що дон Луїс ні перед чим не зупиниться, аби її покарати, і що хай вона не сподівається на милосердя властей. Вичитала акафіст і графові. Маю надію, що на таку пригоду цей сеньйор більше не зважиться, і мені не доведеться стерегти вас од нього. Хвала небові, у вас стало рішучості вислизнути з пастки! Я така рада, аж плакати хочеться... Як добре, що він схопив облизня! Адже для таких сеньйорів зводити дівчат — забава, та й годі; всі вони — навіть ті, хто хизується порядністю, — мають це за звичайнісіньку річ; їм байдуже до честі родини. А втім, я не кажу, що граф де Бельфлор — саме такий і що він хотів вас підманути. Гріх підозрювати ближніх своїх у лихих намірах; хто зна — може, в графа вони найчесніші.

Правда, він такий вельможний і посідає таке високе становище при дворі, що йому до пари дівчина найшляхетнішого роду. Але ви його зачарували — то, може, він і плекає мрію взяти вас собі за дружину. Коли я його лаяла, він, виправдовуючись, здалося мені, натякнув на це...

— Схаменіться, моя любя! — урвала дуенью Леонора. — Якби граф мав такі наміри, то найперш попросив би благословення в батька — і батько не відмовив би такому вельможі.

— Ваша правда, — мовила Марсела. — Непевно граф поводить. Мабуть, таки лихе в нього на думці; я ладна знову бігти до нього й сварити.

— Ні, моя любя, — мовила Леонора, — краще забудьмо те, що сталося, і покараймо графа зневагою.

— І то добре, — відповіла Марсела. — Оце буде най-

краще; ви, либонь, розважливіші за мене. Проте, з іншого боку, може, ми помиляємось щодо почуттів графа? Може, він такий делікатний, що хоче, перш ніж іти до батька, прислужитися вам, завоювати ваше серце, заручитися вашою прихильністю з тим, щоб шлюб був якнайщасливіший? А коли так, моя дитино, то хіба це великий гріх — його вислухати? Відкрийте мені душу; ви знаєте, як я вас люблю. Чи до вподоби вам граф? Чи, може, думка про заміжжя вам осоружна?

Почувши це лукаве запитання, надто довірлива Леонора, зашарівшись, опустила очі й сказала, що не відчуває відрази до графа. А що скромність не дозволила їй сказати більше, то дуенья знову стала її вмовляти бути щирою, нічого не приховувати. І Леонора зрештою піддалася цим ніжним умовлянням.

— Люба моя,—мовила дівчина,— як по правді, то граф Бельфлор — гідний кохання. Він такий гарний, і я чула про нього стільки доброго, що мимоволі його вподобала. Ваша невсипуща пильність часом дуже мене засмучувала; признаюсь вам — мені було його жаль, і я гірко зітхала, дивлячись на його страждання. Більше того, навіть зараз серце моє, замість ненавидіти графа за зухвалу його витівку, мимохіть її пробачає й пояснює її вашою суворістю.

— Дитино моя,— відповіла дуенья,— раз ви дали мені наздогад, що не відмовили б графові, якби він посва- тався, то я збережу для вас цього закоханця.

— Я щиро вдячна за послугу, яку ви хочете мені зробити,— сказала зворушена Леонора.— Якби навіть граф був звичайнісіньким дворянином, а не грандом,— то й тоді б я вибрала його з-поміж усіх інших. Проте, нема чого тішити себе мріями: Бельфлор — вельможа; доля судила йому стати чоловіком якоїсь з найбагатіших спадкоємиць королівства. Хіба може шлюб з донькою дона Луїса, що має дуже скромний посаг, задовольнити його? Ні, ні, я не втішаюся його коханням;

він не вважає, що я гідна носити його ім'я; він хоче тільки збезчестити мене.

— О, чому ви не вірите, що він кохає вас по-справжньому й хоче з вами одружитися?— урвала дуенья.— Коханнй часто робить ще й не такі чудеса. Як вас послухати, то, волею неба, між вами лежить безодня. Леоноро, граф анітрохи себе не принизить, якщо з'єднає свою долю з вашою. Адже ви з давнього дворянського роду; йому не доведеться червоніти за те, що повінчався з вами. Раз він любий вашому серцю,— вела вона далі,— я повинна з ним поговорити; я довідаюсь про його наміри; якщо вони такі, як і належить бути, я подам йому надію.

— Боровь боже!— вигукнула Леонора.— Я не хочу, щоб ви до нього ходили; коли йому спаде на думку, що це з моєї згоди, він згордує мною.

— О, я хитріша, ніж ви гадаєте,— заперечила Марсела.— Я почну розмову з того, що закину йому, ніби він хотів вас звести. Він, звичайно, буде виправдуватися; я його вислухаю і вже з того, що він скаже, збагну, які в нього наміри. Люба дитино, дозвольте мені діяти на власний розсуд; я пильнуватиму вашу честь, як свою власну.

Коли смеркло, дуенья пішла з дому. Вона зустріла Бельфлора недалечко від дому дона Луїса й переказала розмову з Леонорою, не забувши похвалити себе за спритність, з якою довідалася, що він любий її серцю. Граф дуже зрадив, це почувши; він красно дякував Марселі — сказав, що вранці дасть їй тисячу пістолів,— і подумки себе віншував, бо знав: прихилити дівчину — вважай, що переміг її.

Задоволені одне з одного, граф і Марсела гречно попрощалися. Дуенья подалася додому.

Леонора, яка нетерпляче на неї чекала, спитала, в чим вона прийшла.

— З дуже гарними вістями,— відповіла дуенья.—

Я бачилася з графом. Як я й казала, дитинко, він не має лихих замірів; він прагне єдиного: повінчатися з вами; всім святим у цьому присягався. Та на мене, звісно, ману не пустиш... Я спитала в нього: «Якщо ви цього бажаєте, чом спершу не підете до дона Луїса й не порозумієтеся з ним?» Граф анітрохи не збентежився. «Люба моя Марсело,— відповів він,— невже ви хотіли, щоб я, не знаючи, як ставиться до мене Леонора, спонукуваний самою лиш пристрастю, пішов до її батька? А що, як він благословив би цей шлюб супроти її волі? Ні, її спокій для мене — понад усе. Я надто шляхетний, щоб завдати їй гіркої жалю». Коли він отак говорив,— провадила дуенья,— я невідступно дивилася на нього; я намагалась прочитати в його очах, чи правду він каже. Люба Леоноро! Як на мене, він щиро вас кохає. Я так зраділа, це збагнувши, що ледве стрималася. І я собі подумала: такого високого залицяльника нехтувати не випадає; годилося би дати йому наздогад, що ви до нього не байдужі. І я сказала: «Сеньйоре, ви Леонорі не бридкі; я знаю — вона поважає вас, і, гадаю, ви її не образите, якщо посватаєтесь до неї». Граф, знетямившись з радості, вигукнув: «Великий боже! Невже це правда? Невже це можливо? Я не байдужий серцю чарівної Леонори? О, найдобріша Марсело, який я вам вдячний! Я вже не буду мучитись невідомістю! І тим більше радий я почути це від вас, адже й через вас я страждав, бо ви обурювались з мого кохання! Люба моя Марсело, благаю, дозвольте поговорити з божественною Леонорою; я хочу домогтися її довіри й поклястися при вас, що належатиму тільки їй. Отоді я буду по-справжньому щасливий».

— Багато чого він казав,— вела дуенья далі,— ще зворушливішого та ніжнішого. А наостанку, моя голубонько, він так благав мене влаштувати таємну зустріч з вами, що я не могла відмовити.

— О! Навіщо ви йому це пообіцяли?— вигукнула Леонора.— Ви ж самі не раз казали, що добродієві дівчині негоже заходити в розмови з залицяльниками — вони-бо дуже небезпечні.

— Що казала, то казала,— відповіла дуенья.— Це чудове правило, але цим разом ви можете його знехтувати: адже граф — уже майже ваш чоловік.

— Ні, він ще не чоловік мені,— заперечила Леонора,— і я не повинна з ним зустрічатися доти, аж поки мій батько не дасть на це згоди.

Сеньйора Марсела подумки дорікнула собі, що виховала Леонору так суворо: спробуй-но тепер здолати її рішучість!.. Проте дуенья вирішила будь-що домогтися свого.

— Люба моя Леоноро, я дуже рада, що ви така розважлива дівчина,— мовила вона.— Які чудові наслідки моїх турбот! Вам пішло на добро те, чого я вас навчала; дуже це мені втішно. Проте, дитино моя, ви взяли надто близько до серця мої напучування. Надто вже ви цютливі. Мені, хоч яка я строга, не до впадоби отака добродієвість — вона повстає стільки ж проти розбещеності, скільки й проти невинності. Коли дівчина певна, що її коханий має чисті наміри, вона себе не принизить, зайшовши з ним у розмову. Відповісти на його почуття — не більший гріх, ніж благоволити до нього. Довіртеся мені, Леоноро! Досвіду мені не бракує; я така віддана вам, що не дозволю вчинити щось погане.

— І де ж я маю говорити з графом?— спитала Леонора.

— У вашій опочивальні,— відповіла дуенья.— Нема більш безпечного місця. Завтра вночі я його приведу.

— На бога!— обурено вигукнула Леонора.— Як! Дозволити чоловікові!..

— Так, дозволити!— урвала дуенья.— Нічого лихого в цьому немає. Це щодня трапляється, і, дай боже, щоб

у всіх дівчат, які дозволяють такі відвідини, були такі невинні наміри, як у вас. Зрештою, чого вам боятися? Адже я буду з вами!

— А що, як нас застане батько?— спитала Леонора.

— Не турбуйтеся цим,— відповіла дуенья.— Батько за вас спокійний: він знає, як я вами опікуюся, і покладається на мене.

Що було робити Леонорі? Як опиратися таким умовлянням? До того ж вона потай кохала графа... І вона дала згоду на побачення.

Дуенья побігла до графа з радісною звісткою. Щасливий, він одразу ж подарував звідниці п'ятсот пістолів і перстень, який коштував стільки ж. Марсела дуже збадьорилася їй, вірна обіцянці, наступної ночі, коли в домі всі спали, спустила з балкона шовкову драбину, яку дав їй граф. Бельфлор пробрався до Леонориної опочивальні.

А тим часом молоду дівчину обсідали тривожні думки. Хоч як вона була закохана в Бельфлора, хоч якими переконливими були Марселіні вмовляння,— Леонора карталася тим, що так легко на них здалась. Вона боялася, що принизила себе. Навіть те її не заспокоювало, що граф, як сказала дуенья, має чисті наміри. Прийняти в себе вночі кабальєро — кабальєро, який ще не просив у її батька благословення на шлюб; кабальєро, справжніх почуттів якого вона все-таки не знала,— це, здавалося їй, не тільки страшний гріх перед собою, а й ганьба перед коханим.

Тож Леонора місця собі не знаходила від сорому й хвилювання.

Аж тут увійшов граф, кинувся їй до ніг, дякуючи за милість, якою вона його вшанувала. Він клявся, що ніколи цього не забуде, що безмежно її кохає, що хоче з нею одружитися. Проте Леонорі хотілося почути від нього інші слова, і вона мовила:

— Графе, я сподіваюся, що наміри ваші благородні. Та хоч би чим ви присягались — я не повірю вам доти, доки ви не скажете всього моєму батькові.

— Сеньйоро, я б уже давно все йому сказав, якби не боявся порушити ваш спокій,— відповів Бельфлор.

— Я не дорікаю вам за це,— вела Леонора далі.— Я навіть тішу себе думкою, що не зробили ви цього з делікатності, вам властивої. Але тепер уже ніщо не стоїть вам на заваді; тож не марнуйте часу: або йдіть до дона Луїса, або ми з вами більше не побачимось.

— О чарівна Леоноро, чому не побачимось?— вигукнув граф.— Невже моє кохання не зворушує вашого серця? Коли б ви кохали мене так, як я вас, то вам було б любо потай приймати моє захоплення, не кажучи нічого — принаймні певний час!— батькові. Яке солодке це таємне спілкування закоханих сердець!

— Може, вам це й любо,— відповіла Леонора,— але для мене це мука. Коли йдеться про ніжні почуття, порядній дівчині не випадає хитрувати. Не спокушайте мене чарами такого спілкування — це грішні чари. Якби ви по-справжньому мене шанували, то не запропонували б цього, якби ви справді мали шляхетні наміри, ви б не подарували мені того, що я не обурююсь вашою пропозицією. Однак,— докинула Леонора із слізьми на очах,— лиш себе маю я звинувачувати за образу, якої ви мені завдали; я заслуговую на неї, бо піддалася гріховній слабості.

— Найдорожча моя Леоноро, це ви завдаєте мені смертельної образи!— вигукнув граф.— Ваша надмірна цютливість обурена даремно. Як! Ви зласкавилися наді мною, а я за це щастя маю вас зневажати? Як це було б несправедливо! Ні, сеньйоро, ваша прихильність для мене — над усе; я ніколи не перестану поважати вас; я згоден на те, чого ви від мене вимагає-

те. Я завтра ж говоритиму з доном Луїсом; я зроблю все, що зможу, аби тільки він ущасливив мене згодою на наш шлюб. Але, правду кажучи, на успіх майже не сподіваюсь.

— Чому?— вражено спитала Леонора.— Невже мій батько відмовить такому вельможному сеньйорові?

— Саме того я й боюся,— відповів Бельфлор.— Мушу відкрити вам те, що прикро вас уразить; але, прошу, вислухайте мене й не дивуйтеся. Кілька днів тому король висловив бажання, щоб я одружився. Він не назвав імені нареченої, проте натякнув, що це буде блискучий шлюб і що він дуже йому до душі. А я ще не знав, як ви до мене ставитесь (адже ви були такі суворі й неприступні!) тож і словом не заперечив монархові... Навряд чи дон Луїс зважиться на ризик, бо, давши згоду на шлюб своєї доньки зі мною, він може накликати на себе гнів короля.

— Так,— сказала Леонора,— я знаю батька. Хоч би як кортіло йому породичатися з вами, він скоріше відмовиться від цього, ніж насмілиться розгнівити короля. Та коли б навіть він і благословив нас, краще від цього не стало б. Графе, ви пропонуєте віддати мені руку, що її король хоче віддати іншій?

— Сеньйоро, признаюсь вам щиро, я й сам трохи розгублений,— зітхнув Бельфлор.— Проте, сподіваюся, мені пощастить умовити короля — адже він до мене милостивий — і відвернути це лихо. Моя чарівна Леоноро, навіть і ви могли б зарадити біді, коли, звичайно, вважаєте мене гідним для вас чоловіком.

— Як же можу стати я на заваді шлюбові, що його замислив король?

— О, сеньйоро, якщо ви не відкинете мого кохання, я збережу вам вірність, знайшовши спосіб не розсердити короля. Дозвольте мені, чарівна Леоноро,— додав граф, падаючи на коліна,— дозвольте мені зараз же повінчатися з вами; хай нашою дружкою буде

сеньйора Марсела; ця свідчиця поручиться за святість нашого шлюбу. Отак я розірву ті ненависні пута, що ними хочуть мене пов'язати. Коли король буде наполягати, щоб я одружився з дівчиною, яку він мені вибрав, я кинуся йому до ніг і скажу, що вже давно вас кохаю і що ми таємно повінчані. Хоч би як хотів монарх висватати за мене іншу, він надто добрий, щоб розлучити мене з тією, кого я обожаю, і надто справедливий, щоб завдати такої тяжкої образи вашій родині. Що скажете на це ви, мудра Марсело?— додав Бельфлор, звертаючись до дуеньї.— Чи подобається вам план, на який надихнуло мене кохання?

— Він чудовий,— відповіла Марсела.— Таки правда: чого тільки не вигадасш, коли кохасш!

— А ви, чарівна Леоноро?— спитав граф.— Невже ви не вірите мені й не згодитесь?

— Я не відкидаю вашого плану,— відповіла дівчина.— Але, прошу, розкажіть його моему батькові. Я певна: він на нього пристане, коли дізнається, що до чого.

— Ні, батькові звіряти його не можна!— перебила Леонору підступна дуенья.— Ви не знаєте сеньйора Луїса. Щоб він, такий шляхетний у всьому, що стосується честі, благословив таємне кохання! Коли ви скажете йому про таємний шлюб — він смертельно образиться; до того ж він дуже обачний: він не дасть згоди на шлюб, який, на його думку, може стати на заваді планам монарха. Цим нерозважним учинком ви тільки збудите його підозру: він не спустатиме вас з ока, і вам ніяк буде бачитися.

— Та я помру з туги!— вигукнув наш закоханець.— Сеньйоро Марсело, — вів він далі, вдаючи, що вкрай засмучений, — невже ви справді гадаєте, що дон Луїс не благословить таємного шлюбу?

— Я певна, що ні,— відказала дуенья.— Та хай би навіть він згодився; але ж він такий чесний і побож-

ний, що ні в якому разі не дозволить знехтувати вінчання в церкві; а як вінчатися в церкві, то про це дізнаються всі й, звичайно ж, король.

— Ах, люба моя Леоноро,— мовив граф, ніжно сти-скаючи руку коханої,— невже задля приписів пристойності ми повинні навіки з вами розлучитися? Невже це не лякає вас? Вам, тільки вам єдиній вирішувати, чи будете ви моєю! Якби ваш батько нас благословив, ви б може заспокоїлися; але сеньйора Марсела переконала нас, що на це немає ніякої надії. Благаю, поступіться моїм скромним бажанням! Я віддаю вам своє серце й руку; а коли настане час відкритися до нові Луїсу, ми пояснимо, чому не звірили йому нашої таємниці.

— Гаразд, графе,— мовила Леонора,— хай буде по-вашому: поки що ми нічого не казатимемо батькові. Але, прошу, довідайтесь про наміри короля; поговоріть із ним; я дозволяю вам навіть сказати, що ми з вами вже повінчані; хай це неправда, але спробуємо цим...

— О ні, сеньйоро, тільки не це!— перепинив Бельфлор.— Я ненавиджу брехню, я не вдамся до неї! Я не можу аж так себе зрадити. До того ж я добре знаю вдачу нашого монарха: коли він дізнається про те, що я його обдурив, то ні в якому разі мені цього не подарує...

— Доне Клеофасе, я б довіку не скінчив своєї розповіді,— провадив Асмодей,— коли переказав би геть усе, що говорив Бельфлор, аби звабити цю молоду особу. Єдине скажу: він спокушав її тими палкими словами, які я вкладаю в уста кабальєро у таких випадках. Він клявся-божився, що якнайшвидше підтвердить прилюдно те, що обіцяв віч-на-віч.

Однак марні були ці клятви: графіві не вдалося злати Леонору. А вже благословлялося на світ, і він мусив покинути її опочивальню.

Наступного дня дуенья, гадаючи, що честь її (а краще сказати б: корисливість) вимагає, щоб вона залагодила справу, мовила до Леонори:

— Леоноро, я зовсім розгублена. Бачу, вас обурює кохання Бельфлора; певно, вам здається, що це звичайнісіньке залицяння. Може, він чимось вам не сподобався?

— Ні, моя люба,— відповіла дівчина.— Ніколи ще Бельфлор так мені не подобався; а мова його просто мене зачарувала.

— То я вас не розумію!— здивувалася Марсела.— Граф вам любий, а тим часом ви не хочете зробити кроку, який конче треба зробити.

— Марсело, ви, звичайно, досвідченіші й розважливіші за мене,— сказала донька дона Луїса.— Та чи подумали ви про наслідки шлюбу, що його беруть без батьківського благословення?

— Я про все подумала, дитинко,— відповіла дуенья.— Дуже шкода мені, що ви так уперто нехтуєте блискуче заміжжя, яким обдаровує вас доля. А що, як ваша затятість кінець кінцем набридне графові, і він відступиться од вас? А що, як він схаменеться, і вигода візьме в ньому гору над почуттям? Годі боятися — прийміть його кохання. Він зв'язаний словом, а слово для шляхетної людини — понад усе; зрештою, я на власні вуха чула: він обіцяв одружитися з вами. Хіба ви не знаєте, що коли я засвідчу це на суді, то підступного коханця буде покарано?

Слухаючи мову Марсели, Леонора почала вагатися, а далі й зовсім забула про небезпеку, яка їй загрожувала.

Минуло кілька днів — і вона поступилася ницим намірам графа. Дуенья щоночі впускала його через балкон до Леонориної опочивальні й випускала аж на світанку.

Якось вона похопилася, що графові давно пора йти.

Вже заділо, коли він став спускатися з балкона. На лихо, поспішаючи, він оступився й упав на землю.

Дон Луїс де Сеспедес, опочивальня якого була над Леонориною, цього ранку прокинувся вдосвіта — на нього чекали термінові справи. Почувши шум, він одчинив вікно — подивитися, що там таке, і побачив: з землі важко підводиться кабальєро, а на балконі стоїть сеньйора Марсела й відв'язує драбину, по якій Бельфлор піднявся до Леонори щасливіше, ніж спустився. Дон Луїс протер очі, подумавши, що це мана; та, придивившись, ураз збагнув, що йому нічого не ввижається і що вранішнього світла, хоч ще й кволого, досить, аби освітити його ганьбу.

Приголомшеним тим, що побачив, дон Луїс спалахнув праведним гнівом і, як був, у халаті, квапливо подався до доньчиних покоїв із шпагою в одній руці та свічкою в другій. Його душила лють, і він хотів одразу ж вилити її на доньку та дуенью.

Він постукав у двері й наказав одчинити; Леонора й Марсела впізнали його голос і, похоловши від жаху, скорилися. Дон Луїс убіг до опочивальні й, люто вимахуючи шпагою перед розгубленими жінками, заволав:

— Я прийшов, щоб змити кров'ю ту ганебну кривду, якої завдала донька батькові, та покарати негідницю дуенью, яка зрадила мою довіру!

Вони попадали йому до ніг, і Марсела пробелькотіла:

— Сеньйоре, перш ніж покарати нас по заслuzі, благаю, вислухайте мене!

— Говори, нещасна! — гримнув старий. — Я згоден на якусь хвилину відстрочити кару. Розкажи мені, як дійшлося до такого лиха! Та що це я — «Як дійшлося?» Я хочу знати одне: ім'я зухвальця, який зганьбив мій рід.

— Сеньйоре, цей кабальєро — граф де Бельфлор.

— Граф де Бельфлор!— уражено повторив дон Луїс.— Де ж він побачив мою доньку? Як удалося йому її звести? Кажі все, як є, мов на сповіді.

— Сеньйоре, я все вам розповім, не втаю нічогосінько,— мовила дуенья.

І вона почала переказувати все те, що начебто говорив граф Леонорі. Вона так і сипала облесливими словами: мовляв, він і напрочуд ніжний, і делікатний, і відданий Леонорі. Нікуди було дітися — довелось сказати й про те, чим скінчилося залицяння Бельфлора; але Марсела звайшла такі поважні причини того, чому Бельфлор і Леонора таємно покохалися,— одне слово, так хитро повернула справу, що дон Луїс, її слушаючи, поволі заспокоювався. Дуенья відразу це помітила і, щоб старий зовсім полагіднішав, мовила:

— Сеньйоре, ви довідались про все, що хотіли знати. Тепер карайте: встроміть шпагу в груди вашої доньки. Та що це я кажу? Леонора не винна: вона послухалась особу, якій ви доручили нагляд за її поведінкою — лише в цьому її гріх. Мене, одну мене повинні ви проколоти шпагою: це я відчинила перед графом двері Леонориної опочивальні, це я їх з'єднала. Я зневажила те, що шлюб, на який не дав свого благословення батько,— ганебний; але я хотіла, щоб ви мали вельможного зятя, за яким не знатимете горя-біди; я думала про щастя Леонори і всієї вашої родини, що його приніс би цей шлюб; одне слово, я хотіла зробити як краще; ось чому я знехтувала свій обов'язок.

Тим часом як хитра дуенья отак просторікувала, Леонора гірко плакала, ридма ридала. Вона мала такий сумний вигляд, що донові Луїсу, який був чулий на вдачу, стало жаль доньку; він поклав шпагу й, покинувши грати роль розгніваного батька, вигукнув:

— О моя донечко, кохання — це згуба! Ти, на лихо, ще не розумієш цього до пуття! Ти плачеш тільки від сорому, через те лиш, що батько тебе заскочив. Ти і в

гадці не маєш, яка недоля може чигати на тебе; адже ти зовсім не знаєш свого коханого. А ви, необачна Марсело, що ви накоїли? В яку прірву кинула нас ваша безглузда запопадливість? Вас, ясна річ, засліпила думка про шлюб моєї доньки з таким вельможним сеньйором як граф; я хоч трохи виправдую вас цим. Але, нещасна, як-це ви довірилися такому залицяльникові? Саме тому, що він прийнятий при дворі, вам слід було б його стерегтися. Ану ж як він зламає слово, що дав його моїй доньці? Ану ж як він безчесний? Що тоді мені робити? Благати помочі в закону? Такий сеньйор як граф легко його обмине... Гаразд, хай навіть Бельфлор не порушить клятви. Однак він каже, що король хоче повінчати його з іншою дівчиною. Тож цілком імовірно, що він, у разі чого, присилує графа це зробити.

— Присилує?— перепитала Леонора.— Ні, цього не станеться. Граф нас запевнив, що король ніколи не піде супроти його почуттів.

— Я в цьому не сумніваюся!— притакнула Марсела.— Монарх надто прихильний до графа, щоб у чомусь його присилувати, і надто благородний для того, щоб завдати такого горя високоповажному донові Луїсу де Сеспедесу, який усе життя своє вірно служив вітчизні.

— Дай боже, щоб марний був мій перестрах,— зітхнувши, мовив дон Луїс.— Я піду до графа й вимагатиму в нього пояснень; батьківське око проникливе; я зазирну йому в самісіньку душу. Коли я пересвідчуся, що наміри його чисті, то пробачу вам усе, що трапилося. Проте,— додав він уже суворіше,— коли я, розмовляючи з Бельфлором, виявлю, що він за таїв підступність, то негайно виряджу вас обох у монастир — на вічну покуту.

Сказавши це, дон Луїс узяв шпагу й пішов до себе в покої — одягатися.

Леонора й дуенья потроху приходили до тям.

Тут дон Клеофас урвав біса, вигукнувши:

— Хоч яка цікава ваша розповідь — я не можу слухати її уважно! В будинку недалечко я вгледів гарненьку сеньйору, а біля неї — двох кабальєро: молодого й підстаркуватого. Вони сидять за столом і п'ють вина, певно, дуже дорогі. Старий кабальєро цілує даму, а облудниця за його спиною простягає руку для поцілунку молодому. Це, безперечно, її коханець.

— Ба ні,— відповів біс.— Це її чоловік; коханець — отой дідуган. Він велике цабе: командор воєнного ордену Калатрави. Він тринькає на цю даму величезні гроші; а чоловік її займає дуже скромну посаду при дворі; свого старого любаса вона голубить задля користі, а зраджує його з власним чоловіком задля кохання.

— Оце так!— вигукнув Самбульйо.— Її чоловік часом не француз?

— Ні,— відповів Кульгавець,— він іспанець.— Проте і в славнозвісному Мадриді чимало несперечливих чоловіків, хоч і не так рясно, як у Парижі. Париж — місто, в якому їх без ліку!

— Даруйте, сеньйоре Асмодею,— мовив дон Клеофас,— я урвав вашу розповідь про Леонору. Прошу вас, кажіть далі — мені дуже цікаво. Тут дівчину зваблюють так спритно й делікатно, що я в справжнісінькому захваті.

І чортяка повів розповідь далі.

РОЗДІЛ V

**ПРОДОВЖЕННЯ Й ЗАКІНЧЕННЯ
ІСТОРІЇ ПРО КОХАННЯ
ГРАФА ДЕ БЕЛЬФЛОРА**

Дон Луїс вийшов з дому дуже рано й поде́вся до графа, який, і в гадці не маючи, що його викрито, дуже здивувався, побачивши гостя. Він поквапився

назустріч старому, кілька разів обійняв його й мовив:

— Який я радий, що бачу вас у себе, доне Луїсе! Чим я можу вам прислужитися?

— Сеньйоре,— відповів дон Луїс,— я хотів би говорити з вами сам на сам.

Бельфлор одіслав слуг. Вони посідали; дон Луїс почав розмову.

— Сеньйоре, я прийшов просити у вас пояснень, од яких залежить мій спокій і щастя. Сьогодні на світанку я бачив, як ви виходили з опочивальні моєї доньки. Вона у всьому призналася й сказала, що...

— Вона сказала, що я її кохаю,— підхопив граф, аби не слухати того, чого не хотів чути.— Але вона не сказала, як я її кохаю. Я обожнюю її; це чарівна дівчина, їй не бракує нічого — ні розуму, ні краси, ні добродітності. І я знаю: є у вас ще й син — він учиться в Алькала. Чи схожий він на свою сестру? Коли він такий же гарний, як вона, і коли хоч трохи подібний до вас, то кращого кабальєро, мабуть, і на світі немає. Мені так кортить його побачити; якщо йому треба чимось допомогти — я буду щасливий взяти на себе цю турботу.

— Дуже вдячний вам за пропозицію,— з гідністю відповів дон Луїс,— але повернімося до того...

— Його треба негайно влаштувати на службу,— знову перебив граф.— Я потурбуюся про його кар'єру; він не довго пробуде нижчим офіцером — ось вам моє слово.

— Графе, я прошу відповісти на моє запитання,— гостро сказав дон Луїс,— не перепиняйте мене. Чи маєте ви намір дотримати своєї обіцянки?..

— Авжеж, авжеж!— утретє перебив його граф.— Я дотримаю слова, яке вам оце дав: я подбаю про вашого сина. Покладіться на мене; я своїх обіцянок не ламаю.

— Це вже занадто, графе!— вигукнув дон Луїс і підвівся.— Ви занапали мою доньку, і у вас ще стає зухвалості насміхатися з мене! Але я — дворянин; я вам не попушу! Ви будете покарані.

Сказавши це, обурений Сеспедес вийшов.

По дорозі додому він думав про те, як помститися Бельфлорові.

Повернувшись, він увійшов до покоїв Леонори й схвильовано мовив:

— Мої підозри щодо графа підтвердилися. Бельфлор — віроломець; я йому помщуся. А ви обидві завтра ж поїдете в монастир. Збирайтеся й дякуйте небові, що я вдовольняюсь цією карою.

По цих словах дон Луїс вийшов; замкнувшись у себе в кабінеті, він задумався над тим, як би розв'язати цю делікатну справу.

Тяжкий сум поиняв Леонору після батькових слів. Бельфлор — зрадник!.. Вона зблідла, як стіна, і мовби скам'яніла, а потім непритомна впала на руки дуеньї. Марсела заклопоталася біля дівчини, приводячи її до пам'яті. Нарешті Леонора опритомніла, розплющила очі й, побачивши біля себе стурбовану Марселу, сказала, глибоко зітхнувши:

— Які ви немилосердні! Навіщо привели ви мене до тьми? Мені було так добре— адже я не відчувала страхітливості мого становища. Чому ви не дали мені вмерти? Ви знаєте, якою мукою буду я мучитись усе життя— навіщо ж хочете зберегти мені його?

Марсела намагалася заспокоїти свою вихованку, та даремні були її зусилля. Леонора впадала чимдалі в більшу розпуку.

— Не марнуйте слів!— вигукнула вона нарешті.— Я не хочу слухати вас. Ви не втіште мене. Краще б ви ще більш ятрили мені душу! Адже це ви штовхнули мене в жахливу безодню! Хіба не ви запевняли мене в щирості графа? Якби не ви, я б не піддалася

почуттю, я б себе перемогла; граф не скористався б із моєї слабості. Проте я не хочу,— додала дівчина,— винуватити вас у тому лихові, що мене спіткало; я винна, я одна! Мені не годилося слухатись вашої ради й приймати залицяння графа, не сказавши спершу про це батькові. Хоч би як лестило мені його сватання — слід мені було б його знехтувати, слід було б з погордою відвернутись од Бельфлора, а не важити задля нього честю; зрештою, я не повинна була довіряти ні йому, ні вам, ні собі. Я ненавиджу себе — бо ж повірила його підступним клятвам і цим завдала тяжкого горя батькові та збезчестила всю нашу родину. Я ненавиджу себе і не тільки не боюсь ув'язнення в монастирі, а й бажала б сховати мою ганьбу в найжахливішому місці!

Отак говорячи, Леонора гірко плакала й навіть рвала свої густі коси та одяг, мовби зганяла на них серце за те, що коханець підступно її скривдив. Дуенья, показуючи, що й вона сумує, теж кривилася, навіть пролила кілька сльозинок і лаяла-проклинала всіх чоловіків, а найбільше — Бельфлора.

— Горенько, горе!— вигукувала вона.— Граф, якого я мала за чесного й порядного, обдурив нас обох! Який негідник! Я здивована, я вражена, я не можу в це повірити!

— І я так само;— сказала Леонора.— Я бачу його біля своїх ніг... Яка дівчина не повірила б його благанням, його клятвам — адже він клявся небом!— його коханню, чимраз палкішому? А очі його промовляли ще більше, ніж слова: в них променів захват. Здавалося, він був зачарований мною... Ні, він не дурив мене, я ні за що в це не повірю! Певно, мій батько говорив з ним не досить гречно; певно, вони зайшли в сварку, і граф повівся як вельможа, а не як закоханець. А втім, чи не марно тішу я себе надією? Ні, треба покінчити з цією невідомістю; я напишу

Бельфлорові, що чекатиму його сьогодні вночі — хай він заспокоїть моє бідне серце, або сам підтвердить свою підступність.

Дуенья схвалила намір Леонори; в неї навіть заворушилася надія, що графа розчулять сльози дівчини, яка, звичайно, плакатиме на цьому побаченні, — і він, забувши про шанобство, вирішить одружитися з нею.

Тим часом Бельфлор сидів у себе в кабінеті й думав про те, до яких наслідків може призвести прийом, який він виявив старому. Він був певен, що Сеспедеси, обурені образою, мститимуться йому, але майже цим не турбувався. Куди більше хвилювали його амурні справи. Він гадав, що Леонору або відвезуть у монастир, або день і ніч пильнуватимуть — тож він ніколи більше її не побачить. Він журився цією думкою й міркував, як би запобігти біді. Аж тут увійшов слуга й подав листа, якого принесла Марсела, сказавши, щоб його віддали Бельфлорові у власні руки.

Ось що писала Леонора:

«Завтра я маю покинути світ і поховати себе в святій обителі. Я збезчещена; я себе ненавиджу; вся родина ненавидить мене. Ось до якого жахливого стану дійшла я тому, що піддалася вам. Чекатиму вас сьогодні вночі — востаннє. Я в такій розпуді, що знову й знову шукаю собі муки; прийдіть і скажіть, що не з серця йшли ваші клятви, а тільки з вуст, — або ж підтвердіть ці клятви діями; тільки це може пом'якшити мою жорстоку долю. А що після того, як ви посварилися з моїм батьком, у нашому домі на вас може чигати небезпека, то приходьте не самі, а з ким-небудь, кому ви довіряєте. Хоч ви мене занастили, ваше життя мені ще дороге.

Леонора

Перечитавши кілька разів цього листа й уявивши собі розпач Леонори, граф стурбувався. Він замислився; порядність, благородство, гідність, розсудливість — почуття, що їх він зневажив задля сліпої пристрасті, почали брати в ньому гору. Полуда раптом спала йому з очей; як людина, прийшовши до тями після шаленого нападу люті, червоніє за свої слова та вчинки, так і граф почервонів: його обпик сором за ті виверти й хитрощі, до яких він удався задля задоволення своєї примхи.

— Що я наробив, нещасний! — вигукнув Бельфлор. — Який біс у мене вселився? Я обіцяв Леонорі, що повінчаюся з нею, небом їй у цьому присягався; я набрехав, ніби король висватав мені наречену. Брехня, підступність, блюзнірство — нічого не знехтував я, щоб занапастити чисту дівчину. Яке страхіття! Чи не краще було б, якби я стримав пал серця і не вдовольняв би свою жагу в такий злодійський спосіб? Я звів чесну дівчину, я посварив її з родичами, честь яких теж заплямував; вона подарувала мені своє кохання — а я їй знівечив життя! О, я невдячний! Ні, я повинен спокутувати тяжку образу! Так, я мушу це зробити, і я це зроблю! Я візьму Леонору за себе заміж, як і присягався. Хто може стати проти такого наміру? Невже я сумніватимусь в її порядності тільки тому, що вона була ласкава до мене? Чи ж не мені знати, як важко було зламати її опір?.. Вона повірила скоріше моїм клятвам, ніж моєму коханням... Проте, коли подумати гарненько, якщо я з нею повінчаюся, то зроблю для себе гірше. За мене б залюбки пішла будь-яка найбагатіша та найзнатніша дівчина в королівстві — а я візьму доньку простого, ще й небагатого дворянина? При дворі скажуть, що це дурний шлюб...

Так Бельфлор вагався між честю та пихою й не міг знайти ради. Однак, хоч і не знав він, чи одружиться

з Леонорою, вирішив таки піти до неї вночі й послав до Марсели лакея — попередити.

А дон Луїс увесь день думав про те, як відомстити за ганьбу. Він розумів, що попав у дуже скрутне становище. Якщо він удасться до закону, то знеславить себе перед усім світом; до того ж він слушно побоювався: тут закон стоятиме по один бік, а судді — по другий. Впасти до ніг короля? Про це він не смів і думати. Адже був певен: можновладець нагледів Бельфлорові наречену й сам його висватає.

Лишався єдиний шлях: помета зброєю. І дон Луїс вирішив викликати графа на дуель.

В гнівному запалі він хотів послати виклик одразу ж, та, охоловши трохи, розважив: він надто старий і кволий, щоб покластися на силу своєї руки. Хай це зробить син; його рука не схибеть.

Дон Луїс вирядив слугу до міста Алькала з листом, у якому наказував синові негайно їхати в Мадрид — помститися за кривду, якої заподіяно родині Сеспедесів.

Синові дона Луїса — звать його Педро — вісімнадцять років; із себе він красень і такий хоробрий, що має в Алькала славу справжнісінького відчайдуха. Та ви ж його маєте знати, — докинув Асмодей, — нема чого мені про нього розводитися.

— Авжеж, — відповів дон Клеофас, — він напрочуд сміливий і має безліч чеснот.

— Цього юнака, — вів Кульгавець далі, — тоді не було в Алькала, як гадав батько. Він подався до Мадрида на побачення з дамою серця. Познайомився він з нею на бульварі Прадо, коли приїздив навідати батька. Студент навіть не знав, як її звать; дівчина взяла з нього обіцянку, що він не робитиме ніяких спроб дізнатися, хто вона така; дон Педро підкорився цій суворій вимозі. Дівчина, якій і він припав до серця, була вельможного роду; вона не дуже вірила в

скромність і вірність студента, тож зважила за краще спершу його випробувати, а потім уже сказати, що вона за одна.

Чарівна незнайомка цікавила студента куди більше, ніж філософія Арістотеля; а що від Алькала до Мадріда недалечко, то він, як і ви, часто нехтував університетські заняття; та тільки дама його більше варта кохання, ніж ваша донья Томаса. Щоб дон Луїс не довідався про його мандрівки, дон Педро звичайно зупинявся в заїзді на околиці й жив там під вигаданим ім'ям. Виходив він із заїзду тільки вранці, певної години, і простував до дому, куди приходила на побачення разом із покоївкою дама, через яку він мав нещастя занедбати навчання. Решту дня дон Педро сидів у заїзді; зате коли темніло, він гуляв по місту.

Якось уночі, йдучи глухою вулицею, він почув співи й музику. Дон Педро зупинився й став прислухатися. Це була серенада. Кабальєро, який керував нею, був п'яний. Побачивши студента, він швидко підійшов до нього й, замість привітатися, грубо сказав:

— Хлопче, йди своєю дорогою! Тут не люблять цікавих.

— Я міг би й піти,— відповів дон Педро, зачеплений цими словами,— якби ви попросили ввічливіше; але я залишуся. Хочу навчити вас гречності.

— Ну, котромусь із нас таки доведеться зійти з дороги!— вигукнув кабальєро, вихоплюючи шпагу.

Студент і собі вихопив шпагу; вони стали битися. Хоч кабальєро досить спритно орудував зброєю, він не встиг одбити дужого удару дона Педро й упав на брук. Всі співці й музики кинули свої інструменти, теж повихоплювали шпаги й налетіли на студента, жадаючи помсти. Вони оточили дона Педро, і той мав гідну нагоду показати, на що здатен. Він не тільки встигав одбиватися, а й нападав сам, влучними ударами вражаючи супротивників.

Проте вони були такі затяті, й так їх було багато, що донові Педро, хоч який він був чудовий фехтувальник, не минути б загибелі, якби граф Бельфлор, що саме завернув на цю вулицю, не підспів йому на допомогу. Граф, добрий і шляхетний на вдачу, не міг не вступитися, побачивши, як гурт озброєних людей нападає на одного. Він вихопив шпагу, став поруч з доном Педро й заходився орудувати нею так завзято, що за якусь мить усі музикаки кинулися врозтіч: одні — поранені, другі — злякавшись, що їх поранять.

Коли вони дременули, студент став дякувати Бельфлорові за поміч, але граф урвав його на півслові.

— Не варто про це говорити,— мовив він.— Вас не поранено?

— Ні,— відповів дон Педро.

— Мерщій ходімо звідси,— вів граф далі.— Я бачу — одного з них ви вбили. Небезпечно залишатися далі на цій вулиці; вас може заскочити патруль.

Вони квапливо подалися геть, звернули на іншу вулицю й зупинились аж тоді, коли були вже далеко від місця бійки.

Дон Педро, спонукуваний почуттям щирої подяки, спитав, як звуть кабальєро, що йому він зобов'язаний життям. Бельфлор, звичайно, сказав своє ім'я, а потім і собі спитав, як звуть студента. Дон Педро, не бажаючи розкривати своє справжнє ім'я, назвався доном Хуаном де Матосом і додав, що він ніколи не забуде того, що зробив для нього граф Бельфлор.

Вислухавши його, граф мовив:

— Хочу дати вам нагоду сьогодні ж прислужитися мені. Я йду на побачення; там на мене може чигати небезпека. Я оце правився до приятеля — хотів його просити, щоб він мене супроводив. Та я побачив, який ви хоробрий, доне Хуане. Коли ваша ласка, чи не підете ви зі мною?.

— Ваші сумніви ображають мене,— відповів студент.— Краще віддячити вам годі й думати! Ви врятували мені життя; розпоряджайтеся ним! Піду, куди скажете!

Бельфлор повів студента до дому Сеспедеса; вони залізли через балкон.

Тут дон Клеофас урвав Кульгавця:

— Сеньйоре Асмодею, та невже дон Педро не впізнав свого дому?

— Він і не міг його впізнати. Дон Луїс перебрався в цей квартал тільки тиждень тому. Дон Педро, ясна річ, про це не відав. Ви мене перебили, саме коли я хотів вам це сказати. Надто вже ви скорий! Кепська це звичка — не давати людям слова мовити. Пильуйте за собою.

Дон Педро й гадки не мав, що він у домі дона Луїса; не помітив він і того, що особа, яка ввела їх у передпокій — це Марсела: в передпокої було темно. Бельфлор попросив студента, щоб він тут посидів, а сам пішов до опочивальні Леонори.

Дон Педро сів на стілець і про всяк випадок витяг з піхов шпагу. Він уявляв собі любовні втіхи, що ними усолоджується зараз граф, та мріяв про те, щоб доля і його цим ущасливила, бо дама його, хоч і не поводитися з ним суворо, проте ще не була до нього така ласкава, як Леонора до Бельфлора.

Отак він сидів і думав про те, про що завжди думають палко закохані юнаки,— коли почув: хтось тихенько прочиняє двері, але не з опочивальні, а інші. В замковій щілині блиснуло світло. Дон Педро зірвався на ноги, підскочив до дверей, які цієї миті відчинилися,— і приставив шпагу просто до батькових грудей, бо це був дон Луїс! Він прийшов до Леонориних покоїв подивитися, чи немає там графа. Попервах добряга не вірив, що донька й Марсела наважаться сьогодні впустити Бельфлора, тож і не звелів лягати їм

спати де-інде. Та враз йому сяйнуло, що Леонора схоче побачити графа востаннє, адже вранці її повезуть у монастир.

— Хоч би хто ти був — не ходи туди, а то запла тиш життям!

Почувши ці слова, дон Луїс уп'явся очима в дона Педро, а той і собі став придивлятися до нього. Вони впізнали один одного.

— Сину, як нетерпляче тебе я чекаю!— вигукнув дон Луїс.— Чому ти не написав, що приїздиш? Боявся мене стурбувати? Даремно, мій спокій уже порушено.

— Батьку!— мовив приголомшений дон Педро.— Невже це ви? Чи не обманюють мене очі?

— Що ж тут дивного?— відповів дон Луїс.— Адже ти в батьківському домі! Хіба я не писав тобі, що вже тиждень, як сюди перебрався?

— Господи милосердний!— вигукнув дон Педро.— То я попав у покої моєї сестри?

Раптом у передpokій ускачив граф із шпагою в руці: почувши гомін, він подумав, що на його супутника напали. Дон Луїс, побачивши його, спалахнув лютим гнівом і, показуючи на Бельфлора синові, сказав:

— Ось той зухвалець, що забрав у мене спокій і смертельно образив честь нашого роду! Помстимося йому! Покараймо негідника!

Дон Луїс вихопив з-під халата шпагу й хотів кину тись на Бельфлора, але дон Педро стримав його.

— Зупиніться, батьку,— мовив він.— Благаю вас, вгамуйте гнів...

— Що з тобою, сину?— спитав дон Луїс.— Ти стримуєш мою руку? Певно, ти гадаєш, що я надто кволий і мені не до снаги помститися за нас... Ну, тоді сам відомсти за образу! Для цього я й просив тебе приїхати до Мадріда. Якщо ти загинеш, я стану на твоє місце: ми повинні вбити графа, а то він позбавить нас життя, як уже позбавив честі!

— Батьку, я не можу зробити те, чого ви від мене вимагаєте,— заперечив дон Педро.— Я не тільки не зніму на графа руку — я захищатиму його. Я дав слово; це справа моєї честі. Ходімо звідси, графе,— мовив він, повернувшись до Бельфлора.

— Боягуз!— вигукнув дон Луїс, обпикаючи сина лютим поглядом.— Ти не хочеш мститися?! Мій син, мій рідний син зайшов у змову з негідником, який зазнав мою доньку! Але ти не втечеш од мого гніву. Я покличу слуг; я накажу їм помститися за твоє боягузтво й за нищість графа!

— Сеньйоре, будьте справедливіші до свого сина,— мовив дон Педро.— Не називайте мене боягузом: я не заслужив цього мерзенного імені. Сьогодні граф урятував мені життя. Не знаючи, хто я, він попросив, щоб я пішов разом із ним на побачення. Я погодився розділити з ним небезпеку, і в голові не покладаючи, що, віддячуючи за свій рятунок, так зухвало зазіхну на честь мого роду. Але я запрягся словом — і мушу захищати життя графа Бельфлора; цим я розквітаюся з ним. Однак і мене пече образа, якої він нам завдав, і вже завтра — ви це самі побачите — я жадатиму пролити його кров, так само, як сьогодні — ви самі це бачили — пильную, щоб вона не пролилася.

Тут граф, що досі мовчав, уражений несподіваним поворотом справи, нарешті обізвався.

— Зброєю вам, мабуть, не пощастить помститися за образу,— звернувся він до студента.— Я пропоную інший спосіб. Щиро кажучи, до сьогоднішнього дня я не мав наміру вінчатися з Леонорою; але вранці я дістав од неї листа, який глибоко мене зворушив. А сльози її дійняли мене до самісінького серця, і тепер я над усе бажаю вдостоїтися щастя стати її чоловіком.

— Але ж король хоче віддати за вас іншу дівчину,— сказав дон Луїс.— Як же ви звільнитесь...

— Король не пропонував мені ні з ким одружуватись,— зашарівшись, перебив Бельфлор.— Благаю, простіть мені брехню! Це брехня людини, яка втратила через кохання глузд. До цього гріха спонукала мене шале́на пристрасть, і я зараз його спокутую — признаюсь у всьому, що було. Мій гріх, моя й покута.

— Сеньйоре,— сказав дон Луїс,— ваше признання свідчить про те, що ви маєте благородну душу. Я вірю в вашу щирість. Бачу, ви справді хочете спокутувати гріх — і я більше на вас не гніваюсь. Дозвольте вас обійняти на доказ того, що я не держу на вас серця.

Дон Луїс підійшов до графа; той теж ступив йому назустріч. Вони кілька разів обійнялися. Потім Бельфлор обернувся до дона Педро й мовив:

— І ви, гаданий доне Хуане, якого я глибоко шаную за надзвичайну хоробрість та високі почуття, йдіть сюди! Я хочу засвідчити вам мою братерську дружбу.

По цих словах він розкрив обійми, і дон Педро, шанобливо прийнявши цю ласку, сказав:

— Сеньйоре, ви обіцяєте мені свою дорогоцінну дружбу, а я обіцяю вам свою. Прошу, майте мене за друга, який завжди ладен покласти за вас душу!

Поки наші кабальєро вели цю розмову, Леонора стояла під дверима опочивальні. Вона чула все. Спершу вона, сама не знаючи чому, хотіла вибігти й кинутись між шпаги,— та Марсела її стримала. Коли ж хитра дуенья побачила, що суперечка кінчається замиренням, вона зметикувала: тепер можна виходити не боячись. Вони вийшли з хусточками в руках і, плачучи, впали донові Луїсу до ніг. Обидві гадали, що він сердиться, знову спіймавши їх на гарячому. Але дон Луїс підняв Леонору й лагідно мовив:

— Витри сльози, допо; я більше тебе не картатиму. Адже твій коханий має намір виконати обіцянку, що її тобі дав; тож хай минуле піде в забуття.

— Так, високоповажний доне Луїсе,— мовив граф,—

я візьму Леонору за себе заміж. А щоб зовсім спокутувати кривду, вам заподіяну, й довести вашому сину свою дружбу, я пропоную йому руку моєї сестри Еухенії.

— О сеньйоре, якою честю ви вшановуєте мого сина!— вигукнув дон Луїс, нетямлячись від захвату.— Чи є в світі батько, щасливіший за мене? Ви порадували мене так, як перед тим засмутили.

Дон Луїс невимовно зрадів, почувши графову пропозицію, але дон Педро — анітрохи. Адже він палко кохав іншу — свою незнайомку! Він стояв розгублений, не в силі здобутися на слово. Та Бельфлор, не звертаючи уваги на його збентеження, сказав, що піде клопотатися цим подвійним весіллям, і що йому не терпиться якнайшвидше поєднатися з родом Сеспедесів.

Дон Луїс та дон Педро вийшли з Леонориних покоїв і піднялися до себе нагору. І тут студент сказав:

— Батьку, прошу вас, звільніть мене від шлюбу з сестрою графа; досить і того, що він одружиться з Леонорою. Честь нашого роду можна врятувати одним цим шлюбом.

— Як, сину!— здивовано вигукнув дон Луїс.— Ти не хочеш брати за дружину сестру графа?

— Так, батьку; як по правді, це було б для мене бідою. І я не втаю від вас причини. Ось уже півроку я кохаю, та де там кохаю — обожнюю!— одну чарівну особу. І вона до мене прихильна. Тільки вона може зробити мене щасливим на все життя.

— О, як важко бути батьком! — вигукнув дон Луїс.— Діти ніколи не хочуть робити того, чого бажають батьки... Хто ж ця особа, яка зачарувала тебе?

— Я ще не знаю її імені,— відповів дон Педро.— Вона обіцяла назвати його тоді, коли пересвідчиться в моїй вірності й скромності. Але я певен: вона дуже знатного роду.

— І ти гадаєш,— сказав дон Луїс уже іншим тоном,— що я потуратиму цьому безглуздому коханню? Що я дозволю зневажити те високе становище, яким ущасливлює тебе доля, задля особи, навіть імені якої ти не знаєш? О ні, я не такий добрий! Ти повинен здолати кохання до жінки, яка, може, його й не варта; про єдине повинен ти думати — про те, як заслужити честь, що нею вшанував тебе граф.

— Ви даремно все це кажете, батьку,— заперечив студент.— Я відчуваю, що ніколи не забуду моєї незнайомої чарівниці; ніщо не розлучить нас. Коли б навіть мені запропонували руку інфанти...

— Мовчи!— гримнув дон Луїс.— Як смієш ти хизуватися вірністю, що обурює мене! Геть звідси; не навертайся мені на очі доти, аж поки не схаменешся й не скорися батьківській волі.

Дон Педро не наважився суперечити батькові, щоб іще дужче його не розгнівати, й пішов до своєї кімнати. До самого ранку він не склепив очей: думав думу — и сумну, і веселу. Думаючи про те, що родина відступиться від нього, коли він не одружиться з графвою сестрою, він журився; думаючи про те, що дама його гідно оцінить цю велику жертву, втішався. Студент навіть плекав надію, що після такого незаперечного доказу вірності вона відкриє своє ім'я,— а він сподівався, що рід її такий же знатний, як і рід Еухенії.

Тільки-но розвиднилося, він вийшов з дому й подався на Прадо; він вичікував, коли настане час іти до доньї Хуани — так звали даму, в якої досі студент зустрічався зі своєю коханою. Ледве діждавшись призначеної години, він побіг на побачення.

Його незнайомка вже була там — прийшла раніше, ніж завжди. Але застав її дон Педро в тяжкій тузі та в сльозах. Донья Хуана й собі плакала. Побачити таке закоханцеві! Дон Педро впав перед нею навколішки.

— Що з вами, сеньйоро?— стурбовано спитав він.— Чому ви плачете? Яке горе викликало ці сльози, що крають мені серце?

— О, якби ви знали, якого жалю я вам завдам!— відповіла незнайомка.— Жорстока доля хоче навіки нас розлучити; ми бачимось востаннє.

Сказавши це, вона заридала.

Хто зна, що дужче розчулило дона Педро: її слова, чи смуток, що бринів у них.

— О милосердне небо!— вигукнув він.— Невже ти допустиш, щоб розлучили серця, які кохаються так чисто та ніжно?! А проте, сеньйоро, може, даремно ви так побиваєтеся? Невже вас справді хочуть розлучити з найвірнішим коханим серед усіх, хто жив і живе на світі? Невже я — найбезталанніший із смертних?

— Так, на нас упало найтяжче лихо!— відповіла дівчина.— Брат, який мною опікується, хоче сьогодні мене повінчати. Він щойно сказав мені про це.

— О! Хто ж цей щасливець?— вигукнув дон Педро.— Скажіть мені його ім'я, сеньйоро, і я з розпуки піду...

— Я ще не знаю його імені; брат не схотів його назвати; він сказав тільки, що бажає, аби я спершу побачилася з цим кабальєро.

— Сеньйоро, і ви так покійно вволюєте братову волю? Вас поведуть до вінця — і ви смиренно віддасте таку жорстоку жертву? І словом не прохопитесь про мене?.. А я не побоявся батьківського гніву й сказав, що буду вірний вам довіку. Загрози батька не похитнули моєї рішучості, і хоч би як суворо він зі мною повіся — я не візьму шлюбу з тією дівчиною, яку він для мене вибрав, дарма що шлюб цей — блискучий.

— Хто ж вона?— спитала незнайомка.

— Сестра графа Бельфлора,— відповів студент.

— О доне Педро!— вражено вигукнула дама.— Ні, цього не може бути! Ви певні того, що кажете? Невже й справді йдеться про Еухенію, сестру Бельфлора?

— Авжеж, сеньйоро. Сам граф запропонував мені з нею одружитися.

— О небо! То ви той самий кабальєро, якого брат ладить мені за чоловіка? Це просто неймовірно...

— Як!— і собі вигукнув студент.— Моя незнайомка — сестра графа Бельфлора?

— Так, доне Педро,— відповіла Еухенія,— але, слово честі, я й сама вже сумніваюся, чи я йому сестра. Просто неможливо повірити в те щастя, про яке ви кажете.

Дон Педро обійняв її коліна, потім схопив її руку й став палко цілувати в пориві щастя, яке може пояснити тільки закоханого, що ще хвилину тому вважав себе найбезталаннішим із смертних. Еухенія теж його пестила й говорила йому ніжні слова:

— Мені відразу світ піднявся б, якби брат назвав ім'я мого судженого, серце моє втішилося б. А я вже його ненавиділа! О, любий доне Педро, який він був мені осоружний!

— Прекрасна Еухеніє!— відповідав студент,— я щасливий це чути! Я хочу заслужити цю ненависть, обожнюючи вас все життя.

Коли закохані так зворушливо звірили одне одному свої почуття, Еухенія спитала, як сталося, що брат запропонував йому свою дружбу. Дон Педро розповів про пригоду графа й Леонори; не втаїв він і подій сьогоднішньої ночі.

Еухенія дуже зраділа, почувши, що брат вінчається з сестрою її коханого.

Донья Хуана й собі раділа, адже вона брала близько до серця долю подруги й допомагала їй чим могла. Вона сказала, що щаслива їхнім щастям.

Нарешті дон Педро пішов, домовившись з Еухенією, що при графові вони вдаватимуть, нібито не знайомі одне з одним.

Він повернувся додому й сказав батькові, що згоден одружитися з сестрою графа. Дон Луїс зрадів тим більше, що був певен: син послухався, бо побачив батькову твердість.

Вони стали чекати звісток од Бельфлора; нарешті принесли від нього записку. Граф писав, що король дозволяє його шлюб та шлюб сестри й дарує донові Педро високу посаду при дворі, й цію обидва весілля можна справляти хоч завтра, бо всі його розпорядження дуже швидко виконуються й майже все вже готове.

По обіді Бельфлор завітав до них, підтвердив те, що написав, і познайомив Еухенію з родиною дона Луїса.

Дон Луїс зустрів дівчину якнайласкавіше, а Леонора ніжно її розцілувала. Що ж до донна Педро — він хоч і насилу, але стримав свою радість, аби ніхто не запідозрив, що він знає Еухенію.

Бельфлор не спускав сестру з ока, і, хоч яка була вона обачна, спостеріг: до донна Педро вона не байдужа. Він одкликав її вбік; Еухенія призналася, що молодий кабальєро їй до вподоби.

Тоді Бельфлор сказав, хто він є і якого роду. Він не зробив цього раніше, бо боявся, що сестра не захоче йти за нерівню. Еухенія вдала, ніби нічого раніше не знала.

Довго й любо вони між собою гомоніли; домовились, що обидва весілля гулятимуть у донна Луїса. Отож сьогодні їх і гуляють. Ось чому в цьому домі бенкетують. Тільки сеньйори Марсели немає поміж гостей; тим часом, як усі сміються, вона плаче: адже після вінчання Бельфлор розповів донові Луїсеу все як було, і той звелів одвезти дуенью en el monasterio de las Arre-

pentidas¹, де вона до самісінької смерті буде одмовляти ті тисячу пістолів, які подарував їй граф за те, що допомогла звабити Леонору.

РОЗДІЛ VI

ЩО ІЩЕ ПОБАЧИВ ДОН КЛЕОФАС
І ЯК ВІН ПОМСТИВСЯ
ДОНЬІ ТОМАСІ

— Погляньмо на інші видовища,— сказав Асмодей.— Поверніться он у той бік. Бачите просто під нами будинок? Там мешкає добродій, яких нині рідко зустрінеш. Він спокійнісінько спить; а тим часом він має величезні борги.

— То це якийсь аристократ?— спитав Леандро.

— Атож,— відповів чортяка,— це маркіз, у якого сто тисяч дукатів річної ренти— і все ж таки витрати його більші за прибутки. Він тринькає гроші на бенкети й на коханок— тож і доводиться позичати. Проте він анітрохи цим не турбується. Навпаки, заборгувавши купцеві, він певен, що робить йому цим велику ласку. Якось він сказав одному сукнареві:

— Тепер я братиму наборг у вас; ви мені подобається більше за інших.

Тим часом як оцей маркіз спить солодким сном, що його забрав у позикодавців, гляньмо на добродія, який...

— Стривайте, сеньйоре Асмодею,— урвав дон Клеофас,— он котиться карета; цікавий я знати, хто в ній їде.

— Те-с-с-с!— тихо мовив Асмодей, мовби злякавшись, що їх почують.— В цій кареті ховається одна з найповажніших осіб королівства. Це— голова суду; він їде до старої астурійки розважитись— цим вона йому

¹ До монастиря грішниць, що каються (*исп.*).

служить. Щоб його не впізнали, він, як Калігула, надіває перуку. Однак зверніть знову очі на горішній поверх будинку. В кабінеті за столом, захаращеним книжками й паперами, сидить добродій. Бачите?

— Певно, це його управитель; він мудрує над тим, як би сплатити борги господаря,— сказав Самбульйо.

— Овва! Тільки й турбот в управителів таких-от будинків!— відповів чортяка.— Коли вони чимось і клопочуться, то тим лише, щоб скористатися з розладу в справах, а не тим, щоб дати їм лад... Ні, це не управитель. Це письменник. Маркіз запросив його до себе жити, аби показати, що він опікується письменниками, й мати славу їх покровителя.

— То, мабуть, це видатний письменник!— мовив студент.

— А це вже самі розважте. Він обклався сотнею книжок і робить з них одну, в якій немає жодної його думки, жодної фрази. Мов той злодій, він грабує чужі книжки та рукописи. І хоч єдиний його клопіт — опрацьовувати й зв'язувати крадені шматки,— марнославніший за будь-якого справжнього письменника.

А знаєте, хто живе за три будинки від нього? — вів Асмодей далі.— Чічона! Ота бабця, що так шляхетно повелася в історії графа де Бельфлора й Леонори де Сеспедес.

— Ось кого я радий бачити!— вигукнув Леандро.— Ця добра сеньйора, яка так ревно прислужується нам, молодим,— певно, якась із тих двох бабусь, що сидять он там, у кімнаті на долішньому поверсі? Одна сперлася ліктем на стіл і не зводить очей з другої, а та рахує гроші. Хто з них Чічона?

— Та, що не рахує. А та, що рахує, зветься Пєбрада. Ця сеньйора займається тим самим ремеслом. Вони працюють укупі й оце діляться виторгом за дільце, яке щойно впорали. Пєбрада лагодить їх спритніше

за Чічону. Вона прислужується багатом заможним удовицям — щодня приносить їм список, який сама складає...

— Який список?

— Імена всіх знатних, багатих та щедрих чужоземців, що приїзять до Мадрида, а надто французів. Дізнавшись, що прибув чужоземець, вона біжить до заїзду, де той оселився, винює, звідки він, якого роду, скільки має років, який на зріст і на вигляд; потім чимчикує до своїх удовиць і все їм виповідає, а вони вже самі вибирають. Тоді Пebraда їх і зводить.

— Це дуже зручно їй, сказати б, доцільно,— всміхнувшись, мовив Самбульйо.— Як по правді, коли б не було цих поблажливих дам та їхніх посібниць, скільки часу доводилось би марнувати молодим чужоземцям, щоб з ними злігатися! А в інших країнах теж є такі гендлярки?

— Авжеж, будьте певні,— відповів Кульгавець.— Кепсько б я справляв свою службу, якби не постачав ними великі міста... Ну ж-бо гляньте на сусіда Чічони — на друкаря, який працює у себе в друкарні. Він одпустив своїх робітників і всеньку ніч сам-один друкуватиме книжку.

— Що ж це за твір?— спитав Леандро.

— Трактат про обра́зи,— відповів біс.— Автор доводить, що релігія вища за честь, і що образи слід пробачати, а не мститися за них.

— Ошуканець!— вигукнув студент.— Добре, що ця книжка друкується тайкома. Боронь боже, щоб автор назвав своє ім'я — я перший дам йому бобу. Хіба релігія забороняє берегти свою честь?

— Нема чого про це сперечатися,— урвав Асмодей, лукаво всміхаючись.— Бачу, лекції з моралі, що їх читають у Алькала, пішли вам на користь; вітаю вас!

— Кажіть що хочете,— заперечив дон Клеофас,—

і хай автор цієї дурної книжки наводить найяскравіші докази,— чхати мені на них! Я — іспанець; нічого солодшого за помсту для мене немає й бути не може. Ви обіцяли покарати мою коханку за підступність. То карайте!

— Розумію, як вам кортить, і залюбки це зроблю,— мовив біс.— Дуже мені до вподоби люди, безпосередні на вдачу; вони завжди піддаються своїм поривам. Незабаром ви втішитесь помстою. Але спершу мені хочеться показати вам одну дуже кумедну штуку. Позирніть, будь ласка, по той бік друкарні й пригляньтесь до того, що діється в покої, оббитому коричневим сукном.

— Там метушаться п'ятеро чи шестеро жінок,— сказав Леандро.— Вони тицяють пляшечки та слоїчки добродієві, дуже, як на мене, схожому на слугу. Жінки дуже стурбовані.

— Це святенниці. Їм таки є чого хвилюватися. В тому помешканні живе інквізитор. Високоповажному мужеві тридцять п'ять років. Він заслаб і лежить у себе в опочивальні. Біля нього невсипуче клопочуться дві найулюбленіші його спокутниці; одна варить бульйон, друга — в узголів'ї — пильнує, щоб голова його була в теплі, й вкриває його ковдрою, на яку пішло п'ятдесят баранячих шкур.

— Що ж у нього за недуга?— спитав Самбульйо.

— Нежить,— відповів чортяка.— І жінки бояться, щоб йому не заклало груди. Інші святенниці — ті, що ви їх бачите в передпокої,— почувши, що він недужий, прибігли із зіллям. Чого тільки вони не понесли! Одна — настоянки з грудних ягід, корінців алтею, корала й кремни; це від кашлю. Друга десь роздобула еліксир довголіття, мікстури з вероніки та безсмертника і ще зварила якесь пійло — щоб лікувати легені його превелебності. Третя принесла мелісової води, ячмінного відвару з корицею, живої води та

зілля від отрути з мускатником і сірою амброю,— для мозку й шлунку. Ця тримає напоготові бовтанку з анакарда та безоарів¹, а та — бальзам із гвоздики, коралового дерева, хрінниці, соняшника та смарагда. Святенниці одна поперед одною вихваляють своє зілля слугі інквізитора; вони по черзі відводять його вбік і, тицяючи в руку дукат, шепочуть: «Лауренсію, любий мій Лауренсію, благаю: зроби так, щоб його превелебність випив моє зілля».

— Сто чортів!— вигукнув дон Клеофас.— Йї же право, ці інквізитори — найщасливіші з-поміж смертних.

— Атож,— відповів Асмодей.— Я сам часом майже заздрю їхній долі йї, подібно до Александра, який сказав колись, що якби він не був Александром, то хотів би бути Діогеном, кажу: якби я не був бісом, то хотів би бути інквізитором.

— Ну, сеньйоре студенте,— вів чортяка далі,— а тепер покараймо невдячну даму, що так кепсько відплатила за вашу ніжність.

Самбульйо вхопився за край Асмодеєвого плаща, вони злетіли в повітря йї за якусь мить спустилися на дах будинку донї Томаси.

Шельма сиділа за столом з тими чотирма розбишаками, від яких Клеофас нещодавно давав драла по дахах. Побачивши, що вони наминають двох куріпок і п'ють вино, студент — адже це він купив наїдки йї кілька пляшок доброго вина!— аж затіпався з люті. Надто допекло його те, що бенкет був дуже веселий; товариство харцизяк, очевидно, куди більше подобалося підступниці, ніж його власне.

¹ Безоари — тверді утворення із щільно звального волосся тваринного походження або волокон рослин.

— Паскудники!— вигукнув студент, навісніючи.— Вони частуються за мої гроші! Чи можу я таке стерпіти!

— Так, не дуже це приємне для вас видовище,— погодився чортяка.— Проте, якщо воловодишся з веселими молодичками — нічого дивуватися: любиш поганяти, то люби й коня годувати. У Франції таке щодня буває з абатами, судовиками та банкірами.

— Якби при мені була шпага, я б кинувся на цих мерзотників і зіпсував би їм учту!

— Один проти всіх? Було б вам непереливки,— заперечив Кульгавець.— Хай краще я помщуся за вас; мені спосібніше. Я посварю цих паскудників: навію на них шалену жагу. Вони затіють бійку. Ось побачите, яка зчиниться веремія!

Сказавши це, Асмодей дмухнув, і з рота його вихопилась фіолетова хмарка; звиваючись, мов фейсверк, вона спала вниз і розстелилася по столі. Тої ж миті один із суперників підскочив до доньї Томаси й палко поцілував — бісівські чари збудили в ньому хтивість. Решті від того повіу теж скортіло обіймати й цілувати кралю. Вони кидаються до неї; зчиняється сварка; суперники сатаніють. Вони б'ються навкулачки, потім вихоплюють шпаги — й починається баталія! Донья Томаса здіймає крик; прибігають сусіди; кличуть поліцію. Стражники висаджують двері, вдираються в кімнату й бачать: двоє суперників лежать уже долі. Вони зв'язують двох інших, зв'язують і повію й ведуть усіх до в'язниці. Нещасна голосить і в розпачі рве на собі коси. Та стражників це анітрохи не бентежить: вони аж заходяться з реготу, так само, як дон Самбульйо й Асмодей.

— Ну, ви вдоволені?— спитав чортяка.

— Ні,— відповів Леандро Перес.— Як ви бажаєте, щоб я був по-справжньому вдоволений, перенесіть мене на в'язницю. Я хочу побачити зрадницю, яка наглумилася

з мого кохання,— отоді я втішуся! О, моя ненависть до неї дужча за недавнє кохання!

— Охоче це зроблю,— сказав біс.— Я завжди ладен уволювати вашу волю, навіть якби вона суперечила моїй волі й моїм намірам,— щоб тільки зробити вам ласку.

Вони знялися в повітря й за мить опинилися на в'язниці. Незабаром до неї привели двох забіяк і замкнули їх у карцері. А Томасу кинули на солому в камеру, де вже сиділо кілька шльондр. Вранці їх мали відвезти до місця, в якому належало бути таким створінням.

— Отепер я вдоволений,— сказав Самбульйо.— Я втішився помстою. Моя люба Томаса провела ніч не так гарно, як сподівалася. Тепер несіть мене куди самі схочете.

— Саме тут і є на що подивитися,— відповів біс.— У в'язницях сидить багато злочинців, але багато й невинних. Для одних тут починається кара, для інших — випробування на порядність та мужність. Я покажу вам кілька в'язнів — і тих, і тих — та розповім, за віщо їх закували в кайдани.

РОЗДІЛ VII ПРО В'ЯЗНІВ

Перш ніж я почну розповідь, погляньте на стражників, які стережуть ворота цього страхітливого місця. Стародавні поети поставили біля воріт пекла самого лише Цербера: тут їх, як бачите, куди більше. Ці стражники — люди, що втратили всі людські почуття; найжорстокішому з моїх побратимів далеко до будького з них. О, ви з жахом дивитесь на ці кімнатки, де,

крім убогих тапчанів, немає ніяких меблів,— докинув чортяка.— Певно, ці темні камери здаються вам могилами. Вас, звичайно, прикро вразила їхня злиденність, і вам жаль безталанників, яких іменем закону тут ув'язнено. А втім, не всі з них варті співчуття; я вам розповім, хто є хто.

Почнімо з великої камери праворуч. Там на двох мультких тапчанах лежать четверо в'язнів. Один із них — корчмар; кілька днів тому в його заїзді помер чужоземець, і корчмаря звинувачують у тому, що він його отруїв. Гадають, що чужоземець сконав після того, як випив поганющого вина; але корчмар запевняє, що гість обпився вином, та й годі. І на суді йому, мабуть, повірять, бо небіжчик був німець.

— То хто ж усе-таки має рацію: корчмар чи ті, хто його звинувачують?— спитав дон Клеофас.

— Хто його знає,— відповів Асмодей.— Вино справді було розбавлене; проте, щиро кажучи, сеньйор німець надудлився так, що судді можуть з чистим сумлінням виправдати корчмаря.

Другий в'язень — найманий убивця, один із тих лиходіїв, яких називають *valientes*¹; за чотири-п'ять пістолів вони охоче прислужаться всякому, хто намірився спровадити когось на той світ.

Третій — учитель танців; цей джэнджик звабив свою ученицю.

Четвертий — зальотник, якого на тому тижні заскочила ронда², коли він ліз через балкон до опочивальні знайомої дами — її чоловіка саме не було вдома. Він міг би легко залагодити справу, сказавши, що дама — його коханка; однак він воліє, щоб його звинуватили в злодійстві, хоч і важить життям: честь дами йому дорожча.

¹ Відчайдухи (*исп.*).

² Нічна варта (*исп.*).

— Оце делікатний коханець!— мовив студент.— Ніде правди діти: ми, іспанці, в амурних ділах шляхетніші за інших. Ладен битися об заклад, що француз, приміром, не дасть себе повісити з делікатності.

— Що ні, то ні,— відповів біс.— Він скоріше полізе на балкон, щоб знеславити даму, яка подарувала йому свою прихильність.

В камері, що прилягає до тієї, де сидять четверо оцих добродіїв,— вів далі Кульгавець,— замкнено велезвісну чаклунку. Кажуть, що вона навіює дивовижні чари. Після її ворожби юнаки палко закохуються у пристаркуватих удовиць, чоловіки вірно люблять своїх дружин, а веселі молодички серцем прихилиються до багатих кабальєро, які біля них упадають. Та все це — несусвітна брехня. Єдине, що вміє чаклунка,— це переконувати людей у тому, що вона вміє все, та ще спритно користуватися зі слави, яка про неї ходить. Інквізиція вимагає, щоб цю особу віддали їй до рук; цілком імовірно, що її спалять на вогнищі.

Під цією камерою — карцер; у ньому сидить молодий корчмар.

— Ти диви — знову корчмар!— вигукнув Леандро Перес.— Вони хочуть усіх потруїти, чи що?

— Та ні,— заперечив Асмодей,— тут зовсім інший випадок. Бідолаху схопили позавчора; його теж мають віддати інквізиції. Розповім коротко, чим він завинив.

Один старий солдат, який радше терпінням, ніж хоробрістю домігся чину сержанта, приїхав до Мадрида набрати рекрутів у свою роту. Він зайшов у заїзд і сказав, що хоче стати на постій. Йому відповіли, що вільні кімнати є, але його не пустять, бо до заїзду внадився привид; він з'являється щоночі й не дуже люб'язно обходиться з пожилцями.

Сержант, почувши це, анітрохи не злякався.

— Я оселюся в будь-якій кімнаті,— сказав він.— Принесіть туди свічку, вина, люльку й тютюну. Реш-

тою не клопочіться: привиди панують войовників, у яких чуприна посивіла в битвах.

Хороброго сержанта відвели до кімнати й принесли все, що він просив.

Перейшло вже за північ, але привида не було й близько: Мабуть-таки він пройнявся повагою до нового пожилця. В заїзді панувала тиша.

Аж десь між першою та другою годиною розлігся страхітливий грюкіт, дзенькіт і брязкіт; за якусь мить до кімнати ввійшов привид, загорнений у чорне сукно й обвішаний ланцюгами. Комусь іншому стало б моторошно, та наш сержант не був страхополохом. Він вихопив шпагу, кипувся до жахливого гостя й щосили вдарив його плазом шпаги по голові.

Дух, який, певно, не звик до таких відважних пожилців, скрикнув і, побачивши, що сержант знову піднімає шпагу, впав йому до ніг.

— Сеньйоре сержанте, змилуйтесь, не бийте!— вигукнув він.— Згляньтесь на бідака, який навколішках благає у вас милосердя. Заклинаю вас святим Іаковом — адже він був такий самий відчайдух, як і ви.

— Якщо ти хочеш залишитися цілим і здоровим,— відповів сержант,— скажи, хто ти є. Тільки кажи правду, а то я розітну тебе навпіл, як за давніх часів рипарі рубали велетнів, що ставали їм на дорозі.

Дух, зметикувавши, з ким має справу, зважив за краще в усьому зізнатися.

— Я старший слуга в цьому заїзді,— сказав він.— Звуть мене Гільермо. Я закохався в Хуанілью, хазяйську доньку; вона в них одиначка. І вона мене вподобала. Але батько й мати важать на вигідніше заміжжя. Отож, щоб змусити їх оддати доньку за мене, ми з нею надумалися: я вночі ходитиму ось такою проявою, якою постав перед вами. Я загортаюся в довгий чорний плащ, вішаю на шию ланцюг од рожна й гасаю по

всьому будинку — від підвалу до горвища, — брязкаючи й скрегочучи залізом, як оце ви чули. Під дверима хазяйської опочивальні я зупиняюся й гукаю:

— Не сподівайтесь, що я дам вам спокій, коли ви не одружите з Хуанільєю вашого старшого слугу! Не сподівайтесь на це!

Мовивши це гучним та уривчастим голосом, я чимчикую далі, гримочучи ланцюгом; кінець кінцем я лізу у вікно кімнати Хуанільї й розповідаю про свої походи. Сеньйоре сержанте, — провадив Гільермо, — ви ж бачите: я кажу щирю правду; я знаю, що, вислухавши мою розповідь, ви можете мене занапастити, розказавши все корчмареві; та якщо, з вашої ласки, ви мені прислужитесь, присягаюся, моя вдячність...

— Чим же я можу тобі прислужитися? — урвав його сержант.

— Тільки тим, що скажете, ніби бачили духа й дуже його злякалися...

— Як це, в біса, я злякався?! — заволав наш молодець. — Ти хочеш, щоб сержант Аннібал Антоніо Кебрантадор сказав, що він злякався? Та хай би й сто надцять чортів...

— Як ні, то й ні, — й собі урвав його Гільермо. — Мені, власне, байдуже, щоб саме ви скажете, — аби тільки ви зарадили моїй біді. Коли ми поберемося з Хуанільєю і я відкрию власний заїзд, то щодня задарма пригощатиму вас та ваших друзів. Честю в цьому присягаюся!

— Сеньйоре Гільермо, ви мене спокушаєте, — мовив наш служивий. — Та це не жарт: адже ви пропонуєте мені стати співучасником шахрайства... А втім, я пристаю на ваше прохання: надто вже зваблива ваша обіцянка. По руках! Никайте собі по заїзду, бряжчіть залізом, висповідуйтеся перед Хуанільєю. А решта — то вже моя справа.

Вранці сержант пішов до хазяїна і сказав йому:

— Я бачив духа, навіть розмовляв із ним; він дуже розважливий. Ось що він мені повідав:

«Я — прадід хазяїна цього заїзду. В мене була донька, яку я обіцяв віддати за батька діда тутешнього слуги; однак я не виконав обіцянки й повінчав її з іншим. Незабаром я помер. І відтоді мордуюся тим, що зламав свою клятву. Я не матиму спокою доти, доки хтось із мого роду не візьме собі за дружину дівчину з роду Гільермо. Ось чому я щоночі сюди приходжу. Та марно я торочу, щоб Хуанілью віддали за старшого слугу: правнук і його жінка не слухаються мене. Сеньйоре сержанте, з вашої ласки, скажіть їм: якщо вони ближчим часом не зроблять того, чого я бажаю, я вчиню насильство. Мучитиму обох.

Хазяїн заїзду, чоловік простакуватий, дуже злякався, все це почувши, а хазяйка, ще більш слабкодуха — й поготів; їй уже ввижалося, що привид ходить за нею назирці. Тож вони благословили доньку. Наступного дня Гільермо й Хуанілья повінчалися. По недовгій часі зять одрізвився від тестя й перебрався в інший квартал. Сержант Кебрантадор щодня навідував його корчму; молодий хазяїн, як і обіцяв, давав йому стільки вина, скільки той хотів; це так сподобалось нашому войовникові, що він став водити до корчми всіх своїх приятелів; він навіть почав набирати там рекрутів і спокувати їх.

Та кінець кінцем корчмареві набридло лити вино в ці бездонні барила. Він натякнув на це сержантові; однак той, не тямлячи, що й справді порушує угоду, розперзався так, що назвав Гільермо невдячним. Слово за слово — і розмова скінчилася тим, що сержант кілька разів ударив корчмаря шпагою по голові. Гості, що сиділи в корчмі, заступилися за хазяїна; Кебрантадор поранив трьох чи чотирьох і не зупинився б на цьому, якби його не оточили лучники й не арештували за

порушення громадського спокою. Вони відвели сержанта до в'язниці, і там він розповів усе, що оце ви від мене чуєте. За його свідченням до в'язниці запроторили й Гільєрмо. Тесть вимагає, щоб шлюб було розірвано. А свята інквізиція, довідавшись, що Гільєрмо має сякі-такі статки, хоче встромити свого носа в цю справу.

— Милостивий боже, ну й проворна ж свята інквізиція!— мовив дон Клеофас.— Коли тільки десь забряжчать грошки...

— Тссс! — прошепотів біс.— Боронь вас боже попасти до цього суду; в нього скрізь шпигуни, які доносять йому й те, чого ніхто не говорив; навіть я тремчу, коли йдеться про нього.

Поверхом вище над бідним Гільєрмо, в першій камері ліворуч, сидять двоє добродіїв; вони заслуговують на ваше співчуття. Один — молодий лакей, який був коханцем дружини свого господаря. Якось чоловік їх застав. Дружина зняла крик і сказала, що лакей учинив над нею насильство. Бідолаху схопили, і, мабуть, доведеться йому заплатити життям задля честі своєї господині.

Другому, який винен іще менше, ніж лакей, теж загрожує смертна кара. Він — конюший герцогині, в якій пропав великий діамант; його звинувачують у злочинстві й завтра будуть допитувати: візьмуть на тортури й катуватимуть доти, аж поки він признається. Проте діамант украла улюблена покоївка герцогині, на яку не падає й тинь підозри.

— Сеньйоре Асмодею, благаю вас, допоможіть цьому конюшому!— вигукнув Леандро.— Мені жаль невинного... Вашою владою вивільніть його від жорстоких мук, які чигають на нього,— він їх не заслужив. Він вартий того, щоб...

— Та годі вам, сеньйоре студенте!— урвав біс.— Просити мене, щоб я не допустив несправедного дійства

й не дав скарати невинного? Це ж однаково, що бла- гати прокурора не розоряти вдову чи сироту... Будь ласка,— докинув він,— не просіть мене робити того, що суперечить моїм власним інтересам,— хіба тільки в то- му разі, коли матимете від цього неабияку користь. До того ж, якби я й хотів звільнити цього в'язня — це не- можливо.

— Як?— вражено вигукнув Самбульйо.— Невже у вас немає моці викрасти людину з в'язниці?

— Ні!— відповів Асмодей.— Якби ви читали «Анхі- рідіон» або Альбрехта Великого, ви б знали: ні я, ні мої побратими не можуть звільняти в'язнів. Та й мене самого, якби я попав у лапи правосуддя, врятувала б хіба що торба з гріншми...

В сусідній камері сидить фельдшер, якого спіймано на тому, що він з ревнощів пустив кров своїй дружи- ні — так, як колись її пустили Сенеці. Сьогодні його ввели на допит; він признався в злочині й додав, що вже десять років добуває собі пацієнтів у досить ори- гінальний спосіб. Уночі він підстерігає перехожих, ра- нить їх багнетом, а потім тікає додому через потайну хвірточку. Поранений кличе на допомогу; збігаються люди, отоді приходять і він. Побачивши людину, заю- шену кров'ю, він наказує перенести її в свій дім і ро- бити перев'язку тією самою рукою, якою незадовго пе- ред тим колов.

Хоч цей кровопивця у всьому зізнався, хоч він за- слуговує на тисячу смертей — він усе ж пестить надію, що його помилують. І це таки ймовірно, бо він — родич високоповажної сеньйори, інфантової няньки; до того ж він єдиний уміє готувати чудодійну воду. Від цієї води старече, зморшкувате обличчя стає юним, а шкіра — білою, мов молоко. Чудодійною водою вмиваються три придворні дами; вода повертає їм молодість. Тож вони гуртом клопочуться про порятунок фельдшера. Бачите, він спокійнісінько спить; він упевнений в своїх па-

ціентках, точніше — у своїй воді; він сподівається, що, прокинувшись, почує втішну звістку: його звільнено.

— Я бачу в цій самій камері ще одного в'язня,— сказав студент.— Він, здається, міцно спить на своєму тапчані. Певно, тяжка кара на нього не чигає?

— О, тут справа дуже делікатна,— відповів чортяка.— Цей кабальєро — біскайський дворянин, який добув собі багатство пострілом з карабіна. Ось як це сталося. Тижнів два тому він і його старший брат поїхали в ліс на полювання. Цілячись у куріпку, кабальєро схибив і ненароком влучив у брата. А той мав великі достатки...

— Оце пощастило меншому братові!— сміючись, вигукнув дон Клеофас.

— Еге ж,— кивнув головою Асмодей.— Але побічні спадкоємці теж ласі до спадщини. Тож вони позивають меншого брата. Йому закидають зловмисне вбивство, щоб успадкувати статок старшого. Кабальєро доброхить прийшов до в'язниці й дуже побивається за братом; навряд чи він зумисне вкоротив йому віку.

— І йому справді можна закинути тільки необачність?— спитав Леандро.

— Авжеж,— відповів Кульгавець,— у нього не було лихого наміру. А втім, я б не радив старшому синові, власникові всієї родинної маєтності, їздити на полювання з меншим.

Погляньте он на тих двох підлітків, яких замкнено в малесенькій камері поруч з біскайським дворянином. Вони так весело теревеняють, наче вони на волі, а не за ґратами. Це справжнісінькі *ricaros*¹. Надто один із них. Ото вже колись звеселятиме товариство, розповідаючи про свої витівки! Він у коричневому оксамитовому камзолі і в капелюсі з пером. Це новітній Гусман де

¹ Пройдисвіти, крутії (*icn.*).

Альфараچه¹. Ще три місяці тому він був пажем у графа де Оната. Він і досі служив би в цього сеньйора, якби не встругнув одну штуку, за яку й посадили його у в'язницю. Ось послухайте, що він укоїв.

Цього хлопця — зветься він Домінго — якось відшмагали. Графів дворецький, він же й старший над пажами, звелів дати йому сотню різок. Кара хоч і нещадна, але заслужена. Домінго добряче прогріпився. Хлопцеві далася втямки ця мудра наука, і він вирішив помститися дворецькому. Він не раз бачив, як сеньйор дон Косме — так звуть дворецького — мие руки настоянкою з апельсинового цвіту й натирається маззю з гвоздики та жасмину й дбає про свою зовнішність не згірш од пристаркуватої манірниці. Це був один із тих самовпевнених джигунів, які гадають, що жодна жінка перед ними не встоїть. Пажеві враз сяйнула думка про помсту. Не довго міркуючи, він звірив її молоденькій покоївці, яка мешкала недалечко і з якою він приятелював так близько, що ближче вже й нікуди.

Покоївка — звали її Флорета — казала всім, що Домінго — її двоюрідний брат; тож він вільно ходив у дім її господині, доньї Лусіани, батько якої тоді саме кудись поїхав. Хитрий Домінго розважив, що без Флорети він у справі, яку задумав, не обійдеться. Він розтлумачив своїй вдавацій сестрі, що та має робити, а тоді пішов до дона Косме. Це було вранці; дворецький приміряв нове вбрання й милувався в дзеркало на свою чарівну особу.

Паж удав, що й він захоплений Нарцисом, і мовив:

— Сеньйоре Косме, ви — справжнісінький принц з вигляду! Я щодня бачу грандів у розкішних шатах, проте хоч як пишно вони вбрані, а все ж не такі по-

¹ Де Альфараче, Гусман — герой шахрайського роману іспанського письменника Матео Алемана (1547—1614).

казні. Правда,— докинув він,— як ваш підлеглий, я не можу дивитись на вас безстороннім оком; однак присягаюся: жодному придворному кабальєро з вами не зрівнятися.

Дворецький усміхнувся на ці слова, які так солодили його чванливу душу, й милостиво сказав:

— Ти мені лестиш, друже, або справді щиро мене любиш; тому й здаюся я тобі красенем — а я ж-бо звичайнісінький на вроду.

— Ні!— заперечив юний облесник.— Адже всі про вас такої самої думки. Якби ви тільки чули, що вчора говорила мені про вас моя двоюрідна сестра, покоївка однієї вельможної дами.

Ясна річ, дон Косме спитав, що саме казала сестра.

— Що ви напрочуд ставний і на диво доладний,— відповів паж.— Головне ж — вона мені припалася, що господиня її, донья Лусіана, завжди милується вами крізь віконниці, коли ви йдете повз її дім.

— Хто ж ця дама?— схвильовано спитав дворецький.— Де вона живе?

— Як! Хіба ви не знаєте, що це донька-одиначка дон Фернандо, полковника, нашого сусіди?

— А! Я чув про нього... А ще, пригадую, казали мені, що ця Лусіана дуже багата й дуже гарна із себе. Це завидна наречена. Та невже я справді їй подобаюсь?

— Ще й як!— відповів паж.— Це мені сестра сказала; а вона, дарма що всього лише покоївка, ніколи не бреше; ручуся за неї як за самого себе.

— Ну, коли так, то я дуже хотів би поговорити з твояю сестрою сам на сам і, щоб підобритися до неї, як це заведено, зробити невеличкий подарунок. Якщо вона порадить мені женихатися до доньї Лусіани, я спробую щастя. Чом би, зрештою, й ні? Правда, я особа не такого високого рангу, як дон Фернандо, проте все ж таки дворянин і маю п'ятсот дукатів річної

ренти. Бувають шлюби багато дивніші й несподіваніші за цей...

Паж запевнив дворецького, що справа варта заходу, і познайомив його з сестрою. Флорета, побачивши, що дон Косме ладен повірити чому завгодно, сказала, що він любий серцю її господині.

— Вона часто розпитує мене про вас,— просторікувала покоївка,— і я завжди вас вихваляю. Тож, будьте певні, сеньйоре дворецький: донья Лусіана в вас закохана, хоч і не признавалася мені в цьому. Не бійтеся їй освідчитись; покажіть, що ви — не тільки найгарніший та найставніший, а й найлюб'язніший кабальєро в Мадриді. Головне ж — замовляйте на її честь серенади; це буде їй найприємніше. А я й собі захоплюватимусь вашою люб'язністю; сподіваюсь, мої клопоти стануть вам у пригоді.

Щиро зрадівши з того, що Флорета так охоче й взято береться турбуватися за нього, дон Косме кинувся до дівчини, обцілував її, а потім надів їй на палець дешевеньку каблучку, яку заздальгідь купив.

— Люба Флорето,— сказав він,— прийміть цей діамант. Це тільки для першого знайомства. Якщо ви добре мені прислужитесь, я піднесу вам багато коштовнішу річ.

Дворецький був дуже задоволений із своєї першої розмови з покоївкою. Він красно дякував Домінго за турботи, ще й подарував йому шовкові панчохи та кілька обшитих мереживом сорочок, додавши, що залюбки зробить йому ласку за будь-якої нагоди.

Потім дон Косме сказав:

— Друже, я хочу спитати у вас поради. Чи не написати мені до донї Лусіани палкого, піднесеного листа?

— Чудова думка!— вигукнув паж.— Розкажіть високими словами, як ви її кохаєте; ручуся — це їй сподобається.

— І я так гадаю,— мовив дворецький.— Хай буде що буде: напишу!

Не гаючи часу, він сів до столу й, зібгавши із двадцять чернеток, написав нарешті любовне послання. Дворецький прочитав його Домінго. Паж слухав, жестиами показуючи свій захват, а потім сказав, що віддасть лист Флореті.

Ось це послання — вишукане й квітисте:

«Давно вже, прекрасна Лусіано, повсюдні чутки про вашу незрівнянну вроду запалили в моєму серці площинь кохання. Та хоч я згоряю в цьому вогні — досі не наважувався освідчитись вам у своїх почуттях. Але мені переказано, що часом, коли я проминаю ваш дім, ви вдостоюєте мене поглядом крізь віконниці, які ховають од людських очей вашу небесну красу, і що під впливом вашої зірки, такої щасливої для мене, навіть виявляєте до мене прихильність. Тож я наслідуюсь просити дозволу присвятити себе служінню вашій особі. Якщо ви вшануєте мене таким дозволом, я зрікаюся всіх дам — тих, що були, тих, що є, і тих, що будуть.

Дон Косме де ла Ігера».

Паж і покоївка, звичайно, реготалися, читаючи листа, й кепкували з дворецького. А потім гуртом написали ніжне послання — начебто відповідь донї Лусіани. Флорета його переписала, і наступного дня Домінго відніс цього листа дворецькому.

Ось що в ньому писалося:

«Не знаю, хто міг так точно переказати вам те, що я до вас почуваю. Хтось мене зрадив, але я йому вибачаю — бо я довідалася, що ви мене кохаете. З-поміж усіх кабальєро, які йдуть вулицею, саме на вас дивлюсь я з найбільшою втіхою; я мрію про те, щоб ви стали моїм коханим. Може, мені не слід цього бажати,

тим більше — признаватися в цьому. Може, це моя помилка, та виною їй — ваші чесноти; це її пробачає.

Донья Лусіана».

Хоч лист був аж надто сміливий для доньки полковника — автори не взяли цього до уваги, — дон Косме повірив йому до останнього рядка. Він був про себе такої високої думки, що гадав: задля нього дама може зневажити приписи пристойності.

— Ах, Домінго! — переможно вигукнув дворецький, коли прочитав сфальшованого листа. — Бачиш, друже, сусідка твоя попалася в сильце. Незабаром я стану зятем дона Фернандо — не бути мені доном Косме де ла Ігера!

— Ви, безперечно, дуже до вподоби його доньці, — відповів лукавий повірник. — О, мало не забув! Сестра звеліла переказати вам, щоб ви не пізніше як завтра влаштували на честь її господині серенаду. Отоді вже сеньйорита закохається в вас до нестями!

— О, залюбки! — мовив дворецький. — Скажи сестрі, що я так і зроблю. Завтра під вікнами її господині відбудеться такий чарівний концерт, якого, либонь, іще не чули вулиці Мадріда.

І справді, дон Косме подався до вправного музиканта й, розповівши йому, що до чого, замовив серенаду.

Поки він цим клопотався, Флорета, навчена пажем, вибрала хвилинку, коли донья Лусіана була в доброму гуморі, й сказала:

— Сеньйоро, я приготувала для вас гарну розвагу. Лусіана спитала, яку саме.

— О, це кумедна пригода! — вигукнула покоївка, зайшовшися сміхом. — Один дивак, — звуть його дон Косме, він старший над пажами в графа де Оната, — роззухвався так, що обрав вас дамою свого серця; щоб освідчитись у своїх почуттях, завтра вночі він має почастивати вас чудовою серенадою.

Донья Лусіана була дуже весела на вдачу; до того ж вона подумала, що залицяння дворецького не становить для неї ніякої небезпеки; не надавши йому особливого значення, вона загодя раділа, що послухає гарну серенаду. Отже, ця дама мимоволі підтримала оману дон Косме. Якби вона знала все, як є, то, звичайно, дуже образилась би.

Наступної ночі під балкон доньї Лусіани підїхали дві карети; з них вийшли залицяльник-дворецький, його повірник та шестеро співаків і музик. Почалася серенада. Музики грали й співали дуже довго. Зіграли багато нових мелодій і проспівали куплети про могутність кохання, яке парує чоловіків і жінок різних станів — навіть нерівних. Донья Лусіана, слухаючи їх, сміялася від щирого серця.

Коли серенада скінчилася, дон Косме відпустив музик. Вони поїхали додому каретами, а дворецький та Домінго стояли на вулиці доти, аж поки розійшлася юрба цікавих, які збіглися послухати серенаду. Тоді дон Косме підійшов під самісінький балкон, і покоївка, з дозволу господині, спитала крізь вічко у віконниці:

— Це ви, сеньйоре дон Косме?

— А хто це питає?— обізвався він солоденьким голосом.

— Донья Лусіана,— відповіла покоївка.— Вона хотіла б знати, чи це ви були такі люб'язні, що влаштували серенаду, яку ми оце прослухали.

— О, це тільки перша з тих утіх, які приготувало мое кохання для чуда наших днів — для найпрекраснішої з-поміж усіх дам, коли тільки вона, з її ласки, прийме їх од закоханця, який приніс себе в жертву на олтар її краси.

Слухаючи цю пишну мову, донья Лусіана мало не пирхнула сміхом, але стрималася й, підійшовши до віконниці, сказала як могла статечніше:

— Сеньйоре дон Косме, ви, як видно, спритний залицяльник. Всі закохані кабальєро мусили б у вас учитися, як прислуговуватись дамам. Мені дуже сподобалася ваша серенада, і я її не забуду. Однак,— додала вона,— час уже вам іти; нас можуть підслухати; іншим разом ми порозмовляємо довше.

Сказавши це, донья Лусіана зачинила вікно. Дворецький стояв під балконом, ущасливлений її ласкою. А паж чудувався з того, що вона прилучилася до комедії, яку він затіяв.

Це маленьке свято обійшлося донові Косме в сотню дукатів: адже він і карети найняв, і щедро пригостив музик вином.

А через два дні повірник дворецького знову змусив його труснути гаманом. Ось як це було. Довідавшись, що Флорета в ніч проти святого Хуана — це свято в Мадриді святкували особливо пишно,— має танцювати з дівчатами сотільйо¹,— паж вирішив почастивати дівчат розкішним сніданком за рахунок дворецького.

— Сеньйоре дон Косме,— сказав він напередодні,— ви знаєте, яке завтра свято. Рано-вранці донья Лусіана приїде на берег Мансанареса — подивитися на сотільйо. Гадаю, для короля кабальєро цього досить; ви не з тих, хто знехтує таку нагоду. І я певен — завтра ви добре почастиєте свою даму та її подруг.

— О, безперечно!— відповів дворецький.— Дуже тобі вдячний, що ти це сказав; ось побачиш, чи вмію я перехоплювати м'яч на льоту.

І справді, вранці з графського замку вийшло четверо лакеїв на чолі з Домінго. Вони несли кошики з холодною смаженою, печеною, птицею й дичиною, з булочками й пляшками дорогого вина. Вони простували на берег Мансанареса, де Флорета та її подруги водили танок, мов ті німфи на світанку.

¹ Іспанський народний танок.

Дівчата незмірно зраділи, коли Домінго перепинив їх легкі танці й від імені дона Косме запропонував розкішний сніданок. Посідавши на траву, вони заходилися бенкетувати й без ушину кепкували з телепня, який влаштував цей бенкет: добросерда сестра Домінго, звичайно, розповіла їм, що до чого.

Отак вони сміялися-розважалися, аж коли бачать: на баскому коні від графських стаєнь їде пишно вбраний дворецький. Наблизившись до дівчат, він привітався з ними; ті підвелися і якнайшанобливіше відповіли на привітання, а потім стали дякувати за щедрість. Дворецький шукав очима донью Лусіану, щоб мовити до неї особливо люб'язне вітання, яке підготував по дорозі, але Флорета відвела його вбік і сказала, що господиня трохи занедужала, тим-то її немає на святі.

Дон Косме щиро засмутився, це почувши, і спитав, що ж то за недуга в його любої Лусіани.

— Вона дуже застудилася,— відповіла покоївка.— Адже вона майже всю ніч простояла на балконі без мантильї, слухаючи вашу серенаду; а потім ми розмовляли про вас...

Дворецький втішився з того, що невдача спіткала його через таку приємну причину, просив Флорету, щоб вона й далі клопоталася за нього перед донью Лусіаною, і подався додому, чимраз дужче радіючи зі своєї удачі.

Саме на той час він дістав за векселем, який надіслали з Андалусії, тисячу золотих екіо — в Севільї помер його дядько, і це була належна йому частка спадщини. Дон Косме полічив при Домінго гроші й замкнув їх у скриню. Пажа, який не спускав з дворецького ока, пойняло непоборне бажання поцупити ці чудові золоті монети й чкурнути в Португалію. Він розповів про свій намір Флореті й запропонував тікати разом. Покоївка, така сама пройда, як і паж, одразу згодилась, хоч цю справу годилось би спершу гарненько обмірку-

вати. І якось уночі, коли дон Косме, зачинившись у себе в кабінеті, писав велемовне, квітисте послання до дами свого серця, Домінго відімкнув скриню із золотом. Забравши гроші, він вибіг на вулицю, зупинився під балконом доньї Лусіани й заняв кичкою. Покоївка, яка ладна була йти з Домінго хоч на край світу, почувши сигнал, хутенько зібралася, і вони накивали п'ятами з Мадріда.

Втікачі сподівалися, що встигнуть добутися до Португалії раніше, ніж їх наздоженуть. Та, на їхнє безголів'я, дон Косме тієї самої ночі помітив пропажу й постеріг, що його повірника ніде немає. Він повідомив поліцію, та незабарно розіслала по всіх усюдах своїх таємних агентів, і Домінго та його німфу спіймали під Себреросом. Їх привезли до Мадріда. Флорету посадили в монастир на покуту, а Домінго — у цю в'язницю.

— Ну, певно, золото дворецького не пропало, — сказав дон Клеофас. — Йому повернули його?

— Наставляй кишеню! — вигукнув чортяка. — Ці золоті екю правлять за речові докази: судді не випустять їх із рук. А дона Косме, про пригоду якого дізнався весь Мадрид, не тільки обікрадено: з нього всі сміються.

Домінго й той в'язень, що з ним теревенить, — вів далі Кульгавець, — сидять в одній камері з кастільцем, якого арештовано за те, що він дав ляпаса своєму батькові.

— О, небо! — вигукнув Леандро. — Що ви кажете? Коли б навіть він був виродком — як насмілився зняти руку на батька?

— Отак і насмілився, — відповів біс. — Проте він не один такий. Ось я розкажу вам цікавий випадок. За дона Педро Першого, восьмого короля Португалії, в такій самій справі було арештовано двадцятирічного юнака. Дон Педро, вражений, як оце й ви, вчин-

ком хлопця, викликав на допит його матір і так удатно її допитав, що вона призналася: батько її сина — богобоязкий «його превелебність». Якби судді цього кастільця так уміло допитали й матінку нашого провинного, вона сказала б те саме.

А тепер зазирнімо до чималої камери поверхом нижче від тієї, де замкнено трьох в'язнів, яких я щойно вам показав; подивімося, що в ній діється.

Бачите трьох сіромах? Це грабіжники з битого пляху. Вони готуються до втечі; їм передали у хлібі безшумний напилоч, і вони вже перепиляли найгрубшу поперечку на вікні, крізь яке можна вилізти в двір, а звідти пробратися на вулицю. Вони сидять тут понад десять місяців; вісім місяців тому їх мали прилюдно повісити за їхні подвиги; проте через забарливість суддів вони невдовзі знову вбиватимуть подорожан.

Загляньмо он до тієї просторої камери на долішньому поверсі. Там на соломі лежать покотом чоловік двадцять-тридцять. Це злодюжки й шахраї всіх гатунків. Бачите — кілька з них духопелять ремісника, якого схопили сьогодні за те, що він пожбурих каменем у лучника й поранив його.

— За віщо ж вони б'ють цього ремісника?— спитав Самбульйо.

— Він не заплатив за входи́ни,— відповів Асмодей.— А проте годі вже дивитися на цих горопах! Геть із цього страхітливого місця! Летімо далі. Пошукаймо веселіших видив!

РОЗДІЛ VIII

АСМОДЕЙ ПОКАЗУЄ ДОНОВІ КЛЕОФАСУ
ЧИМАЛО ОСІБ І РОЗПОВІДАЄ,
ЩО ВОНИ РОБИЛИ ВДЕНЬ

Вони покинули в'язнів і полетіли в інший квартал. Коли вони опустили на дах великого будинку, Асмодей сказав:

— Я хочу розповісти, що робили сьогодні люди, які тут мешкають; сподіваюся, це вас розважить.

— Безперечно,— відповів Леандро.— Як ваша ласка, то почніть з капітана, що взуває чоботи. Певно, він вирушає у важливих справах.

— Авжеж,— відповів Кульгавець.— Він збирається їхати з Мадрида. На вулиці його чекають коні; він має відбути із своїм полком до Каталонії. А що в нього немає грошей, то він учора подався до лихваря.

— Сеньйоре Сангіхуело¹,— мовив капітан,— чи не позичили б ви мені тисячу дукатів?

— У мене їх немає, сеньйоре капітане,— відповів лихвар щирим і лагідним тоном,— але я беруся знайти людину, яка дасть вам гроші. Чотириста дукатів готівкою, а ви напишете вексель на тисячу. Із чотирьохсот я, коли дозволите, візьму шістдесят дукатів — за послугу. Адже тепер так важко роздобути грошей!

— Оце так ціна за послугу!— вигукнув капітан.— Шістдесят дукатів проти трьохсот сорока? Це справжнісінький грабунок! Таких жорстоких здирників годилося б вішати!

— Сеньйоре капітане, не гарячкуйте,— незворушно відповів лихвар.— Йдіть до іаших. На що ви ремствуєте? Хіба я вас силую брати ці триста сорок дукатів? Хочете беріть, не хочете не беріть.

Капітанові нічого було на це сказати, і він подався геть. Та поміркувавши гарненько, він дійшов висновку, що їхати треба, часу гаяти не можна і, зрештою, нікуди дітися — без грошей не обійдешся. Отож сьогодні він знову пішов до лихваря. Зустрів його на порозі — без перуки, в чорному плащі з виложистим коміром; він перебирав чотки, оздоблені образками.

— Я знову до вас, сеньйоре Сангіхуело,— мовив капітан.— Я згоден — хай уже буде триста сорок дукатів;

¹ Сангіхуела — буквально: П'явиця (*isp.*).

пристаю на ваші умови тому, що мені вкрай потрібні гроші...

— Я йду до служби божої,— статечно відповів лихвар.— Зайдіть згодом — я дам вам грошей.

— О ні, ні!— вигукнув капітан.— Прошу вас— верніться! Я дуже поспішаю; ви забаритесь хіба що на хвилинку.

— Ніяк мені,— відповів Сангіхуела.— Я щодня ходжу до обідні, а вже потім пораю справи. Такий у мене звичай, і я собі поклав триматися його, поки й мого віку.

Хоч як нетерпеливився капітан одержати обіцяні гроші, довелося скоритись звичаєві побожного Сангіхуели. Він набрався терпцю й, боячись, щоб дукати не вислизнули з рук, разом із лихварем пішов до церкви. Відстояли обідню. Коли вона скінчилася й капітан уже повернувся до дверей, Сангіхуела нахилився до його вуха й прошепотів:

— Зараз буде промовляти знаменитий мадрідський проповідник. Мені хочеться послухати проповідь.

Капітанові, який ледве вистояв обідню, з досади аж дух забило, але він опанував себе.

Виходить проповідник — і починає орацію проти лихварства! Офіцер наш у захваті, він не відводить очей від лихваря й думає: «Невже не дійме цього жида? Мені так потрібно шістсот дукатів! Якби-то він їх дав!»

Нарешті проповідь скінчилася. Лихвар подався геть із церкви. Капітан, простуючи слідом, спитав:

— Чи сподобалась вам проповідь? Як на мене, вона чудова. Всю душу мені зворушила.

— Так, красно промовляв проповідник,— відповів лихвар.— Він чоловік учений і говорити мастак. То й що? Йому — своє, а нам — своє...

— Скажіть, а хто оті дві жінки, які лежать поруч і регочуться?— перебив біса дон Клеофас.— Якись вітрогонки?

— Це рідні сестри,— відповів чортяка.— Сьогодні вони поховали батька. Він був вовкуватий на вдачу; до того ж не хотів оддавати дочок заміж, бо мав шлюб за щось огидне. До них женихалися багаті й гарні кабальєро, та все марно. Оце доньки й гомонять про норови небіжчика.

— Нарешті він помер,— каже старша.— Нарешті пішов зі світу цей жорстокий батько. Адже він позвірячому радів із того, що ми — незаміжні. Хотів, щоб ми так і посивіли дівками. Добре, що він уже більше не стоятиме нам на дорозі.

— Мені, сестрице, до вподоби статечність,— відповідає менша.— Я хочу мати багатого чоловіка — хай би навіть він був тварюкою. Отой черевань Бланко мені якраз до пари...

— Годі тобі, сестро! Ми підемо за тих, кого подарує нам доля; адже всі шлюби визначені небом...

— Тим-то я й боюся! А що, як батько розірве того папірця, на якому це написано?

Старша сестра засміялася на цей жарт. Менша підхопила — отож обидві й регочуться.

В сусідньому будинку мешкає пройдисвітка з Арагона — наймає мебльовані кімнати. Бачите — замість лягати спати вона сидить перед дзеркалом, радіючи з перемоги, яку сьогодні здобула. Вона гримасує, дивлячись у дзеркало, всміхається, пускає очима бісики. Випробовує, що їй личить найбільше. Їй треба якнайміцніше причарувати свого любаса, на якого вона покладає великі надії. Недавно вона сказала одному з позикодавців, який правив з неї борг:

— Друже, почекайте ще кілька днів. Я ловлю в свої тенета великого митного чиновника.

— Нема чого питати, що робив сьогодні отой кабальєро,— мовив Леандро.— Він весь день писав листи. Їх у нього на столі ціла купа!

— І найкумедніше те, що пишеться в них про одне й те саме,— відповів біс.— Кабальєро пише всім своїм друзям; він розповідає про пригоду, яка з ним сьогодні сталася. Він закоханий у тридцятирічну вдову, гарну й добродішну сеньйору. Кабальєро до неї залицявся, вона приймала залицяння; він її посватав, і вона дала згоду. Почалися приготування до весілля. Кабальєро навідував наречену коли хотів. Отож приходять він сьогодні пополудні. В передпокої немає жодного слуги, нікому про нього доповісти. Він входить до кімнати дами. Бачить — вона спить міцним сном на канапі напівроздягнена. Кабальєро, користуючись з нагоди, нишком її цілує. Дама прокидається й млосно вигукує:

— Знову! Благаю тебе, Амбросіо, дай мені перепочити!

Кабальєро, як чоловік порядний, ураз вирішив одступитися від удови.

Виходячи з кімнати, він зіткнувся в дверях з Амбросіо й сказав:

— Амбросіо, не заходьте! Ваша коханка просить, щоб ви дали їй перепочити.

У маленькому флігелі, через два будинки, я бачу дивака: дружина картає його за те, що цілісінський день десь тинявся, а він любесенько собі засинає. Як би вона гнівалася, коли б знала, де він був і що робив!

— Певно, якась амурна пригода?— спитав Самбульйо.

— Авжеж,— відповів Асмодей.— Розповім вам цю пригоду.

Городянина цього звать Патрісіо. Він — один із тих чоловіків-розпусників, які живуть так, ніби не мають ні дружини, ні дітей. Однак у нього є дружина — молода, мила й скромна жінка, є й троє дітей: дві доньки та синок. Вранці він подався з дому, не спитавши,

чи є в них що їсти; адже буває так, що й скибки хліба нема.

Проходячи головним майданом, Патрісіо зупинився — побачив, що тут сьогодні буде корида. Вже були збиті помости для глядачів; найбільш цікаві вже на них сиділи.

Поміж люду Патрісіо вгледів даму — струнку та зграбну, опатно вбрану. Вона саме сходила з помосту, показуючи прегарну, мовби виточену ніжку в рожевій шовковій панчосі із срібною підв'язкою. Цього було досить для нашого влюбливого городянина: кров зашумувала у нього в жилах. Він підійшов до дами. Вона була не сама, а з подругою, манери якої свідчили про те, що це весела молодичка.

— Сеньйори,— обізвався Патрісіо,— чи можу я чимось вам прислужитися? Наказуйте — я ваш покірний слуга.

— Сеньйоре кабальєро, ми охоче приймемо ваші послуги,— відповіла німфа в рожевих панчішках.— Ми вже знайшли собі місце, але зараз хочемо піти поспідати, бо вранці навіть по чашці шоколаду не випили. Тож, коли ваша ласка, проведіть нас куди-небудь, де б можна попоїсти, тільки в якесь відлюдне місце. Ви ж розумієте — молодим дівчатам негоже себе в неславу вводити.

Вислухавши їх, Патрісіо, люб'язний та запопадливий аж далі нікуди, веде принцес до корчми на околиці й замовляє сніданок.

— Чого б ви бажали?— питає корчмар.— Вчора тут був бенкет, і в мене лишилися вгодовані курчата, леонські куріпки, голубки зі Старої Кастілії, ще й добрячий шмат естремадурської шинки.

— Чудово!— захоплено вигукує проводир весталок.— Сеньйори, прошу вас, вибирайте.

— О, виберіть самі,— відказують дами.— Ми певні — у вас гарний смак.

Патрісіо замовляє по парі куріпок та холодних курчат і просить накрити стіл в окремії кімнаті, адже його супутниці — дуже пристойні й добромисні дами...

Їх ведуть до невеличкої кімнати й за якусь хвилину подають замовлені страви, хліб та вино. Наші зголоднілі Лукреції заходжуються біля куріпок і курчат, тим часом як бевзень, що має платити за сніданок, пасе очима свою Луїсіту — так звали кралю, яка його причарувала. Він милується її білими рученятами; на пальці в неї сяє великий перстень, зароблений без особливого клопоту. Патрісіо вихваляє її вроду, називає її зіркою, сонцем. Йому не до їжі — так він захоплений знайомством. Він питає в своєї богині, чи вона заміжня. Ні, відповідає дама, чоловіка в неї немає, але є брат, який нею опікується. Їй же право, коли б вона сказала «брат за Адамом», то не збрехала б!

Тим часом дві гарпії стеребили курчат і кожен шматок запивали вином. Незабаром пляшки спорожніли. Люб'язний залицяльник іде до корчмаря — замовити ще вина. Він за поріг — а Гіацинта, Луїсітина подруга, хапає з тарелі куріпок і ховає у велику полотняну кишеню, що висить у неї під спідницею. Наш Адоніс приносить вино: побачивши, що куріпок уже немає, він питається в своєї Венери, чи не хоче вона іще чогось.

— Хай подадуть голубок, про яких казав корчмар, але якщо тільки вони справді смачні. Як ні — хай принесуть естремадурської шинки.

Патрісіо зривається з місця й біжить замовляти голубок та шинку. Наші пташки починають дзьобати, а коли Патрісіо виходить утретє — по хліб, — ховають у Гіацинтину кишеню голубок.

Нарешті подали фрукти, й сніданок скінчився. Палкий Патрісіо зажадав од Луїсіти винагороди. Дама відмовилась, натякнувши, що ще не настав для цього

час, до того ж корчма — не те місце, де можна скласти достойну подяку за його ласку.

Аж тут дзигарі якраз б'ють годину пополудні. Луїсіта стурбовано каже:

— Ото прикрість, люба моя Гіацинто! Ми ж тепер не знайдемо місць і не подивимось на кориду!

— Ну, хіба кабальєро не проведе нас на ті самі місця, де він так люб'язно з нами заговорив? Нам нема чого журитися. Це вже його клопіт.

Треба було розплатитися за сніданок. Корчмар подав рахунок на п'ятдесят реалів. У Патрісіо було всього тридцять реалів. Довелося йому заставити свої чотки, обвішані срібними образками.

Потім він повів своїх дам на майдан і посадовив їх на гарні місця; власник помосту, його знайомий, не взяв за це грошей, сказавши, щоб Патрісіо приніс їх згодом.

Дами, тільки-но посідали, сказали, що дуже хочуть пити.

— Я просто вмираю від спраги!— вигукнула одна.— Після шинки аж пече в горлі.

— І я!— підхопила друга.— От би випити холоденького лимонаду!

Патрісіо покірно пішов по лимонад. Та на півдорозі зупинився й мовив сам до себе:

«Куди ти, навіженцю? Може, у тебе в гамані або вдома є сотня пістолів? Ба ні — й мараведі¹ не знайдеться!.. Що ж його робити? Повернутися без лимонаду — соромно. Проте не хочеться й знехтувати нагоду. То як же мені бути?»

Патрісіо стояв ні в сих ні в тих, коли раптом угледів у юрбі приятеля. Цей приятель часто пропонував йому свої послуги, але наш кабальєро відмовлявся — ніяково було. Та ніде дітися — цим разом він знех-

¹ Мараведі — дрібна іспанська монета.

тував делікатність. Він квапливо підійшов до приятеля, позичив подвійний пістоль, тоді помчав, мов на крилах, до лимонадника й замовив стільки лимонаду, бісквітів і цукатів, що ледве вистачило позиченого дублона.

Надвечір корида скінчилася, і Патрісію пішов про-воджати додому свою даму, сподіваючись на обіцяну винагороду. Та коли вони дісталися до будинку, що в ньому, як сказала Луїсіта, вона мешкає, їм назустріч вибігла якась жінка, з вигляду служниці, й схвилювано вигукнула:

— О! Де ви були так довго? Сеньйор Гаспар Герідор, ваш брат, уже дві години вас чекає й дуже гнівається.

Сестриця, вдавши, що злякалася, обернулась до кабальєро й пошепки мовила, стискаючи йому руку:

— Брат мій швидко скипає, але швидко й холоне. Наберіться терпцю й чекайте на вулиці; ми скоро його втихомиримо. А що він кожного вечора обідає в гостях, то тільки-но він забереться, як Гіацинта впу-стить вас у дім!

Натхнений обіцянкою, Патрісію палко поцілував Луїсіті руку; та й собі його приголубила, щоб утішити бодай трохи. Затим вона зникла в будинку з Гіацинтою та служницею. Патрісію став терпеливо чекати. Він сів на тумбу недалечко від дверей і довго так сидів — невтямки йому було, що його пошили в дурні. Він тільки дивувався, чому дон Гаспар і досі не виходить; а що, як клятий брат передумав вечеряти в гостях?..

Пробило десяту, потім одинадцятую годину; нарешті продзвонило північ. Патрісію обседають сумніви: не-вже Луїсіта сказала неправду? Кінець кінцем, наважив-шись, він одчиняє двері, входить у темний коридор і наосліп простує вперед. Намацує сходи, але підні-матися ними боїться. Прислухається — й чує: мовби

дитина плаче, гавкає собака, нявкає кіт. Аж тоді йому спадає на думку, що його обдурили. Він прямує далі, проминає увесь коридор і опиняється на вулиці, але не на тій, де так довго чекав Луїсіту.

Картаючи себе за змарновані гроші, Патрісіо чалапає додому, кленучи рожеві панчішки. Він стукає в двері. Дружина відчиняє. Вона перебирає чотки, на очах у неї бринять сльози.

— Ах, Патрісіо, де ж таке бачено? — каже вона жалібно. — Цілісінський день десь протинятися... А вдома ж діти й дружина... Ви подалися з дому о шостій ранку. Де ви були?

Патрісіо мовчить. Йому нічим виправдовуватись, до того ж соромно, що його так спритно обдурили дві шельми. Він роздягається й лягає спати. Дружина й далі йому вчитує, та її докори тільки наганяють на нього сон.

— А тепер гляньте, — повів Асмодей далі, — он на той великий будинок, що стоїть біля будинку кабальєро, який пише друзям листи про те, чому покинув свою наречену, коханку Амбросіо. Бачите молоду даму, яка лежить у ліжку, оздобленому червоним атласом з золотим гаптуванням?

— Я, даруйте, бачу, що ця дама спить; здається, у неї в узголів'ї лежить книжка.

— Так і є, — відповів Кульгавець. — Це молода графіння, дуже дотепна й весела сеньйора. Вона шість днів не спала й зовсім знемоглася. Сьогодні вона нарешті покликкала лікаря, чи не найповажнішого на всьому факультеті. Він приїхав; графіння розповіла про свою недугу; він прописав ліки, що їх, сказав він, рекомендував іще Гіппократ. Дама стала жартома кепкувати з рецепту. Тупайло лікар не второпав жарту й мовив пихато:

— О, сеньйоро, Гіппократ — не така особа, щоб з неї сміятися.

— О, сеньйоре лікарю,— поважно відповіла графіння,— невже стала б я кепкувати з такого славнозвісного ученого, як Гіпократ? Я так його шаную, що певна: варто розгорнути його трактат — і моє безсоння враз минеться. В моїй бібліотеці є новий переклад його творів, зроблений ученим Асаро. Це чудовий переклад. Я накажу принести його.

Тож, бачите, дон Леандро: на третій сторінці цього велемудрого трактату графіння заснула міцним сном!..

Зазирнімо на стайню цього самого будинку. Бачите однорукого солдата? Конюхи, жаліючи, пускають його на ніч у стайню, і він спить на соломі. Вдень він ходить по вулицях і старцює. Нещодавно він мав цікаву розмову з таким самим жебраком. Той мешкає недалеко від Буен Ретіро¹, де звичайно проїздить царедворці. Він непогано порас свої справи, тож, нівроку, багатенький. Є в нього донька — дівчина на порі; жебраки вважають її заможною спадкоємицею. Отже, солдат сказав цьому грошовитому жебракові:

— Сеньйоре Мендіго², в мене правди немає, і я не можу більше служити королю; мушу, як і ви, жити з людської ласки. Я певен: з усіх ремесел це найвигідніше; єдине тільки погано — воно не в пошані.

— Якби воно було в пошані,— відповів жебрак,— то нічого не було б варте: всі стали б ним займатися.

— Ваша правда,— погодився безрукий.— Ну, то як товариш по ремеслу, я хотів би з вами породичатися. Віддайте за мене доньку.

— Схаменися, голубе! — вигукнув багатій.— Хіба ж такий чоловік їй потрібен? Не таке в тебе каліцтво, щоб я взяв тебе за зятя: я хочу такого, якого б навіть лихварі жаліли.

¹ Резиденція короля Філіппа IV при в'їзді до Мадрида.

² Жебрак (*isp.*).

— А хіба я не такий? Хіба є хтось нужденніший за мене? — спитав солдат.

— Годі! — відрубав багатій.— Ти всього-на-всього безрукий — і смієш зазіхати на мою доньку? А чи знаєш ти, що я знехтував безногого?..

— Не обминімо будинку, що стоїть поруч будинку графині,— вів далі чортяка.— Там мешкають старий п'яниця-художник і поет-сатирик. Художник пішов сьогодні з дому о сьомій ранку — по священика до вмираючої дружини,— але по дорозі здивався з приятелем; той затяг його до корчми, і художник вернувся додому аж о десятій вечора. А поет, якого не раз лупцювали за його дошкульні вірші, нещодавно просторікував у кав'ярні про одного добродія, поза очі:

— Це негідник; мені кортить почастивати його кийком. Вперіцяти разів із сотню!

— Чого легше,— обізався якийсь гострий на язик кабальєро.— Адже у вас тих ударів зібралось багатенько.

Мало не забув розповісти вам, що сьогодні сталося в банкіра, який живе на цій вулиці. Він у Мадриді недавно — місяців зо три. Приїхав із Перу з великими грішми. Батько його — звичайний сапатеро¹ у Вьехо де Медіана, великому селі в старій Кастилії, біля гір С'єрра де Авіла. Він тихо-мирно живе там з дружиною; обом по шістдесят років.

Син покинув їх давно — поїхав до Індії шукати кращої долі. Повернувся аж через двадцять років. Батько й мати щодня його згадували, благали в бога для нього заступництва й прохали священика (вони з ним приятелювали), щоб він у неділю, читаючи проповідь, загадував парафіянам молитися за їхнього сина.

Син також не забував батька й матір. Приїхавши до Мадрида, він одразу схотів довідатись, як їм

¹ Швець (*исп.*).

ведеться. Два тижні тому, сказавши слугам, що кілька днів його не буде, він сів на коня й подався до рідного села.

Було близько десятої години вечора, коли він постукав у двері батьківської хатини. Сапатеро та його дружина вже спали. Прокинувшись, вони спитали, хто стукає.

— Відчиняйте! — мовив банкір. — Це я, ваш син Франсільйо!

— Овва! — відповів батько. — Йди собі, куди йшов, волоцюго, нічого тобі тут робити. Наш Франсільйо, якщо він тільки живий, в Індії.

— Ваш син уже не в Індії, — заперечив банкір. — Він приїхав з Перу; це він стоїть у вас під дверима. Відчиніть йому двері вашого дому!

— Вставай, Яго, — сказала мати. — Здається, це таки Франсільйо; я наче впізнаю його голос.

Вони повставали. Батько засвітив свічку, а мати, нашвидку вдягнувшись, пішла відчиняти.

Вона втоплює погляд у Франсільйо, впізнає його, кидається до нього й міцно обіймає. Старий Яго й собі пригортає сина. Схвильовані до краю, щасливі, що зустрілися після такої тривалої розлуки, вони не випускають одне одного з обіймів, не можуть намілюватися одне на одного.

Франсільйо розсідлав коня й завів його в хлів, де стояла корова — годувальниця родини. Потім він розповів батькові й матері про своє життя на чужині й про те, що привіз із Перу великі гроші. Розповідав він довго, не минаючи жодної подробиці. Байдужим слухачам це, либонь, і набридло б, але розповідь сина ніколи не втомить батька й матір. Вони слухали, затамувавши подих, журилися його журбою, турбувалися його турботами, раділи його радістю.

Під кінець Франсільйо сказав, що дасть їм грошей, і став умовляти батька, щоб той покинув шевцювати.

— Ні, сину, я люблю своє ремесло й ніколи його не покину,— відповів старий Яго.

— Батьку, але ж вам пора відпочити! — вигукнув Франсільйо.— Я не прошу вас перебратися до Мадріда, бо знаю: міське життя вас і трохи не вабить; живіть собі тут і далі. Йдіть на спочинок — ось про що кажу.

Мати й собі докинула слово, і старий Яго кінець кінцем піддався на вмовляння.

— Гаразд, Франсільйо,— сказав він.— Щоб зробити тобі приємність, я не працюватиму більше на односельців. Буду лагодити червики тільки собі й нашому другу священику.

Після розмови Франсільйо зі смаком з'їв двоє свіжих яєць, що їх зварила мати, ліг біля батька й заснув так солодко, як можуть спати тільки діти біля своїх батьків.

Другого дня він поїхав до Мадріда, лишивши батькові гаман з трьома сотнями пістолів. Але сьогодні вранці він зчудувався, побачивши у себе в домі старого Яго.

— Що сталося, батьку? — спитав він.

— Сину мій,— мовив батько,— ось твій гаман. Забери гроші. Я хочу жити з свого ремесла. Нуджу світом відтоді, як покинув шевцювати.

— Ну що ж, вертайтеся додому,— відказав Франсільйо,— шевцюйте. А гаман візьміть: це ваші гроші, а не мої.

— Ет! Навіщо мені стільки грошей? — спитав старий Яго.

— Допомагайте бідним,— відповів Франсільйо.— Підіть до священика, порадьтеся з ним.

Сапатеро, заспокоєний і вдоволений, повернувся в Медіану.

Дон Клеофас слухав Кульгавця уважно і вже розкрив був рота, щоб похвалити Франсільйо за

добрість,— аж раптом прислухався: звідкись долинали
волення та зойки.

— Що це, сеньйоре Асмодею? — спитав він.

— Це лементують причинні, яких замкнено в боже-
вільні — он у тому будинку. Вони кричать і співають
на всю горлянку.

— Цей будинок близенько,— сказав Леандро.— Хо-
дімо подивимось на них.

— А чого ж,— відповів біс,— справді цікаво подиви-
тися. Я розповім вам, чого збожеволів кожен із них.

За якусь мить вони оїїїїлися на даху la casa de
los locos¹.

РОЗДІЛ ІХ

БЕЗУМЦІ, ЗАМКНЕНІ В БОЖЕВІЛЬНІ

Самбульйо водив цікавими очима по кімнатах. Коли
він роздивився всіх божевільних — чоловіків і жінок,
чортяка сказав:

— Бачите, скільки їх тут! Всякі є: молоді й старі,
сумні й веселі. Я розповім вам про кожного й кожну.
Ми обійдемо всі кімнати. Почнемо з чоловіків.

— Оцей шаленець — кастільський вістун. Родом він
із Мадріда. Це гордий городянин, який вболіває за
честь батьківщини більше навіть, ніж громадянин Ста-
родавнього Риму. Він рішився глузду з туги, коли про-
читав у газеті, що загін з п'ятдесяти португальців роз-
бив двадцять п'ять іспанців.

Його сусіда — ліценціат, якому так кортіло дістати
церковну парафію з гарним прибутком, що він десять
років плазував перед царедворцями й зрештою спри-
чинився з розпачу — його завжди обходили парафією.

¹ Божевільні (исп.).

А тепер він уявляє себе толедським архієпископом. Хай насправді це не так — йому байдуже. Він тішиться своїм вигаданим саном. І, здається мені, він щасливий: адже його божевілля — солодкий сон, який скінчиться тільки з його життям; крім того, йому не доведеться відповідати на страшному суді, на щό він витрачав гроші, одержані від парафіян.

Юнак у сусідній кімнаті — ще неповнолітній; опікун оголосив його божевільним, щоб загарбати його добро. Бідолаха й справді спричинився, збагнувши, що має просидіти тут до самісінької смерті.

Далі — вчитель; його посаджено сюди тому, що він вирішив знайти paulo-post-futurum¹ якогось грецького дієслова; ще далі — купець, який зсунувся з глузду, почувши про корабельну катастрофу, дарма що раніше вже двічі банкрутував.

В сусідній кімнаті замкнено старого капітана Санубіо, неаполітанського ідальго, який жив у Мадриді. До божевілля його довели ревнощі. Поєлухайте, як усе було.

Він мав молоду дружину — звали її Аврора, — яку невсипуще пильнував. Чоловіки в його дім не потикалися. Аврора виходила тільки в церкву, та й то із своїм старим Тітоном². Іноді він возив її на свіже повітря — до свого замку біля Алькантари. Якось у церкві її побачив один кабальєро — звався він дон Гарсія Пачеко — і з першого погляду закохався. А він був дуже спритний молодик, вартий уваги гарненької молодички, нещасливої в заміжжі.

Хоч як важко було проникнути в дім Санубіо, дон Гарсія не втрачав надії. Довідавшись, що капітан

¹ «Трохи після майбутнього» (лат.) — вигаданий Ле-сажем час дієслова.

² Тітон — у римській міфології чоловік Аврори, богині світанку.

збирається їхати з Авророю в замок, Пачеко, хлопець досить показний і ще безбородий, надів жіноче вбрання, взяв гаман із сотнею пістолів і вирушив до капітанського маєтку. Там він дізнався, що Санубіо з Авророю скоро мають прибути. Тоді він пішов до садівниці й сказав так, як каже героїня рицарського роману, коли її переслідує велетень:

— Люба моя, я падаю до ваших ніг; змилюйтеся наді мною! Я — толедка з багатої і знатної родини. Батьки хочуть оддати мене заміж за кабальєро, якого я не кохаю. Вночі я втекла з дому, щоб не дати вчинитися свавіллю. Мені треба де-небудь перебути якийсь час. Благаю, дозвольте лишитися у вас — перечекати, поки батьки змінять гнів на ласку. Ось мій гаманець,— додав Пачеко, простягаючи його садівниці,— візьміть. Поки що я можу дати тільки це, проте маю надію згодом щедріше віддячити за вашу добрість.

Садівниця, зворушена останніми словами дона Гарсія, сказала:

— Я залюбки прислужуся вам, моя дитино. Я знаю кілька молодих жінок, яких оддали за стариганів, вони страждають. Живий жаль бере дивитися на них. Вам пощастило, що ви натрапили на мене. Поселю вас в окремії кімнатці — там вам пічого буде боятися.

Минуло кілька днів; дон Гарсія нетерпляче чекав приїзду Аврори. Нарешті вона прибула разом із своїм ревнивим чоловіком. Він, своїм звичаєм, оглянув весь замок, комори, підвали й горища — чи де, бува, не переховується якийсь ворог його честі. Садівниця, знаючи його вдачу, сказала про молоду дівчину й розповіла, чому вона попросила притулку.

Санубіо, хоч який був недовірливий, і на думку не спало, що його дурять. Він сказав, що хоче познайомитися із гостею. Та попросила не питати, як її звуть: мовляв, вона повинна зберігати таємницю свого імені

заради честі родини, яку все-таки заплямувала своєю втечею. Гадана втікачка розповіла таку доладну історію, що капітан слухав, розвісивши вуха. Він навіть відчув приязнь до милої дівчини, запропонував їй свої послуги і, щоб мати з її присутності хоч якусь для себе користь, повів її до дружини й сказав, що був би радий, коли б вони заприятелювали.

Побачивши донна Гарсія, Аврора, сама не знаючи чому, зашарілася й зникла. Пачеко це помітив і подумав, що вона нагледіла його ще в церкві, де й вона впала йому в око. І, щоб це перевірити, Пачеко, коли вони лишилися самі, мовив:

— Сеньйоро, в мене є брат, який часто говорив мені про вас. Він побачив вас у храмі й відтоді загубив сон та спокій. Безнастанно думає про вас. Жаль мені брата...

Вислухавши його, Аврора пильно глянула на донна Гарсія й відповіла:

— Ви надто схожий на свого брата, щоб я могла дати на підмову. Ви — перевдягнений кабальєро! Тепер пригадую: якось, коли я стояла обідню, моя мантилья трохи розкрилася, і ви мене побачили. Я з цікавості спостерігала за вами. Ви не зводили з мене очей, а потім, здається, пішли за мною назирці — хотіли довідатися, хто я і де живу. Кажу «здається», бо не наважувалася озирнутись: мій чоловік це помітив би й став мене картати. Другого дня я знов була в церкві; і ви були там. І в наступні дні також... Я добре запам'ятала ваше обличчя і тепер пізнаю вас, хоч ви й перевдягнені.

— Що ж, сеньйоро, я скину машкару,— сказав дон Гарсія.— Так, я кабальєро, якого ви зачарували своєю красою; я — дон Гарсія Пачеко; в цій подобі мене привело сюди кохання.

— І ви, звичайно, сподіваєтесь,— провадила Аврора,— що я потуратиму вашій відчайдушній пристра-

сті, що я попусти вам хитрість і допоможу обдурити чоловіка? Цього не буде! Я все йому розкажу: адже йдеться про мою честь і мій спокій. А втім, я дуже радію з нагоди довести йому, що моя доброчесність міцніша за його пильність, і що хоч який він ревнивий та підозріливий, однаково мене важче обкрутити, ніж його.

По цих словах до кімнати ввійшов капітан і втрутився в розмову.

— Про що це ви розмовляєте, сеньйори? — спитав він.

— Про молодих кабальєро, які запобігають ласки молодих жінок, що мають старих чоловіків,— відповіла Аврора.— Я сказала: коли б такий зальотник зважився, перевдягнувшись, пробратися до нас у дім, я б зуміла по заслугі покарати зухвальця.

— А ви, сеньйоро,— мовив Санубіо до дона Гарсія,— як би ви повелися з таким кабальєро?

Дон Гарсія розгубився так, що й слова не міг проказати.

Капітан, безперечно, помітив би його збентеження, якби в цю мить не ввійшов слуга. Він доповів донові Санубіо: його хоче бачити якийсь добродій, що приїхав з Мадріда.

Капітан вийшов довідатись, хто його питає.

Тоді дон Гарсія впав перед Авророю навколішки й вигукнув:

— Ах, сеньйоро, невже вам любо вводити мене в таку скруту? Невже стане у вас жорстокості виказати мене чоловікові?

Молода жінка відповіла, всміхаючись:

— Ні, Пачеко, ми, молоді дружини старих і ревних чоловіків, не такі жорстокі. Заспокойтеся: мені хотілося трішечки вас налякати — тільки й того. Як на мене, це не надто дорога ціна за те, що вам дозволено залишитися тут.

Почувши такі втішні слова, дон Гарсія враз піднієся духом; в нього збудилася надія, що Аврора доведе йому свою прихильність. Молода сеньйора її не розвіювала.

Якось дон Санубіо застав їх удвох за такою ласкавою й милою розмовою, що навіть якби він не був найревнивiшим із смертних, то й тоді збагнув би: таємнича гостя — це перевдягнений кабальєро. Він умить розшаленів і кипувєся до свого кабінету по пістолети. А коханці тим часом вибігли з дому, замкнули двері зпздвору на два оберти, і втекли у ближче село, забравши ключ із собою. Там на дона Гарсія чекав лакей із двома баскими кіньми. Пачеко скинув із себе жіночий одяг, скочив на коня, посадовив Аврору позад себе і, на її прохання, відвіз у монастир, де була за ігуменю її тітка. Потім він поїхав до Мадріда й став чекати, що буде далі.

Капітан Санубіо, виявивши, що його замкнено, здійняв крик. Прибіг слуга, але побачив: двері замкнені. Він не міг їх одчинити. Капітан спробував виламати двері, та марно. Нарешті, втративши терпець, він вистрибнув у вікно з пістоletами в руках, упав горілиць, розбив собі голову й утратив тяму. Збіглися слуги, внесли його в залу, поклали на канапу, стали бризкати в лице водою, торгати — аж поки він опритомнів. Знову поїняла його лють. Він спитав, де Аврора; йому сказали, що бачили, як вона вийшла з гостею через садову хвіртку. Капітан крикнув, щоб йому принесли пістолети; слуги, боячись його гніву, послухалися. Дон Санубіо звелів осідлати коня й, незважаючи на рану, поскакав навздогін; але він поїхав не тією дорогою, якою їхали коханці. Весь день він не злазив з коня, та не наздогнав утікачів. На ніч капітан зупинився в заїзді. Тут його схопила гарячка; потім він занедужав на запалення мозку й ледве не віддав богові душу.

Пролежавши в заїзді два тижні, Санубіо повернувся до свого замку. І так він журився, так мордувався, що кінець кінцем збожеволів. Коли про це дізналися Аврорині батьки, вони привезли його в Мадрид і віддали до божевільні.

Дружина його й досі в монастирі; батьки вирішили не забирати її звідти, щоб покарати за легковажність,— точніше, за провину, призвідцями якої є вони самі.

Біля Санубіо ми бачимо вельми шановного кабальєро на ймення дон Блас Десдічадо,— вів далі біс.— Цей бідолаха спричинився через смерть дружини.

— Оце дивина! — мовив дон Клеофас.— Спринчинитися через смерть дружини? Чи таке видано, чи таке чувано? Невже чоловік може аж так кохати дружину?

— Та не кваптеся-бо так,— зауважив Асмодей.— Дон Блас спричинився не від горя, не тому, що побивався за дружиною, а тому, що в них не було дітей. Йому довелося віддати батькам небіжчиці п'ятдесят тисяч дукатів — увесь її посаг.

— Ну, це, звичайно, інша річ,— сказав Леадро.— Тепер я вже не дивуюся... А хто отой юнак у сусідній кімнаті? Він то стрибає, наче козеня, то зупиняється й регоче, аж за боки береться. Оце, нівроку, навіженець!

— Та він збожеволів із радощів,— відповів чортяка.— Він служив за воротаря в одного високого сеньйора. Аж раптом дістав звістку про смерть багатого родича— контадора, в якого був єдиним спадкоємцем. Тож з великої радості йому замакітрилася голова, і він з'їхав з глузду.

Киньте оком на того довготелесого хлопця, який співає й приграє собі на гітарі,— провадив чортяка.— Жорстокість коханої довела його до розпуки, до чорної зажури. Довелося віддати його в божевільню.

— О, цього мені жаль! — вигукнув дон Клеофас.— Я хотів би висловити йому співчуття. Таке лихо може

спіткати будь-кого. Коли б я закохався в красуню, яка повелась би зі мною жорстоко, то й на мене могло б упасти таке лихо.

— Впізнаю кастільця,— мовив Асмодей.— Тільки тому, хто народився в Кастилії, нещасливе кохання може потьмарити розум. Французи не такі тонкочулі; якщо ви хочете збагнути, чим різниться іспанець од француза, то послухайте лишень пісеньку цього божевільного — він щойно її склав:

Ardo y lloro sin sosiego;
Llorando y ardiendo tanto,
Que ni el llanto apaga el fuego,
Ni el fuego consume el llanto¹.

Так каже іспанський кабальєро, коли його зневажить дама серця. А ось як нарікає француз на таку саму біду:

Та, що в душі моїй царить,
Байдужа до мого незрадного кохання;
Красуню горду зворушить
Не може млість моя, моє палке зітхання,
О небо! В кого ще таке життя жахне?
Ах! Через неї я страждаю,
Цей світ я, друзі, покидаю,—
В Пайєна, вас прошу, похороніть мене.

— Певно, цей Пайєн — корчмар? — спитав дон Клеофас.

— Атож,— відповів біс.— Ну, ходімо далі.

— Мені кортить побачити жінок,— мовив Леандро.— Як ваша ласка, покажіть їх.

— А чого ж, покажу! Та мені хочеться показати вам іще кілька чоловіків. Як на мене, вам це буде корисно.

¹ Плачу я й горю, мій світе,
І не можу я в тривозі
Ні слізьми вогонь залити,
Ні вогнем зсушити сльози.

(Тут і далі вірші переклав Михайло Литвинець).

Он у кімнатчині, що прилягає до оселі гітариста, сидить блідий, виснажений чоловік. Він скрегоче зубами й, здається, наміряється перегризи грати на вікні. Це чесний і порядний добродій, але йому судилася нещаслива доля. Двадцять років він працював у поті чола, проте не збив собі ніякого статку. Один із його знайомих, звичайнісінький, навіть нікчемний, розбагатів лиш тому, що знався на арифметиці. Наш трудяга цього не стерпів — стратив глузд.

Його сусіда — старий секретар; він збожеволів через невдячність вельможі, якому вірою й правдою служив аж шістдесят років. Роботящий, сумлінний, він ніколи нічого не вимагав, гадаючи, що досить і того, як ревно він працює. Однак господар його анітрохи не скидався на Архелая, македонського царя, який відмовляв тим, хто його про щось просив, і давав тим, хто не просив нічого. Вельможа помер, лишивши йому таку мізерію, на яку тільки й можна животіти в божевільні.

Погляньте ще на одного причинного — це вже останній. Він, як бачите, сидить біля вікна, спершися на підвіконня, й думає якусь думу. Це ідальго з Тафальї, містечка в Наваррі. Він перебрався жити до Мадріда й тут по недовгим часі розтринькав усі свої гроші. Був дуже охочий до знайомств із знаменитими дотепниками й повсякдень запрошував їх на бенкети. А письменники — добродії невдячні та ще й негречні: об'їдаючи ідальго, вони з нього сміялися. Отак справляв він учти й досправлявся: процвиндрив на них свої невеличкі грошенята.

— Мабуть, він збився з глузду тому, що гірко жалів за дурно втраченими грішми? — спитав Самбульйо.

— Та ні! — заперечив Асмодей. — Через те він збожеволів, що не стало коштів жити так, як досі жив... Ну, а тепер подивімось на жінок, як ви й хотіли.

— Дивина! — вигукнув Леандро. — Я бачу хіба що сім-вісім причинних жінок. Це ж зовсім не багато.

— Тут не всіх тримають,— сказав біс, усміхнувшись.— Як бажаєте, я перенесу вас до іншого кварталу — там їх повнісінький будинок.

— Ні, не треба, з мене вистачить і цих,— відповів дон Клеофас.

— Не треба, то й не треба,— згодився чортяка.— Сюди віддають здебільшого жінок високого роду. Бачите, які чисті кімнати — вони приготовані для вельможних сеньйор. Я розкажу вам про кожну, чому вона збожеволіла.

В першій кімнаті живе дружина судді; почувши, як одна придворна дама назвала її міщанкою, вона так знавісніла, що в неї потьмарився розум. У сусідній — дружина головного скарбника ради в справах Індії. Вона згубила тямку з досади: на вузькій дорозі її кареті ніяк було розминутися з каретою герцогині Медіна-Селі, і скарбничисі довелось уступитися. В третій кімнаті оселілася молода вдова купця; вона збожеволіла з горя, що її знехтував вельможа, за якого купчиха сподівалася вийти заміж.

Четверта кімната — притулок дівчини, на ймення Беатріса, особи високого походження. Ось що з нею приключилося.

В доньї Беатріси була подруга, донья Менсія; вони щодня навідували одна одну. З ними зазнайомився кавалер ордена Сантьяго, показний і гречний кабальєро. Дівчата закохалися в нього й незабаром із подруг стали суперницями. Вони навперейми старалися його причарувати. Кабальєро припала до серця донья Менсія, і скоро вони побралися.

Донья Беатріса, яка мала себе за незрівнянну красуню, була смертельно ображена тим, що кабальєро вибрав донью Менсію, і, як справжня іспанка, поклялася помститись. Аж під цей час вона дістає листа від дона Хасінте де Ромарате, який теж був закоханий у донью Менсію. Він пише, що його кохана, взявши

шлюб з іншим, завдала йому такої ж глибокої образи, як і доньї Беатрісі, і що він хоче битися на дуелі з кабальєро, який її у нього відбив.

Донья Беатріса тішилася, читаючи листа. Вона бажала смерті провинному й сподівалася, що дон Хасінте уб'є суперника. Та поки вона нетерпляче чекала, щоб справдилось це її воістину християнське бажання, вишло так, що брат її теж посварився з доном Хасінте й став з ним до бою; той двічі проколов його шпагою, і юнак сконав. Донья Беатріса мала б потягти до суду братового вбивцю, проте вона цього не зробила: хотіла, щоб дон Хасінте викликав на поєдинок кавалера ордена Сантьяго. Ось вам свідчення того, що для жінок їхня врода — понад усе. Так само вчинила Паллада, коли Аяке звабив Кассандру. Богиня не покарала відразу нечестивого грека, який осквернив її храм: вона жадала, щоб він спершу допоміг їй помститися Парісові за його суд. Однак, на жаль, донья Беатріса не була така щаслива, як Мінерва; вона не всолодилася помстою. Кабальєро вбив Ромарате на дуелі, і наша дама збожеволіла від жалю, що їй не вдалося відомстити за образу.

Ось іще дві причинні. Одна — бабуся адвоката, друга — стара маркіза. Бабуся, справжнісінька відьма на вдачу, знущалася з свого онука й так урешті йому допекла, що він спровадив її сюди. А маркіза ще змалечку була залюблена в свою вроду. Коли виросла — мала себе за найгарнішу жіпку в світі. Збігали молоді її літа; замість прийняти це з покорю, вона тяжко побивалася. Сідала перед дзеркалом, дивилася на себе — змарнілу та зів'ялу — і вмивалася слізьми. Отак плакала, поки й збожеволіла.

— Тим краще для неї,— зауважив Леандро.— Нестямна, вона тепер уже, мабуть, не помічає нещадних прикмет часу в себе на обличчі.

— Авжеж,— відповів Кульгавець.— Вона не тільки

не бачить своїх старечих зморшок — їй увижається, що вона рожева, мов троянда, і біла, мов лілея; їй мариться, що її оточують грації та амури; одне слово — вона уявляє себе богинею Венерою.

— Ну, то хіба вона не щасливіша в своєму божевіллі, ніж якби була при тямі? — спитав студент. — Адже тоді вона бачила б, що стара.

— Що правда, то правда, — сказав біс. — Ну, липається ще тільки одна дама — та, що мешкає он у тій, наріжній, кімнаті. Три дні й три ночі вона билась і металася; нарешті знемоглася й заснула.

Це — донья Емеренсіана. Гляньте на неї пильніше. Подобається вона вам?

— Дуже гарна! — відповів Самбульйо. — Така красуня — й несповна розуму. Як мені її жаль! Що з нею приключилося?

— Я розповім про її знегоди, — мовив Кульгавець. — Слушайте.

Донья Емеренсіана, єдина дочка дона Гільєма Стефані, жила собі в батьківському домі, в Сігуенсі¹, аж поки кабальєро, на ймення дон Кімен де Лісана, не збаламутив її спокою. Він став до неї залицятись; чого тільки він не робив, щоб запопасти її ласки! Емеренсіані несила було встояти перед його хитрими зальотами; вона згодилася зустрітись із ним віч-на-віч; незабаром вони поклялися одне одному в вічному коханні.

І він, і вона були знатного походження, але донью Емеренсіану вважали однією з кращих відданиць в Іспанії, тим часом як дон Кімен був менший син у родині². І ще була перепона на шляху до їхнього щастя: дон Гільєм ненавидів увесь рід Лісана; коли

¹ Сігуенса — місто на північному сході Іспанії.

² За звичаєм, у родині, де було кілька синів, першим одружувався старший.

заходила про них мова, він щоразу про це говорив. Та найзапекліше ненавидів він саме дона Кімена. Донья Емеренсіана мала це за лиху передзвістку для свого кохання, і це часом доводило її до відчаю. Однак вона не зрікалася коханого й бачилася з ним потайки. Вночі покоївка впускала дона Кімена до опочивальні своєї господині.

Якось дон Гільєм, прокинувшись, почув гомін, що долинав із доньчиної опочивальні, яка була недалеко від його покоїв. Недовірливий батько стурбувався. Досі донья Емеренсіана так хитро вела справу, що донові Гільєму, хоч який він був підозріливий, і на думку не спадало, що вона таємно кохається з Лісаною. Він устав з постелі, відчинив вікно й став терпеливо чекати. Аж ось побачив: з балкона по шовковій драбині спускається дон Кімен. Світив місяць, надворі було ясно, і дон Гільєм його впізнав.

Побачити отаке Стефані — найжорстокішому, найбільш мстивому з-поміж усіх сіцилійців! Але він опанував себе і не зчинив шарварку, боячись, щоб не втік той, кого він першого намітив жертвою свого гніву. Він діждався ранку. Коли Емеренсіана встала, батько ввійшов до неї. Відіславши всіх з кімнати, він утупив у доньку лютий погляд і вигукнув:

— Негіднице! Ти, дівчина такого шляхетного роду, не посоромилась себе зганьбити? Тебе спостигне справедлива кара.— Він вийняв схований на грудях кинджал і повів далі: — Якщо ти у всьому не признаєшся, я вб'ю тебе цим кинджалом. Скажи, хто той зухвалець, який уночі приходив до тебе й збезчестив мій дім?

Емеренсіана стояла мов громом уражена; вона так злякалася батькових погроз, що не могла здобутися на слово.

— О мерзенна! — провадив дон Гільєм.— Ти мовчиш, ти перелякалася — отже, ти винна. Недостойна дочко, невже ти гадаєш, ніби я не знаю, що тут діється?

Я впізнав нахабника, який був у тебе сьогодні — це дон Кімен. Мало того, що ти в своїй опочивальні вночі приймаєш чоловіка; ще треба, щоб цей чоловік був моїм найзапеклішим ворогом. Кажі мені зараз же, чи найтяжчої образи він мені завдав? Кажі все як є — тільки щирість може врятувати тебе від смерті!

Донья Емеренсіана трохи збадьорилася, це почувши: в неї зажеврила надія, що напасть її обмине. Вона сказала:

— Сеньйоре, я мусила вислухати Лісану; але небом присягаюся — в нього високі почуття. Він знає, що ви ненавидите весь його рід, тому й не осмілюється просити вашого благословення. І тільки для того я дозволяла йому приходити сюди, щоб удвох раду радити, як би домогтися вашої згоди на шлюб.

— А хто носить листи від тебе до нього й від нього до тебе? — спитав батько.

— Цю послугу робить нам один із ваших пажів, — відповіла донья Емеренсіана.

— Годі; я дізнався про все, про що хотів дізнатися, — мовив дон Гільєм. — Тепер лишається єдине — здійснити те, що я задумав.

Не випускаючи з рук кинджала, він звелів донї Емеренсіані взяти папір і чорнило й продиктував ось що:

«Коханий муже, єдина усолодо мого життя! Повідомляю вас, що батько мій поїхав до свого замку й повернеться аж завтра. Не проминіть цієї нагоди. Тішу себе надією, що ви так само нетерпляче чекатимете ночі, як і я».

Коли донья Емеренсіана запечатала цю підступну записку, батько сказав:

— Поклич пажа, який так ревно тобі служить, і загадай йому віднести це послання до дона Кімена. Та не сподівайся, що обдуриш мене. Я сховаюсь так, що все бачитиму й чутиму. Коли ти бодай чимсь натякнеш

пажеві або зробиш йому хоч знак, що послання сфальшоване, я тут же встромлю кинджал тобі в груди.

Емеренсіана надто добре знала свого батька, щоб суперечити йому. Вона мовчки віддала пажеві записку, як робила це завжди.

Стефані вклав кинджал у піхви. Весь день він не відходив од доньки, не давав їй ні з ким говорити сам на сам; отже, їй ніяк було попередити дона Кімена, що на нього наставлено пастку. І той прийшов на побачення. Та тільки-но ступив на поріг, як його схопили троє дужих слуг, обеззброїли, запхали в рот затичку, зав'язали очі й спутали руки; він не міг ні захищатися, ні подати голосу. Потім слуги віднесли Лісану в карету, яка вже стояла наготові, й самі туди посідали, щоб його пильнувати. Їм було наказано везти кабальєро в замок Стефані. Замок стояв недалечко від села М'єдес, за чотири милі від Сігуенси. Слідом за ними їхав у своєму екіпажі дон Гільєм із донькою, двома її покоївками та препаскудною дуеньєю, яку він сьогодні найняв. Їх супроводили всі слуги: вдома лишився тільки старий камердинер, який нічого не знав про викрадення Лісани.

На світанку вони дісталися М'єдеса. Сеньйор Стефані перш за все наказав замкнути дона Кімена в склепінчастий підвал з вузесеньким віконцем, крізь яке ледве пробивалося світло, а вже пролізти в нього годі було й думати. Він звелів Хулію, одному із слуг, кинути в підвал оберемок соломи, носити в'язневі тільки хліб та воду й щоразу при цьому приказувати: «Отак, мерзенний спокуснику, дон Гільєм поводитьсь з зухвальцями, які наважилися його скривдити».

Так само немилосердний був сіцілієць і до Емеренсіани. Він замкнув її в темну кімнату, заборонив заходити туди покоївкам і за тюремницю приставив дуенью; ця відьма як ніхто вміла збиткуватися з дівчат, відданих під її нагляд.

Отаку покуту наклав дон Гільєм на закоханців. Проте йому було ще замало цього. Він надумав звести дона Кімена зі світу, але так, щоб поховати кінці в воду. Це, звичайно, було не легко. Адже до викрадення цього кабальєро Стефані залучив своїх слуг — тож розумів, що вони не мовчатимуть.

Як же здійснити лиходійство так, щоб минути кари? Дон Гільєм довго про це думав і нарешті надумався. Мерзенний був це план. Він покликав усіх слуг у флігель, що стояв біля замку; коли вони зійшлися, Стефані сказав, що дуже задоволений з їхньої старанності й хоче їм віддячити: почастувати смачним обідом, а потім дати грошей. Слуги посідали до столу. Та Хуліо, намовлений доном Гільємом, підсипав у страви отрути. Попоївши, слуги враз сконали.

Дон Гільєм і Хуліо підпалили флігель, однак не дали полум'ю розгорітися — боялися, що збіжаться люди. Злочинці вбили обох покоївок Емеренсіани і пажа, про якого я вже вам казав, та кинули трупи у флігель, де лежали мертві слуги. Незабаром флігель зайнявся і, хоч з М'едеса збіглися селяни гасити пожежу, згорів дощенту.

Треба було бачити, як побивався сіцілієць за слугами, в яку впав розпуку!..

Позбувшись в такий спосіб свідків злочинства, дон Гільєм мовив до повірника:

— Любий Хуліо, тепер я спокійний і можу вбити дона Кімена, коли мені заманеться. Але перш ніж він заплатить за моє безчестя, я хочу натішитися його муками. Муки тривалого ув'язнення будуть для нього страшніші за смерть.

Лісана й справді тяжко страждав. Він був певен, що вже ніколи не вийде з підвалу, і, як про порятунок, мріяв про смерть.

Проте дон Гільєм марно сподівався, що душа його втихомириться після злодійства, яке він учинив. Минуло

три дні — і знову налягла на нього гризота. А що, як дон Кімен спокусить Хулію, коли той принесе йому хліб та воду, щедрою винагородою, і слуга його випустить?

Кінець кінцем Стефані вирішив не марнуючи часу порішити Лісану, а тоді застрелити з пістолета й Хулію.

Та Хулію був насторожі: він здогадувався про те, що господар, убивши дона Кімена, схоче задля власного спокою покінчити і з ним. І слуга поклав собі втекти вночі, прихопивши з собою те, що трапиться під руку.

Ось чим сушили собі голову ці шановні добродії — аж коли одного чудового дня недалечко від замку їх оточив гурт лучників Святого братства¹. Лучники вигукнули: «Ім'ям короля та закону!» Дон Гільєм зблід, мов стіна, й розгубився, але за мить оговтався й спитав у офіцера, чого їм треба.

— Вас, — відповів той. — Вас звинувачують у тому, що ви викрали дона Кімена де Лісану; мені доручено якнайретельніше обшукати замок, щоб знайти цього ідальго, а вас арештувати.

Стефані зрозумів: він загинув — і його охопила лють. Він вийняв з кишені два пістолети й сказав, що не дозволить нищпорити в його замку, а офіцерові розвалить голову, коли той зараз же не забереться геть із своїми лучниками. Проте начальник Святого братства, зневаживши погрозу, підступився до сіцилійця. Той вистрелив і поранив його в обличчя. Дорого заплатив зухвалець за цей постріл: кілька лучників ураз пальнули в нього, щоб помститися за офіцера, — і Стефані впав мертвий.

Хулію здався без опору. В нього навіть не довелося питати, чи дон Кімен у замку: слуга сам у всьому признався. А що господар його був убитий, то він звернув усе на нього.

¹ Святе братство — інквізиція.

Потім він повів лучників у підвал. Дон Кімен лежав на соломі, сплутаний по руках і ногах. Бідолашний кабальєро, який щомиті чекав смерті, побачивши озброєних людей, подумав, що зараз його вб'ють. Як же він зчудувався і зрадів, дізнавшись, що це не кати, а вивольотелі! Коли лучники розв'язали його й вивели з підвалу, він красно дякував їм за рятунок і спитав; як вони довідалися про те, що його ув'язнено в замку.

— Один із змовників перед тим, як вас викрадати й везти в замок, пішов попроситися зі своєю кралєю, яка жила недалечко від дона Гільєма,— відповів офіцер.— Знехтувавши обачність, слуга розповів їй про замір Стефані. Кілька днів вона мовчала, але коли почувала про пожежу в М'єдесі — дивну пожежу, в якій згоріли геть усі слуги! — в неї збудилася підозра, що тут не обійшлося без дона Гільєма. Щоб помститися за свого любаса, молодичка пішла до сеньйора дона Фелікса, вашого батька, й розказала йому те, що знала. Дон Фелікс, довідавшись, що ви потрапили до рук нелюда-сіцилійця, вжахнувся й, не гаючись, подався до судді. Вислуховавши його, суддя збагнув, що Стефані намислив піддати вас тривалим і тяжким мукам, і що саме він — призвідник страшної пожежі. Тож суддя вирішив розслідувати цю справу; сьогодні мені в Ретортільйо¹ — я там живу — привезли від нього наказа їхати з лучниками до цього замку, розшукати вас, а дона Гільєма схопити — живого чи мертвого. Щодо вас я виконав розпорядження точно. Але дуже мені шкода, що не можу доправити в Сігуенсу злочинника: він нам не підкорився, і ми були змушені його вбити.

Після цієї короткої розповіді офіцер додав:

— Сеньйоре Лісано, я складу протокола про те, що тут сталося, а потім ми вирушимо в Сігуенсу — адже

¹ Р е т о р т і л ь й о — місцевість поблизу Сігуенси.

вам, безперечно, хочеться якнайшвидше заспокоїти вашу родину.

Аж тут Хуліо, який усе чув, вигукнув:

— Стривайте, сеньйоре! Я скажу вам іще щось. Тут, у замку, ув'язнено ще одну полонянку. Треба її визволити. В темній кімнаті замкнено донью Емеренсіану; жорстока дуенья допікає їй картанням і лайкою, не даючи їй хвилини спочинку.

— О небо! — вигукнув дон Кімен.— Цьому катюзі Стефані замало було того, що він мучив мене! Ходімо мерщій! Вирвімо стражденну дівчину з рук лихої дуенї!

Хуліо повів офіцера, дона Кімена та кількох лучників до кімнати, де тримали замкненою донью Емеренсіану.

Вони постукали; дуенья відчинила двері. Легко собі уявити радість і нетерпіння Лісани — адже він гадав, що вже ніколи не побачить кохану. І ось тепер його надії воскресли; точніше, тепер він був певен у своєму щасті: Стефані, який стояв у нього на дорозі, вже не було на світі.

Дон Кімен упав Емеренсіані до ніг. Але перед ним була не його кохапа Емеренсіана, яка теж щиро його кохала,— перед ним була причинна! Яке горе!..

Це жорстока дуенья мордувала дівчину так, що довела її до божевілля. Спершу Емеренсіана цілими днями сиділа, поринувши в тяжку задуму, а потім їй стало ввижатися, що вона — прекрасна Анжеліка, яка сидить у фортеці Альбрак, обложеної татарами. Побачивши в кімнаті чоловіків, вона вирішила, що це — рицарі, які прийшли її рятувати: на офіцера вона подумала, що то Роланд, на дона Кімена — що то Брандімарт, на Хуліо — що то Губерт де Ліон, на лучників — що то Антифорт, Кларіон, Адрієн та сини маркіза Олів'є. Вона зустріла їх дуже шанобливо й мовила:

— Хоробрі рицарі, віднині я не боюся ні імператора

Агрікана, ні цариці Марфізи; ви обороните мене від вояків усього світу.

Почувши ці чудні слова, офіцер і лучники засміялися; але донові Кімену було не до сміху. Побачивши свою любу Емеренсіану безтямною, він впав у такий відчай, що, здавалося, сам ось-ось збожеволіє. Але він іще плекав надію, що до Емеренсіани вернеться глузд.

— Кохана моя Емеренсіано,—мовив він ніжно,— хіба ви не впізнали мене? Це я, Лісана. Опам'ятайтеся! Настав кінець нашим злигодням. Небо не хоче більше розлучати серця, що їх само з'єднало. Жорстокий батько, який так нас мучив, вже не стане на заваді нашому коханню.

Відповідь, яку дала йому донька короля Галафрона¹, була знову звернена до хоробрих захисників Альбрака. Та вони вже не сміялися. Навіть суворому офіцерові стало жаль донью Емеренсіану, і він сказав, дивлячись на прибитого горем дона Кімена:

— Сеньйоре Лісано, не переймайтеся-бо так: ваша дама одужає. В Сігуенсі є лікарі; вони її відволодають. Тут нам більше нема чого робити. Сеньйоре Губерте де Ліоне,—обернувся він до Хуліо,—ви знаєте, де в цьому замку стайні. Проведіть туди Антифорта та синів маркіза Олів'є. Запряжіть прудконогий^ж коней у колісницю принцеси, а я тим часом напишу протокол.

Сказавши це, він вийняв з кишені папір і чорнильницю, написав протокол, подав Анжеліці руку й разом із нею вийшов на подвір'я, де рицарі вже наладнали для неї карету, запряжену чотирма мулами. Офіцер, дон Кімен та дама сіли в неї. Дуеньї теж було наказано сісти в карету — офіцер гадав, що суддя буде допитувати і її. Але це ще не все. За розпорядженням офіцера, Хуліо закували в кайдани й увіпхнули в іншу

¹ Все це герої поеми італійського поета Боярда «Закоханий Роланд» (1495).

карсту — ту, в якій лежав мертвий дон Гільєм. Лучники скочили на коней — і всі вирушили в Сігуенсу.

По дорозі донька Стефані раз у раз говорила нісенітниці, що мов ножем краяли серце дона Кімена. Він звертав гнівні очі на дуенью.

— Це ви, жорстока, — мовив він нарешті, — зацькували Емеренсіану, це ви довели її до відчаю й божевілля!

Дуенья виправдувалася: мовляв, у всьому винен небіжчик Стефані.

— Дон Гільєм винен у цьому нещасті! — торочила вона. — Дон Гільєм — і ніхто інший! Цей немилосердний батько приходив щодня й погрожував доньї Емеренсіані всякими страхіттями. Вона лякалася, потерпала — аж поки нарешті рішилася глузду.

Приїхавши в Сігуенсу, командир лучників одразу подався до судді — скласти звіт, як він виконав наказ. Суддя учинив допит Хуліо та дуеньї й звелів посадити їх у в'язницю. Там вони перебувають і досі. Потім він вислухав свідчення дона Кімена. Аж тоді Лісана поїхав додому. Як же зрадів згорьований батько, побачивши сипа!

За наказом судді донью Емеренсіану привезли до Мадріда, де в неї є дядько, материн брат. Цей добрий родич залюбки погодився взяти опіку над племінницею. Він запросив до неї найкращих лікарів: не хотів, щоб його запідозрили в тому, ніби він обкрадає дівчину, тож і прикинувся, що бажає її вилікувати. Цей добродій не розкався: випробувавши на доньї Емеренсіані свою науку, лікарі сказали, що хвороба невиліковна. Вислухавши цей вирок, опікун не забарився віддати племінницю до божевільні. Йї, мабуть, судилося тут просидіти до самісінької смерті.

— Яка сумна доля! — вигукнув дон Леандро. — Я щиро схвильований. Донья Емеренсіана заслуговує кращої... А дон Кімен? — захопився він. — Цікавий я знати, як він повівся.

— Вельми розсудливо,— відповів Асмодей.— Дізнавшися, що його кохана ніколи не одужає, Лісана поїхав до Нової Іспанії¹. Він сподівається, що, мандруючи по світах, забуде донью Емеренсіану, й до нього повернеться спокій... Ну, надивились на божевільних, яких замкнено в божевільні? — провадив біс.— Тепер я покажу вам тих, кого слід би було до неї віддати.

РОЗДІЛ X,

В ЯКОМУ ЙДЕТЬСЯ ПРО ТЕ,
ПРО ЩО МОЖНА РОЗПОВІДАТИ
БЕЗ КІНЦЯ-КРАЮ

— Дивімося на місто. Коли я побачу когось, хто заслугує на те, щоб його посадити в божевільню — відразу почну розказувати вам про нього. О! Одного вже бачу — шкода було б його проминути. Це новоженець. Тиждень тому йому розповіли про походеньки кралі, з якою він кохався. Він побіг до неї, в шаленому гніві потрощив і викинув у вікно її меблі,— а наступного дня з нею повінчався.

— Його таки варто сюди посадити, в першу-ліпшу кімнату, яка звільниться,— сказав студент.

— Та й сусід його не розумніший за нього,— провадив Кульгавець.— Йому сорок п'ять років, він нежонатий, при достатку,— а хоче йти на службу до гранда.

А он удова правознавця. Йї шістдесят років, недавно помер її чоловік, а вона наміряється замкнути себе в монастирі, щоб, як вона каже, врятувати своє ім'я від лихої слави.

А ото — дві цютливі дівчини, або, точніше, дві п'ятдесятирічні дівки. Вони благають бога, щоб він швидше взяв до себе їхнього батька. Батько має їх за малих і нікуди не пускає. Доньки тішать себе надією, що піс-

¹ Нова Іспанія — давня назва Мексики.

ля його смерті спізнаються з молодими красенями; ті їх покохають і візьмуть заміж.

— Чом би і ні? Адже людей з химерними смаками не бракує,— зауважив дон Клеофас.

— Слушно кажете,— відповів чортяка.— Може, й знайдуться на них женихи. Але не слід на це сподіватися. В тім-то їхнє божевілля й полягає.

Немає такої країни, де б жінка на суді сказала, скільки їй насправді років. Місяць тому в Парижі сорокавосьмирічна дівчиця й дама, якій минуло шістьдесят дев'ять, були на суді за свідків у справі своєї приятельки, вдови, якій закидали легковажну поведінку. Спершу слідчий допитував заміжню; він поцікавився, скільки їй років. Дама — дарма що її метричне свідоцтво читалося в неї на обличчі — не вагаючись сказала, що сорок вісім.

Потім слідчий звернувся до дівичі:

— А вам, мадемуазель, скільки років?

— Мосье слідчий, спитайте про щось інше,— промовила та.— На такі питання не відповідають.

— Та що ви! — заперечив слідчий.— Хіба ви не знаєте, що в суді...

— Чи ти ба — суд! — сердито вигукнула дівича.— Яке суду діло до мого віку? Це його не обходить.

— Але я не можу записати ваших свідчень,— не відступався слідчий,— якщо не зазначу, скільки вам років. Цього вимагає закон.

— Коли вже без цього не обійтися, пригляньтєся до мене й скажіть щиро, на скільки років я показую.

Слідчий подивився і, як гречний чоловік, сказав, що їй років двадцять вісім. Потім він спитав, чи давно вона знає вдову.

— Давно, ще до її заміжжя,— відповіла дівича.

— Виходить, я неправильно визпачив ваш вік. Я написав: «Двадцять вісім років, а вдова вийшла заміж двадцять дев'ять років тому.

— Ну, тоді пишіть: «Тридцять». Я могла з нею познайомитись, коли мені був один рік.

— Це видалося б дивним,— заперечив слідчий.— Накиньмо років хоча б дванадцять.

— Ні в якому разі, прошу вас! — сказала дівиця.— Якщо й накинуну — щоб суд не сікався! — то хіба що рік — ані на місяць більше; це вже справа моєї честі.

Коли вони вийшли від слідчого, заміжня дама мовила:

— Бачили такого йолопа? За кого він нас має? Невже ми такі дурні, що скажемо, скільки нам років? Досить і того, що це записано в парафіяльних книгах! То ще й треба, щоб це було зазначено в судових паперах... Де ж пак — приємно було б слухати на суді: «Мадам Рішар, шістдесяти з гаком років, та мадемуазель Перінель, сорока п'яти років, свідчать те і те...» А втім, мені на це начхати — я собі скинула двадцять років; та й ви добре зробили, приховавши свій справжній вік.

— Що значить: «...приховавши свій справжній вік»? — гостро спитала дівиця.— Мені тридцять років — не більше. Красенько дякую!

— Моя дитино,— лукаво відповіла дама,— кому ви це кажете? Адже я пам'ятаю, як ви народилися. І батька вашого добре пам'ятаю; він помер, уже будши в літах, а відтоді минуло років сорок.

— Батько, батько! — вигукнула дівиця, яку роздратувала відвертість дами.— Коли батько одружувався з моєю матір'ю, він був уже такий старий, що не міг мати дітей.

— В тому он будинку,— провадив біс,— я бачу двох зайдиголів. Один — юнак із знатної родини; він не вмів ні берегти гроші, ні обходитись без них. І він знайшов спосіб завжди мати повний гаманець. Коли в нього с гроші, він купує книжки; коли нема — збуває їх за півціни.

Другий — художник-чужоземець. Він великий мастак малювати жіночі портрети. І рисунок у нього бездоганний, і колорист він чудовий, і схожість вловлює як ніхто інший. Проте він не лестить своїм моделям — малює їх такими, які вони є... І все ж він сподівається, що його кінець кінцем визнають... «*Inter stultos referatur*»¹.

— О! Ви знаєте латину? — вигукнув дон Леандро.

— А що в цьому дивного? Я вільно розмовляю трьома мовами; а ще знаю турецьку, єврейську, арабську й грецьку. Та я не пихатий і не педант. В цьому моя перевага перед вашими ученими.

Бачите там, у будинку ліворуч, хвору даму? Її дивляються кілька жінок — он вони клопочуться біля неї. Це вдова багатого й знаменитого архітектора. Вона схибнула на своєму походженні. Щойно ця дама склала духівницю, відписавши весь свій величезний статок особам найзнатнішого роду, з якими вона навіть не зналася. Вона дарує їм свої маєтки тільки тому, що вони — гранди та грандеси. Сеньйору спитали, чи не хоче вона щось залишити добродієві, який не раз робив їй значні послуги.

— На жаль, ні! — відповіла вона сумно. — Я щиро з цього засмучена, бо ж не така невдячна, щоб не пам'ятати: я багато чим йому завдячую. Однак він — простолопець; ім'я його зганьбить мою духівницю.

— Сеньйоре Асмодею, а хіба отому дідугану, що сидить у кабінеті й читає, не місце в божевільні? — спитав Леандро.

— Авжеж, йому місце саме там, — відповів чортяка. — Це старий ліценціат. Він держить коректуру книжки, яку нещодавно віддав у друкарню.

— Певно, це якийсь трактат з етики або теології, — сказав дон Самбульйо.

¹ «Його слід трактувати як дурня» (лат.).

— Ні, це фривольні віршики, що їх він написав іще замолоду,— відповів Кульгавець.— Замість спалити їх або принаймні поховати разом із собою, ліценціат вирішив надрукувати їх, боячись, що після його смерті спадкоємці видадуть ці вірші із скороченнями — з поваги до нього вилучать геть усі присолені й приперчені рядки.

Я картав би себе, якби забув показати вам молодичку, що живе в ліценціата. Вона певна, що причаровує всіх чоловіків і що кожен, хто тільки на неї гляне, відразу закохується.

А ось, за два кроки від нас, багатий канонік. Він має дуже химерну вадку: живе майже надголодь, ходить пішки, а не їздить каретою, в гостях не буває і до нього гості не вчащають. Однак він не скупий і не страсто-терпець.

— То навіщо ж він ошадить гроші?

— Він їх складає.

— З якою метою? Щоб роздавати милостиню?

— Ні. Він купує картини, дорогі меблі, коштовності. І, гадаєте, для того, щоб тішитися всім цим за життя? Ба ні: він скуповує це тільки для того, щоб після смерті його воно потрапило до реєстру його майна...

— Йй же право, ви перебільшуєте,— перебив біса студент.— Невже бувають такі люди?

— Кажу ж вам: він на цьому схибнувся. Отак і багатіє думкою, що люди знетямляться від захвату, побачивши, яке майно лишилося після нього. Нещодавно він купив, наприклад, прегарний письмовий стіл. Він звелів добре його запакувати й поставити в комору, щоб стіл був новісінький, коли хазяїн помре, і в дім його прийдуть скупники.

Зверніть очі на сусіду цього каноніка — як на мене, він несповна розуму. Це старий парубок, що недавно повернувся до Мадріда з Філіппінських островів. Після смерті батька, колишнього аудитора при мадрідському

суді, він має багату спадщину. А живе якимсь дивним життям. Щодня приходять до королівської приймальні або до приймальні прем'єр-міністра й висиджує до вечора. Ви думаєте, що це — честолюб, який клопочеться про високу посаду? Ні! Він нічого не бажає і не просить. «То що,— скажете ви,— він там буває тільки задля того, щоб віддати шану?» Аж ніяк! Він жодного разу не розмовляв з міністром — той його навіть не знає. Та нашому старому парубкові це байдуже.

— Нащо ж він це робить?

— Він хоче, щоб усі думали, нібито він — висока особа.

— Ото дивак! — вигукнув студент, зайшовшися сміхом.— Стільки клопоту заради такої дрібниці! Ваша правда: його можна віддавати в божевільню.

— О, я покажу вам іще багато таких людей, які скидаються на божевільних,— сказав Асмодей.— Зазирніть он до того великого будинку, де горить стільки свічок. Бачите, за столом сидять три кабальєро та дві дами. Вони повечеряли й грають у карти, щоб згаяти ніч, а потім розійдуться. Отак вони й живуть: сходяться ввечері, а розходяться на світанку; лягають спати й сплять доти, поки згасне день і настане ніч. Вони не хочуть бачити сонця й білого світу. Хіба не скажеш, дивлячись на них, оточених свічками, що це — мерці, які чекають, щоб їм склали останній уклін?

— Цих безумців і в божевільню замикати не варто,— мовив Леандро Перес,— вони самі себе замкнули.

— Он там я бачу добродія, який спить,— вів Кульгавець далі.— І я до нього прихильний, і він до мене. Ми одного поля ягоди. Це старий бакалавр; він обожнює прекрасну статъ. Він дуже любить розмови про гарненьких жінок, просто насолоджується ними. Коли ви скажете, що в якоїсь там жінки дрібненькі червоні вуста, перлові зубки, сніжнобіле личко — одне слово, якщо ви будете змальовувати її вроду,— він зітхатиме

на кожне ваше слово, закочуватиме очі, тремтітиме від насолоди. Два дні тому, проходячи по вулиці в Алькала, він зупинився перед крамничкою шевця — помилюватися на жіночий черевичок у вітрині. Роздивившись черевичок з усіх боків — хоч він того й не вартий, — бакалавр, умліваючи від захвату, мовив до свого супутника:

— О друже, коли я дивлюсь на цей черевичок, уява моя буває. Яка ж то гарнісінька ніжка, що на неї він пошитий! І коли я отак ним люблюся — кров починає грати у мене в жилах. Ходімо звідси: мені небезпечно проминати такі крамнички.

— Слід би затаврувати цього бакалавра чорною печаткою, — сказав Леандро.

— Ви маєте слухність, — відповів біс. — Але на таке саме тавро заслуговує і його ближчий сусіда — аудитор. Ото дивак! Він має власний виїзд, тож червоніє від сорому щоразу, як йому доводиться наймати карету. А тепер поставмо поруч з аудитором його родича, ліценціата, який обіймає високу й вигідну посаду в одній з мадрідських церков. Той, навпаки, майже завжди їздить найманою каретою, бо дуже береже дві свої гарні карети й запряг — чотирьох чудових мулів.

Недалечко від аудитора й бакалавра я бачу добродія, за яким, правду кажучи, давно вже плаче божевільня. Цей кабальєро, що має шістдесят два роки, залицяється до молодої жінки. Він щодня її навідує, сподіваючись, що врешті їй сподобається, розповідаючи про свої парубочі походеньки. Бідолаха гадає, що, довідавшись про його хвацьке парубкування, вона спокуситься...

Он, кроків за десять од нас, сидить іще один стариган. Це французький граф. Він приїхав до Мадріда, щоб подивитись на іспанський двір. Йому вже перейшло за сімдесят. Замолоду це був найблискучіший з королівських придворних. Всі милувалися його статуєю, захоплювались умінням себе поводити, тим, як

він одягався. Він зберіг усі свої шати і вбирається в них ось уже п'ятдесят років, нехтуючи моду (а мода ж у його країні безнастанно міняється). І найкумедніше те, що цей дідок певен: він і зараз такий же гарний та чарівний, як тоді, коли був молодий.

— Так, цей француз заслуговує на те, щоб його посадити в *la casa de los locos*,— погодився Самбульйо.

— Я б знайшов там місце й для дами, що мешкає он там, на горищі, неподалік од графського будинку. Це стара вдова. Вона дуже любила своїх дітей і віддала їм усе, що мала, виговоривши собі мізерію на прожиток; а діти, з великої ласки, і тієї абищиці їй не дають.

Посадив би я в божевільню й старого парубка з аристократичного роду. Тільки-но в руки йому попаде дукат — він одразу його витратить. Проте й без грошей він не може обійтися, тож ладен на все, аби лише їх роздобути.

Два тижні тому до нього прийшла його прая правити борг — наш аристократ винен їй тридцять пістолів. Вона сказала, що виходить заміж за лакея, і їй дуже потрібні гроші.

— Хіба в тебе більше немає грошей? — спитав він.— Отак би й одружувався з тобою лакей задля тридцяти пістолів!

— Ні, я маю ще двісті дукатів,— відповіла прая.

— Двісті дукатів! — вигукнув він.— Хай йому чорт! Дай їх мені. Я повинчаюся з тобою — і, вважаю, ми поквиталися.

Прая зловила його на слові й вийшла за нього заміж.

Залишмо в божевільні ще три місця — он для тих трьох добродіїв, що повертаються з гостини. Живуть вони в цьому будинку праворуч. Один із них граф, який скрізь хвалиться, що він — неабиякий знавець літератури; другий — його брат, ліценціат, а третій — заповзятий дотепник. Вони майже ніколи не розлуча-

ються і в гості ходять теж гуртом. Граф має одну-єдину турботу — хвалити себе; брат хвалить себе і його; що ж до третього — дотепника — він має три обов'язки: хвалити обох братів і не забувати за себе.

Ще два місця: одне — для старого городянина, який кохається на квітах. Він дуже бідний, а тим часом пнеться із шкури, щоб утримувати садівника й садівницю, які плакають із десятків квітів у його садку.

Друге — для комедіанта. Якось, ремствуючи на прикрощі акторського життя, він сказав своїм товаришам:

— Слово честі, друзі, мені остогидло моє ремесло; я волів би бути дрібним землевласником і мати тисячу дукатів ренти.

— Хоч куди глянь,— вів далі чортяка,— скрізь бачиш людей, які на чомусь схибулися. Он кавалер ордену Калатрави; він так козириться й пишається тим, що кохається з донькою гранда, що й себе має за рівню з найвельможнішими особами. Хіба не подібний він до Віллія, який уважав себе зятем Сулли тому, що був любасом доньки цього диктатора? Це порівняння тим більш слушне, що в нашого кабальєро, як і в римлянина, є свій Лонгарен, тобто нікчема-суперник, до якого донька гранда ласкава ще більше, ніж до нього.

Здається, що на цей світ приходять одні й ті самі люди, тільки в інших подобах. Он у тому прикажчикові я впізнаю міністра Боллана, який ні з ким не церемонився й говорив грубощі кожному, хто був йому не до вподоби. А цей старий голова — викапаний Фуфідій, який давав гроші під заставу, маючи з них щомісяця п'ять відсотків. А в того юнака з високого роду, що прогулює з лицедійкою свій спадковий маєток поблизу від Ескоріалу, мовби вселився Марсей, який подарував родовий замок акторці Оріго.

Асмодей хотів був говорити далі, аж раптом почув звуки настроюваних інструментів і сказав:

— Отам, у кінці вулиці, музики зараз почнуть се-

ренаду на честь доньки одного придворного алькальда.
Якщо хочете подивитися ближче — будь ласка.

— Я люблю такі концерти,— відповів Самбу-
льйо.— Підійдімо ближче; може, серед музик є і співці.

Не встиг він це сказати, як був уже на даху будинку,
що прилягає до будинку алькальда.

Спершу музики зіграли кілька італійських мелодій,
а потім двоє співців проспівали по черзі такі куплети:

Si de tu hermosura quieres
Una copia con mil gracias,
Escucha, porque pretendo
El pintarla.

Якщо хочеш, щоб списав я
Твою вроду незрівнянну,
Знай, митцем заради правди
Я ж бо стану.

Es tu frente toda nieve
Y el alabastro, batallas
Ofreció al Amor, haciendo
En ella vaya.

Твій просвітлий вид прекрасний
На дуель підбив Амура,
Що було для нього й радість
І зажура.

Amor labró de tus cejas
Dos arcos para su aljava,
Y debajo ha descubierto
Quien le mata.

Це ж Амур із брівок чорних
Взявся лук собі зробити,
І твоїх зіниць стрілою
Впав убитий.

Eres dueña de el lugar,
Vandolera de las almas,
Imán de los alvedrios,
Linda alhaja!

Краю нашого владарко,
Ти всі душі полонила,
Як магніт, їх притягаш,
Скарбе милий.

Un rasgo de tu hermosura
Quisiera yo retratarla
Que es estrella, es cielo, es sol:
No, es sino el alba!

Чи списать мені, о доньє,
Твою вроду ясновору?
Бачу в ній зорю і небо,
Ні — Аврору!

— Дуже вишукані й ніжні куплети! — вигукнув Леандро.

— Це вам так здається тому, що ви — іспанець, — сказав чортяка. — Якби їх перекласти на французьку мову, вони б вам так не сподобалися. Слухачам-французам не вельми припали б до смаку алегорії; до того ж вони кепкували б з химерності авторської фантазії. Кожен народ вихваляє свій смак і свій геній. Та годі вже про куплети; зараз ви почуєте зовсім іншу музику.

Зверніть увагу он на тих чотирьох добродіїв, що виїшли на вулицю. Бачите — вони кидаються до музик. Ті, як щитами, затуляються інструментами, але нападники б'ють по інструментах, і вони розлітаються на друзки. На допомогу музікам квапляться два кабальєро: один з них — той, хто влаштував цю серенаду. Як завзято атакують вони нападників! Але ті не поступаються їм ні відчайдушністю, ні спритністю: вони приймають бій. Їхні шпаги крешуть вогонь! Один із тих, хто обороняє музик, падає. Це той, хто замовив серенаду. Його смертельно поранено. Товариш пускається навтіки. Розбігаються й шибайголови, які затіяли бійку; і музик враз де й ділися. Лишається тільки бідолаха-кабальєро, якому серенада коштувала життя. Гляньте ще й на доньку алькальда. Вона стоїть за віконницею; вона все бачила. Ця дама така марнослава

Й так пишається своєю вродою — хоч, по правді, не така вже вона й гарна,— що, замість оплакувати цю сумну подію, тішиться з неї. Жорстока! Тепер вона ще більше загордіє.

Це ще не все,— додав біс.— Подивіться: біля кабальєро, який спливає кров'ю, зупиняється добросердий чоловік. Він хоче подати пораненому допомогу, коли ще не пізно. Та коли він чинить цю милосердну справу, з'являється варта. Його хапають і ведуть до в'язниці. Там він сидітиме довго; судитимуть його так, наче він — убивця.

— Скільки сумних подій сталося цієї ночі! — мовив дон Леандро.

— Ну, це ще не остання,— заперечив біс.— Якби ви зараз були біля Пуерта дель Соль¹, вас би вжахнуло те, що ви там побачили б. Через нехлюйство слуг зайнявся багатий особняк. Згоріло на попіл багато дорогоцінних меблів. Але дон Педро де Есколано, господар цього злоповісного дому, не шкодує ні за чим — аби тільки пощастило врятувати Серафіну, доньку-одиначку, якій загрожує загибель у вогні.

Дон Клеофас сказав, що він хоче подивитись на пожежу, і Асмодей тої ж миті переніс його до Пуерта дель Соль, на дах великого будинку навпроти того, що горів.

РОЗДІЛ ХІ

ПРО ПОЖЕЖУ Й ПРО ТЕ,
ЩО ЗРОВИВ АСМОДЕЙ ІЗ ПРИЯЗНІ
ДО ДОНА КЛЕОФАСА

Вони почули гомін багатьох голосів, крики: «Пожежа!» й «Води!» Потім побачили: парадні сходи, що вели до під'їзду, до головних апартаментів дона Педро, охоп-

¹ Пуерта дель Соль — центральна площа в Мадриді.

лені полум'ям. З вікон бурхав вогонь, виривалися клуби диму.

— Оце пожежа! — мовив біс.— Вже й дах зайнявся. Іскри так і летять. Людям, які збіглися сюди гасити пожежу, тільки й лишається, що стояти та дивитися... Гляньте на них. Бачите літнього добродія в халаті? Це — сеньйор де Есколано. Чуєте, як він лементує? Він благає людей, щоб ті врятували доньку. Він обіцяє їм великі гроші, та даремно: ніхто не хоче ризикувати задля його доньки життям. А їй же тільки шістнадцять минуло, і вона невимовно гарна. Батько, збагнувши, що марні його благання, з розпуки рве на собі волосся, вириває вуса, б'є себе в груди. А Серафіна, яку служниці покинули саму в домі, від страху знепритомніла; ось-ось вона задихнеться в диму. Ніхто вже не в силі їй допомогти.

— Ах, сеньйоре Асмодею! — вигукнув Леандро Перес у пориві благородної великодушності.— Мені так її жаль! Благаю вас, урятуйте від смерті цю юну дівчину! Хай це буде винагородою за послугу, яку я вам зробив. Не відмовляйте мені, прошу, не вкидайте мене в безпросвітний смуток.

Слухаючи студента, чортяка всміхнувся.

— Сеньйоре Самбульйо, ви дуже схожі на шляхетного мандрівного рицаря,— сказав він.— Ви хоробрі, чулі до горя ближнього й скорі на те, щоб прислужитися молодим дівчатам. Може, ви ще й кинетесь у вогонь, щоб урятувати Серафіну й живу-здорову повернути батькові? Буде тоді з вас новітній Амадіс¹!

— О, я кинувся б не вагаючись, якби це було можливо, присягаюся небом!— вигукнув дон Клеофас.

— Смерть була б вам єдиною нагородою за такий чудовий вчинок,— відповів біс.— Я вже сказав, що людська

¹ Амадіс — герой іспанського рицарського роману.

хоробрість у цьому випадку безсила. Доведеться мені втрутитися, щоб зробити вам приємність. Стійте тут і дивіться, що я робитиму; не спускайте мене з ока.

Сказавши це, чортяка, на превеликий подив дона Самбульйо, враз прибрав його подобу, пірнув у юрбу, проштовхався крізь неї й кинувся в полум'я, мов у рідну стихію. Люди, дивлячись на це, жажнулися й зняли крик, засуджуючи шаленця.

— Божевільний!— волав один.— Невже корисливість аж так його засліпила? Тільки навіженець може спокуситися винагородою за таких обставин.

— Мабуть, він кохає доньку дона Педро й вирішив на одчай душі або врятувати кохану, або загинути разом із нею,— мовив другий.

Врешті зійшлися на тому, що цього юнака чекає доля Емпедокла¹; аж тут побачили — він виходить із полум'я, несучи на руках Серафіну.

Розляглися радісні вигуки — люди віддавали похвалу відважному кабальєро, який звершив такий славний подвиг.

Тільки батько ще боявся радити: Серафіна не приходила до пам'яті. Його брав страх, що донька, яку врятували з вогню, помре на його очах від жаху, якого зазнала, коли залишилась сама в палаючому домі. Та незабаром дон Педро заспокоївся: Серафіну привели до тям. Побачивши батька, вона ніжно сказала:

— Сеньйоре, якби загинули ви, я б побивалася дужче, ніж радію тепер, коли мене врятовано.

— Ах, дитино моя! — обіймаючи її, відповів батько.— Ти жива, а за майном я анітрохи не шкодую! Подякуймо ж,— вів він далі, представляючи Серафіні гаданого дона Клеофаса,— подякуймо цьому шляхетному кабальєро. Ось твій рятівник. Ти завдячуєш йому

¹ Переказують, що цей філософ, щоб приховати свою смерть і потрапити до богів, кинувся в кратер Етни, але Вулкан викинув назад його бронзові сандалі.

життям. Не знаю, як його й винагородити: хіба грішми за це заплатиш?

Тоді в розмову втрутився біс і гречно сказав донові Педро:

— Сеньйоре, не тому я мав щастя зробити вам цю послугу, що сподівався на винагороду. Я — дворянин і кастілець. Утішна свідомість того, що я втер ваші сльози й вирвав із полум'я таку чарівну особу — ось найкраща для мене винагорода.

Така безкорисливість та шляхетність доньчиного рятівника дуже сподобалася сеньйорові де Есколано. Він запросив кабальєро бувати у нього в домі й запропонував йому дружбу. Біс теж не лишився в боргу — розсипався в люб'язностях. Потім батько й донька подалися до флігеля, що стояв у саду, а чортяка повернувся до студента. Побачивши, що Асмодей уже в своїй диявольській подобі, Самбульйо спитав:

— Сеньйоре бісе, чи не зраджують мене очі? Хіба тільки що ви не були мною?

— Зараз я вам поясню, чому я прибрав вашу подобу, — відповів Асмодей. — Мені сяйнула чудова думка: одружити вас із Серафіною. З'явившись перед нею у вашій подобі, я тут же навів їй кохання до вашої милості. Донові Педро ви теж прийшлися до серця, адже я вельми люб'язно сказав йому, що, рятуючи з полум'я Серафіну, хотів єдиного — прислужитися їм обом, — і що честь довести до кінця таку небезпечну справу — найкраща винагорода для іспанського дворянина. Дон Педро має прекрасну душу: він не захоче лишитися у вас в боргу. Повірте мені, зараз він сидить і думає про те, чи не віддати за вас доньку — щоб винагорода була варта послуги, яку, гадає він, ви йому зробили.

Ну, а поки він надумається, — докинув Кульгавець, — нумо шукати для наших спостережень зручніше місце.

Сказавши це, він переніс дона Самбульйо на високу церкву, в якій було багато домовин.

РОЗДІЛ XII

ПРО МОГИЛИ

(ПРО ТІНІ ТА ПРО СМЕРТЬ)

Перш ніж ми знову будемо спостерігати за живими,— сказав біс,— потурбуймо ненадовго мертвих, які спочивають у цій церкві. Огляньмо всі ці домовини. Я розповім вам, хто в них лежить і чому їм поставлено.

В першій — он там, праворуч,— тлінні останки генерала, який, повернувшись з походу, мов той Агамемнон, побачив у себе в домі нового Егіста¹. У другій — молодий дворянин, якому скортіло похизуватися силою й спритністю перед своєю дамою під час кориди. Бики скололи його рогами на смерть. В третій домовині лежить старий прелат, який досить несподівано покинув цей світ; бувши при повному здоров'ї, він склав духівницю й прочитав її слугам. Кожному з них він дещо відписав, бо був добрий сеньйор. Тож його кухар поквапився дістати свою частку.

В четвертій домовині поховано придворного, який усе своє життя плазував перед можновладцями. Щодня він був присутній при вранішньому туалеті короля, при його обіді, вечері, при вечірньому туалеті,— і так протягом шістдесяти років. За таку ревність монарх ущедрив його милостями.

— А сам він робив послуги комусь? — спитав дон Клеофас.

— Ні. Він часто обіцяв, але не виконував обіцянки.

— Ну й негідник! Якби суспільство надумало позбутися зайвих людей, слід було б починати з таких-от царедворців! — вигукнув Леандро Перес.

— П'ята домовина,— вів Асмодей далі,— ховає останки вельможі, щирого патріота й прихильника величі

¹ Грецького царя Агамемнона, який повернувся після Троянської війни додому, вбили його дружина Клітемнестрата її коханець Егіст.

трону. Весь свій вік він був послом: у Римі або у Франції, в Англії або в Португалії. Він геть змарнувався на цих посадах і коли помер, не було за що його поховати. Король, шануючи його заслуги, дав гроші зі своєї казни.

Гляньмо тепер на склепи по той бік. Перший поставлено багатому купцю. Небіжчик залишив дітям величезний статок. Проте, боячись, що вони забудуть свій рід, звелів вирізьбити на мармурі своє ім'я і стан; а це не дуже до вподоби його нащадкам.

Мавзолей, який стоїть біля купецького, гарніший і пишніший за всі інші; ним завжди милуються чужоземці.

— Так, він прекрасний! А надто — ці дві постаті, що схилили коліна. Як чудово вони вирізьблені! Золоті руки в скульптора... Як ваша ласка, скажіть, ким були за життя ці дві особи?

— Це герцог і герцогиня. Він обіймав високу посаду при дворі й служив достойно. Герцогиня була дуже благочесна дама. Я розповім вам невеличку пригоду з життя цієї доброї сеньйори, хоч вам вона, певно, видасться трішечки фривольною як для такої побожної особи. Ось послухайте.

Протягом тривалого часу духівником герцогині був чернець ордену Милосердя¹ — дон Херонімо де Агілар, статечний добродій та велезвісний проповідник; кращого вона й не бажала. Аж тут у Мадриді з'являється один домініканець; він теж виступає з проповідями і своїм красномовством заворожує всіх. Звали нового проповідника брат Пласід; на його проповіді сходилося стільки людей, як колись на проповіді кардинала Хіменеса. Чутки про талант брата Пласіда дійшли нарешті до королівського палацу; там послухали його

¹ Релігійний орден Милосердя, або Спокути, заснований 1223 р., був присвячений викупові в'язнів-християн, що їх брали у полон мусульмани.

проповідь і були від неї ще в більшому захваті, ніж у місті.

Наша герцогиня, незважаючи на славу брата Пласіда, спершу мала за справу честі не піддаватися цікавості й не ходити його слухати. До того ж вона, як ревна й віддана спокутниця, хотіла показати своєму духівникові, що розуміє ті почуття заздрості й досади, які могли в нього збудитися до нового проповідника. Та кінець кінцем вона не встояла — надто вже бучна слава йшла про брата Пласіда, — й вирішила хоч би подивитися на нього. Герцогиня його побачила, послухала, і він їй сподобався. Вона стала вчашати на проповіді домініканця. Зрештою зрадниця надумала вступити під його опіку.

Проте треба було спершу спекатися ченця ордену Милосердя, а це було не легко. Духівників не кидають, як коханців; побожній жінці негоже поводитись легко-важно, щоб не втратити повагу пастиря, якого вона покидає. Що ж учинила герцогиня? Вона пішла до отця Херонімо й мовила так сумно, наче й справді гірко журилася:

— Отче, я в розпачі; я вражена, стурбована, засмучена.

— Що сталося, сеньйоро? — спитав Агілар.

— Ви не повірите! В мого чоловіка, що ніколи не сумнівався в моїй доброчесності, яку ви так довго пильнували своїм мудрим оком, раптом збудилися ревниві підозри; він не хоче, щоб ви були моїм духівником. Бачили ви таку примху? Я картала його, казала, що цим він ображає не тільки мене, а й дуже благочесну людину, над якою не мають влади ніякі пристрасті, — але все було марно. Цим захистом я викликала в чоловіка ще більші підозри.

Дон Херонімо, хоч який був розумний, проте спіймався на гачок; однак і те правда, що герцогиня підманула б увесь світ — так переконливо вона говорила.

І, дарма що йому не хотілося втрачати таку знатну духовну доньку, він сам умовив її скоритися чоловічій волі. Тільки коли його превелебність дізнався, що духівником герцогині став брат Пласід, він збагнув, до чого воно йшлося.

Біля величної усипальниці герцога та промітної герцогині недавно зведено скромніший мавзолей; в ньому спочиває досить дивне подружжя: старшина Ради в справах Індії й молода його дружина. В шістдесят три роки він висватав двадцятирічну дівчину. По недовгім часі він нагло помер од апоплексії, не встигнувши підписати нову духівницю, за якою позбавляв спадщини двох своїх дітей від першого шлюбу. Тож молода дружина за добу померла з горя, що він не сконав на три дні пізніше.

А ото — священний надгробок. Іспанці шанують його так, як римляни шанували надгробок Ромула.

— Яка ж велика людина лежить під ним? — спитав Леандро Перес.

— Перший міністр іспанського королівства, — відповів Асмодей. — Такого державного діяча, може, ніколи не буде вже в нашій країні. Король складав на нього управління всією державою, і міністр правив так добре, що й король, і його підданці не могли ним нахвалитися. Під його орудою країна процвітала, народ благоденствував; до того ж цей мудрий міністр був побожний і людяний. І хоч не було йому за що собі дорікати, він повсякчас турбувався відповідальністю посади, яку обіймав.

Неподалік од надгробку міністра, за яким варто щиро пожалкувати, до колони в кутку прилаштована чорна мармурова дошка. Я трохи підніму віко труни, яка стоїть під цією колоною. Бачите дівчину? Вона померла в розквіті літ. Всі захоплювалися її красою. Тепер це тільки прах, а за життя це було таке гарненьке й чарівне створіння, що батько безнастанно пильнував, щоб

Його доньку бува не викрав якийсь кабальєро. І це сталося б, якби вона не померла. Її обожнювали троє ідальго; коли дівчина пішла з цього світу, вони в розпачі наклали на себе руки. Золотий напис на мармуровій дошці розповідає про цю трагічну подію; там же вирізьблені постаті трьох безутішних закоханців. Один випиває отруту, другий проколює себе шпагою, третій накидає на шию зашморг.

На цих словах дон Самбульйо засміявся — йому зда-лася кумедною ця епітафія,— а біс сказав:

— Смістесья? Я можу зараз перенести вас на берег Тахо й показати надгробок, який поставлено над письменником-драматургом, за його заповітом, у сільській церкві біля Альмараса, куди він перебрався жити під старість. Він весело жив у Мадриді, написав багато комедій — дотепних і непристойних, та перед смертю розкався і, щоб спокутувати те обурення, яке свого часу викликали його комедії, заповідав вирізьбити на його надгробку вогнище з купи книжок, які підпалює смолоскипом Цнота.

Крім небіжчиків, які лежать у мавзолеях і під надгробками, тут спочиває сила-силенна інших; їхні могили дуже скромні. Я бачу їхні тіні — вони блукають над своїми довічними оселями, не порушуючи глибокого спокою, який панує в цьому святому місці. Тіні не озиваються одна до одної, але я все одно знаю, про що вони думають.

— Як мені шкода, що я не можу їх бачити! — вигукнув дон Клеофас.

— То я зроблю вам цю приємність,— відповів Асмодей.— Адже це не складає для мене клопоту.

Біс поклав руку студентові на очі, і той ураз, мовби якимсь дивом, побачив безліч білих примар.

Він затремтів.

— Ви тремтите? Вам страшно дивитися на тіні? — здивовано спитав Асмодей.— Звикайте до них; не жа-

хайтесь їхнього одягу; це — мундир небіжчиків; адже прийде час — і ви станете тінню. Тож здолайте свій страх; заспокойтеся. У вас-бо вистачило мужності не злякатися мене, як уперше побачили; то невже забракне її тепер? Ці тіні не такі злопомисні, як я.

Дон Самбульйо набрався духу й почав сміливіше дивитися на примари.

— Пригляньтесь до тіней,— сказав Кульгавець.— Тут і ті, кому зведено мавзолеї, і ті, кого покладено в звичайнісіньку труну; тут немає нерівності, яка розмежовувала їх за життя. Камергер, перший міністр тепер рівні з найскромнішими громадянами, що їх поховано в цій церкві. Разом з життям пішла в небуття й велич знатних небіжчиків — подібно до того, як разом із п'есою кінчається велич театрального героя.

— О, я бачу тінь, яка блукає самотою,— перебив біса дон Леандро.— Так, пібито вона не хоче приставати до гурту.

— Як точніше — то це інші її обминають. Знаєте, чия це тінь? Старого нотаріуса; будши дуже марнославною, він заповів поховати себе в свинцевій труні, а це не сподобалося іншим небіжчикам, у яких труни куди скромніші. І, щоб збити йому пиху, вони не хочуть заходити в розмову з його тінню.

— Ось іще що я помітив,— вів далі студент.— Дві тіні, зустрівшись, на мить зупинилися, глянули одна на одну — й подалися своєю дорогою.

— Це тіні двох нерозлучних друзів,— відповів біс.— Один із них був художником, другий — музикою. Обидва любили посидіти за чаркою, а проте були порядними людьми. Вони померли в один рік. І тепер, зустрічаючись, їхні тіні подумки згадують колишні гулянки; своєю сумною мовчанкою вони мовби промовляють: «О друже, більше нам уже не випивати!»

— Господи, що я бачу! — вигукнув дон Клеофас.— Он там, у кутку, разом гуляють дві тіні. Але вони

анітрохи не схожі одна на одну! І на зріст різні, і поводяться по-різному. Одна — височенна й вельми статечна; друга — куценька і з вигляду дуже легковажна.

— Висока тінь — це німець,— пояснив Кульгавець.— Якось на гулянці він підняв три тости за чись здоров'я; у вино був підмішаний тютюн, і німець помер. Куца тінь — це француз; за гречним звичаєм своєї батьківщини, він, входячи в церкву, запропонував молодій дамі, що якраз звідти виходила, святої води. Того самого дня його застрелили з мушкета.

Серед юрби я бачу ще три примітні тіні,— провадив Асмодей.— Розповім вам, як саме пішли вони з цього світу. Це були актриси, їхні імена знали в Мадриді геть усі, як колись у Римі знали імена Орігіни, Кіфернони й Арбускули; і ті, й ті чудово вміли розважати чоловіків у прилюдних місцях і розорювати наодинці. А скінчили ці знамениті іспанські комедіантки так: перша луснула із задрощів, почувши зливу оплесків, якими вітали молоду дебютантку; друга сконала через те, що була ненажерою; третя, граючи весталку, так увійшла в роль, що померла за лаштунками від передчасних пологів.

Проте, облишмо мерців,— провадив біс,— ми доволі на них надивилися. Я хочу показати вам видовище, яке, мабуть, вразить вас іще дужче. Мені надано владу показувати не тільки небіжчиків, а й саму Смерть. І ви побачите цього невблаганного ворога людей, ворога, який повсякчас незримо витає над ними. Єдиної миті досить Смерті, щоб пролетіти над світом і нагадати всім людям, що живуть на землі, про свою незмірну могутність.

Погляньте на схід: ось перед вами з'являється Смерть; величезна зграя зловісних птахів, що її очолює Жак, летить попереду й звіщає про неї тужливими криками. Невмолима рука Смерті тримає страхітливую косу; від помахів її падає покоління за поколінням. На одному

її крилі — війна, чума, голод, пожежі, корабельні катастрофи — всі згубні лиха, які щохвилини постачають їй здобич; на другому — молоді лікарі, яким власними руками дає вона лікарський ступінь, — а вони їй присягаються, що довіку лікуватимуть так, як лікують нині...

Хоч дон Клеофас був певен, що йому нема чого боятися Смерті і що чортяка показує її тільки задля того, щоб зробити йому приємність, — він жахався, дивлячись на неї.

Проте йому стало сили себе опанувати, і він сказав:

— Навряд чи ця лиховісна проява пролетить над Мадридом безслідно; певно, вона залишить за собою жертви.

— Авжеж; недарма вона сюди прилетіла, — відповів Асмодей. — Коли хочете — дивіться на те, що вона чинитиме.

— Ловлю вас на слові! Летімо слідом за нею й погляньмо, на які бідолашні родини спрямує вона свій шал. Скільки проллється сліз!

— Так-то воно так, — мовив чортяка, — проте не всі сльози будуть щирі. Смерть, хоч яка вона жахлива, приносить стільки ж радості, скільки й горя.

Наші спостережники полетіли слідом за Смертю. Перш за все вона проникла в дім городянина, який конав. Смерть торкнулася його косою — і дух умираючого відлетів. Родичі його враз заплакали й залементували.

— Отут немає облуди, — мовив Кульгавець. — Дружина й діти дуже любили небіжчика; до того ж він був їхнім годувальником; вони щиро за ним побиваються.

А в іншому домі — он там, де Смерть витає над старим добродієм, що лежить у ліжку, — інша картина. Це радник; він прожив життя самотою, у всьому собі відмовляючи, і збив величенький статок; одписав він його трьом своїм племінникам. Дізнавшись, що він тяжко хворий, вони прибігли до нього. Вдавали, що

дуже сумують, і роль свою грали чудово. Але тепер уже скинули личину; тепер вони вже не кривні, а тільки спадкоємці. Невдовзі вони почнуть скрізь нишпорити. Скільки золота й срібла вони знайдуть! «Яке щастя,— каже один із них,— яке щастя мати старого дядька-скнару, що нехтував життєві радощі задля того, щоб їх мали спадкоємці!»

— Оце так надмогильне слово! — вигукнув Леандро Перес.

— Здається мені,— відповів біс,— що майже всі заможні батьки, які зажилися на світі, не дочекаються нічого кращого навіть од рідних дітей.

Тим часом як племінники, нетямлячись з радості, шукають скарби небіжчика, Смерть летить до палацу, в якому живе вельможа, що занедужав на віспу. Йому, найпривабливішому серед усіх придворних, судилося померти молодим, дарма що його доглядає знаменитий лікар — а може, саме тому він і помре, що цей лікар його доглядає.

Ви ігляньте, як швидко порастеся Смерть: не встигла скосити життя молодого царедворця, як уже націлилась на нову жертву. Дивіться — вона зупиняється над монастирем, шугає в келію, кидається на благочесного ченця й обтинає нитку його життя. Він уже сорок років кається й убиває свою плоть. Та хоч яка страшна Смерть — чернець її не боїться. Щоб утішитись, Смерть заходить у пишний особняк і там справді навіває на всіх жах. Вона підступається до знатного ліценціата, якого недавно наставлено єпископом у Альбарасин. У цього прелата тільки й клопоту, щоб в'їхати в свою єпархію якнайурочистіше — з усією тією пишнотою, якою нині себе оточують вищі церковники. Про смерть він не думає, не гадає, а проте за мить вирушить на той світ і прибуде туди без почту, як і той чернець. Йй же право, я не певен, що зустрінуть його так само привітно, як ченця...

— Господи милосердний! Смерть летить над королівським палацом! — вигукнув Самбульйо. — А що, як через один-єдиний помах її коси тяжка зажура зійде на всю Іспанію?

— Не даремно ви боїтеся, — сказав біс. — Адже Смерті однаково кого косити — короля чи слугу. Одначе заспокойтеся, — докинув він трохи згодом, — королю вона ще не загрожує; вона знайшла собі жертву: одного з тих царедворців, у яких тільки й роботи, щоб супроводити королів та прислужувати їм. Таких державних мужів не важко знайти навзамін.

— Але, здається мені, Смерті замало життя вельможі, — мовив дон Клеофас. — Я бачу, вона розпростерла крила над покоями королеви.

— Авжеж, — відповів чортяка, — але тут вона хоче зробити добру справу: заткнути рота одній паскудній жінці, яка дуже охоча заводити чвари при дворі королеви. Дві дами, які були посварилися через неї, незабаром помирилися; а плетусі це мов ніж у серце — вона враз заслабла.

Зараз ви почуєте пронизливі зойки, — вів далі Кульгавець. — Смерть влетіла он у той розкішний будинок ліворуч. Видовища, сумнішого за те, яке ви побачите, ще, мабуть, і на світі не бувало. Подивіться на цю скорботну картину.

— О, там дама! Вона рве на собі коси й випрочується з рук покоївок, які її тримають, — відказав Леандро Перес. — Що з нею сталося?

— Зазирніть у кімнату навпроти — і вам стане все ясно. Бачите — на багатому ліжку лежить кабальєро? Це її чоловік; він умирає. Молода жінка в тяжкому розпачі. Їхня історія дуже зворушлива; вона варта того, щоб її розповісти. Хочете послухати?

— Дуже хочу, — мовив Леандро. — Мене так само зворушує сумне, як і розважає кумедне.

— Щоправда, ця історія трохи задовга, але дуже

цікава; ви не занудитесь. До того ж, правду кажучи, мені, дарма що я біс, уже набридло ходити назирці за Смертю. Хай собі вона шукає нових жертв.

— Ви маєте слухність,— сказав Самбульйо.— Мені жуди приємніше слухати вашу розповідь, ніж бачити, як один по одному вмирають люди.

Чортяка вмить переніс студента на дах найвищого будинку й почав розповідь.

РОЗДІЛ XIII

СИЛА ДРУЖБИ

(Оповідка)

Молодий ідальго із слугою чвалом скакав з Толедо, свого рідного міста, рятуючись від наслідків трагічної події. Аж ось льє за два від Валенсії він угледів на узліссі карету; з карети виходила дама. Обличчя її не було затулене вуаллю, і він побачив, що дама напрочуд гарна. Ця чарівна особа, здавалося, була дуже схвильована, і молодий кабальєро, подумавши, що їй потрібна допомога, запропонував свої послуги.

— Шляхетний незнайомцю,— відповіла дама,— я не відмовлюсь од вашої пропозиції. Певно, саме небо вас сюди послало, щоб відвернути нещастя, якого я боюся. Тут, у лісі, домовились зустрітися два кабальєро. Я тільки що їх бачила. Вони збираються битися. Прошу вас, ходіть зі мною; ви допоможете їх розборонити.

Сказавши це, дама швидкою ходою подалася до лісу. Кабальєро кинув слугі повіддя й поквапився слідом за нею.

Незабаром вони почули брязкіт зброї й побачили поміж дерев двох чоловіків, які запекло билися на шпагах. Толедець кинувся до них. Де благанням, де погрозами, але він усе-таки їх угамував, а тоді спитав, чому зайшли вони в сварку.

— Незнайомий сміливцю,— мовив один із кабальєро,— мене звуть дон Фадріке де Мендоса, а мого суперника — дон Альваро Понсе. Обидва ми кохаємо донью Теодору — даму, яку ви супроводите. Та хоч як ми впадали біля неї, домагаючись її прихильності, жорстокій було до нас байдуже. Однак, попри її байдужість, я мав намір і далі їй служити; та мій суперник, замість поводитись так само, викликав мене на бій.

— Це правда,— обізвався дон Альваро,— я зважив за потрібне діяти саме так. Мені здається, що якби в мене не було суперника, донья Теодора була б до мене ласкавіша. І я хочу вбити дону Фадріке, щоб позбутися кабальєро, який стоїть на заваді моєму щастю.

— Сеньйори,— мовив толедець,— я не можу схвалити вашого поєдинку: він ображає донью Теодору. Незабаром по всій Валенсії дізнаються, що ви через неї билися. А ви повинні ставити честь дами понад власний спокій, навіть понад життя. Зрештою, на що може сподіватися переможець? Невже він гадає, що, знеславивши добре ім'я своєї коханої, заслужить тим її ласку? Та в нього ж очі заслані полудою! Послухайтеся моєї ради: щоб не зганьбити імен, які ви носите, опануйте себе, вгамуйте гнів і присягніться словом честі, що пристанете на угоду, яку я вам запропоную; тоді сварка ваша скінчиться миром і злагодою.

— В який же то спосіб? — вигукнув дон Альваро.

— Ось у який: хай ваша дама скаже, до кого вона прихильна; хай вона сама вибере одного з вас; хай другий прийме це як належне і дасть першому волю чинити, як той сам схоче.

— Я згоден! — мовив дон Альваро.— Присягаюся всім, що є в мене святого — я скорюся виборіві донї Теодори, навіть коли вона віддасть перевагу моєму суперникові; це для мене буде все-таки легше, ніж та гнітюча невідомість, в якій я перебуваю.

— Я теж присягаюся небом: коли чарівне створіння,

що його я обожнюю, вибере не мене — я постараюся втекти від його чарів; якщо ж несила мені буде забути донью Теодору, то принаймні я не шукатиму зустрічей з нею, — і собі сказав дон Фадріке.

Тоді толедець повернувся до донї Теодори й мовив:

— Сеньйоро, слово за вами! Ви можете враз вибити зброю з рук суперників — варто лише назвати ім'я того, кого ви хочете винагородити за вірність.

— Сеньйоре кабальєро, прошу, помирить суперників у якийсь інший спосіб, — відповіла дама. — Чому я маю приносити себе в жертву задля їхньої злагоди? Я щиро поважаю і дону Альваро, і дону Фадріке, але не кохаю ні того, ні того. Навіщо подавати марну надію — адже серце моє мовчить! Невже тільки задля того, щоб не заплямувати свого імені?

— Прошу вас, сеньйоро, не кривить душею — час для цього не підходящий, — сказав толедець. — Назвіть обранця. Дарма що обидва кабальєро із себе гарні — і лицем, і статурою, — я певен: хтось із них вам миліший. Я тому цього певен, що бачив, як злякала вас їхня дуель.

— Не тому я злякалася, — заперечила донья Теодора. — Якби котрийсь із кабальєро загинув, це, звичайно, мене б засмутило; я б себе картала за те, що хоч і без вини, але винна в його смерті. Проте ви мусите знати: стурбувалася я тому, що боялась увести себе в неславу.

Тут донові Альваро, який був грубий на вдачу, урвався терпець.

— Це вже занадто! — гостро мовив він. — Донья Теодора не хоче залагодити справу по-доброму; що ж — залагодьмо її шпагами.

І він зі шпагою в руках кинувся до дону Фадріке. Той і собі вихопив шпагу.

Дама, спонукувана скоріше страхом, ніж голосом серця, вигукнула відчайдушно:

— Сеньйори, зупиніться! Я вволю вашу волю. Раз не можна іншим способом відвернути поєдинку, що зачіпає мою честь, то я кажу: мій обранець — дон Фадріке де Мендоса.

Почувши це, дон Альваро обпик лютим поглядом суперника й донью Теодору, але не мовив жодного слова. Він підбіг до свого коня, що стояв прив'язаний біля дерева, скочив на нього і помчав геть.

Годі змалювати радість Мендоси. Він то падав на коліна перед доньєю Теодорою, то обіймав і цілував толедця, не знаходячи слів, щоб скласти йому найцирішу, найглибшу подяку.

А дама, трохи заспокоївшись, із сумом думала про те, що тепер доведеться їй приймати залицяння обранця, тим часом як серцю її він немилий, хоч вона й шанує його чесноти.

І вона мовила, звертаючись до дона Фадріке:

— Сеньйоре Мендосо, сподіваюся, ви не будете зловживати тим, що я вибрала вас; я зробила це тільки тому, щоб перешкодити вашій дуелі. Я, безперечно, завжди поважала вас більше, ніж доня Альваро, бо бачила: у вас є такі достоїнності, яких він не має. Ви — найкращий кабальєро на всю Валенсію; це не перебільшення. Ніде правди діти: увага такого кабальєро лестить самолюбству жінки. Та хоч як утішно мені її приймати, скажу вам щиро: я не поділяю ваших почуттів, і мені шкода, що ви, очевидно, так ніжно мене кохаете. А втім, я не позбавляю вас надії зворушити моє серце. Може, я тому байдужа до вас, що сумую за своїм чоловіком, доном Андресом де Сіфуентесом, який помер рік тому. Ми не довго жили разом; крім того, він був уже немолодий, коли мої батьки, спокусившись його багатством, оддали мене за нього заміж, — та смерть його була тяжким горем для мене; ще й досі я журюся. О, він заслужував на це! — додала вона. —

Він був і трохи не подібний до тих сердитих та ревнивих стариганів, які і не уявляють, що в молодій дружини стане розсудливості зважати на їхню старість, тож пильнують кожен її крок або приставляють до неї дуенью, покірну посібницю їхньої сваволі. Ні, він вірив мені — а цього рідко коли можна сподіватися й від молодого чоловіка, якого дружина палко кохає. Який він був мені відданий! У всьому догоджав — іншої турботи в нього й не було; я не соромлюся в цьому признатись. Ось який був дон Андрес де Сіфуентес... Ви самі розумієте, Мендосо,— такого чоловіка не скоро забудеш; я завжди думаю про нього, то й не помічаю, що роблять мої залицяльники, аби мене до себе прихилити.

Тут дон Фадріке перепинив донью Теодору:

— О сеньйоро, як любо мені чути з ваших вуст, що не з відрази до мене гордували ви мною! Тепер я маю надію, що кінець кінцем своєю вірністю зворушу ваше серце.

— Це не від мене залежить,— відповіла донья Теодора.— Я дозволяю вам мене відвідувати й вряди-годи говорити про кохання. Залицйтесь до мене, даруйте знаки уваги, освідчуйтесь: може, цим ви навієте мені кохання. Якщо воно прокинеться, я від вас не таїтись. Однак затямте, Мендосо: якщо ваші зусилля підуть намарне — не дорікайте мені.

Дон Фадріке хотів був заперечити, але не встиг: донья Теодора подала руку толедцеві й швидкою ходою попрямувала до карети.

Мендоса від'язав коня і, взявши його за повідок, подався слідом за своєю дамою.

Вона сіла в карету, майже так само схвильована, як і тоді, коли виходила з неї; проте тепер вона хвилювалася з іншої причини.

Толедець та дон Фадріке верхи на конях провели донью Теодору до Валенсії; там вони попрощалися.

Дама поїхала додому, а обидва кабальєро — до дона Фадріке, який запросив толедця до себе в гості.

Мендоса дав гостеві відпочити, почастивав його смачним обідом, а потім, коли вони залишились самі, спитав, чого той приїхав до Валенсії і чи довго в ній про буде.

— Ні, не довго,— відповів толедець.— Я завернув сюди мимоїздом. Шлях мій лежить до моря; там хочуть сісти на перший-ліпший корабель, який відпливатиме від берегів Іспанії; куди плисти — мені байдуже, аби тільки чимдалі від цього похмурого краю; байдуже мені й те, де доживати своє безталанне життя.

— Що ви таке кажете! — вражено вигукнув дон Фадріке.— Ви ненавидите свою батьківщину, тим часом як любов до неї — природне почуття всіх людей? Що ж до цього спричинилося?

— Після того, що сталося зі мною, батьківщина мені осоружна,— відказав толедець.— І я тільки про те й мрію, щоб покинути її назавжди.

— О сеньйоре, як мені хочеться, щоб ви розповіли про ваше лихо! — співчутливо мовив дон Фадріке.— Якщо я й не зможу зарадити, то принаймні розділю його з вами. Ви сподобались мені з першого погляду, ваші манери мене зачарували; я наперед уже співчуваю вам.

— Сеньйоре, мені дуже приємно це чути,— відповів толедець.— Щоб відплатити за вашу добрість, скажу щиро: і я з першого погляду відчув до вас приязнь куди більшу, ніж до дона Альваро. Такого досі ще зі мною не бувало. Я навіть боявся, що донья Теодора вибере його, і зрадів, коли вона вибрала вас. А тепер, як я з вами ближче спізнався, я полюбив вас. І я не маю наміру критись од вас із своїм горем — навпаки, мені хочеться вам звіритись. Я розповім про мої злигодні. Слушайте.

Народився я в Толедо; звуть мене дон Хуан де Сарате. Дуже рано, майже хлопчиком, утратив я тих, кому завдячую життям, і почав жити на ренту з чотирьох тисяч дукатів — батьківську спадщину. Жив я як сам хотів і, вважаючи себе досить багатим для того, щоб побратися з особою, яку покохаю, висватав дуже гарну дівчину, хоч вона була простого роду й майже не мала посагу. Я був дуже щасливий і через кілька днів після весілля повіз її до свого замку під Толедо: мені хотілося якнайповніше навтішатися коханням до молодої дружини.

Два роки прожили ми там у щасті, мирі та злагоді.

Аж якось до мене завітав герцог де Наксера; він мешкав недалечко. Герцог повертався з полювання й хотів у мене перепочити. Побачивши мою дружину, він одразу її вподобав — так принаймні мені здалося. Здогади мої підтвердилися, коли він притьмом почав домогатися моєї дружби; хоч досі був до мене байдужі-сінський. Він став запрошувати мене на полювання, часто робив подарунки й пропонував свої послуги.

Його зазіхання дуже мене стурбувало, і я хотів був їхати з дружиною назад, до Толедо; безперечно, саме небо навіювало мені цю думку. Справді, якби я позбавив герцога можливості бачитися з нею, не спіткало б мене таке страшне лихо. Але я безмежно вірив дружині. Неймовірно, гадав я, щоб у дівчини низького роду та ще й бідної стало невдячності забути мою ласку. Однак, на жаль, я погано знав її. Честолюбство й марнославність — ці дві вади, притаманні жінкам, були властиві й моїй дружині.

Коли герцогові владося їй освідчитись, вона враз загорділа з того, що полонила його серце. Кохання кабальєро, якого величають «ваша ясновельможність», тішило її самолюбство; в голові в неї роїлися химерні мрії; вона піднеслася у власних очах і збайдужіла до

мене. Вона не тільки не була вдячна за все, що я дав їй — вона почала мене зневажати; вона вирішила, що я не гідний такої красуні; їй здавалося, що якби герцог побачив її до заміжжя, то зачарувався б так, що неодмінно її посватав би. Кінець кінцем, заворожена цими думками, а також подарунками герцога, які ще підігрівали її пиху, дружина піддалася його домаганням.

Вони стали листуватися, але я не підозрював нічого. Та одного чорного дня в мене нарешті відкрилися очі. Я повернувся з полювання раніше, ніж завжди, і, ввійшовши до покоїв дружини, побачив — вона сидить з листом у руках. Вона не сподівалася, що я повернуся о цій порі, і саме збралася писати відповідь. Вона дуже розгубилася. А я, вгледівши на столі папір і чорнило, затремтів, бо вмить збагнув, що вона мене зраджує. Я звелів показати листа. Дружина не давала. Охопленний ревнивою цікавістю, я мусив удатися до сили. Хоч як вона пручалася — я забрав листа, схованого в неї на грудях. Ось що було в ньому написано:

«Чи довго ще мені знемагати, чекаючи другого побачення? О, ви жорстока: подавши найсолодшу надію, не квапитеся її справдити! Дон Хуан щодня їздить на полювання або в Толедо: невже ми не скористаємося з нагоди? Пожалійте мене — жага мене палить. Згляньтеся на мене, сеньйоро, подумайте: як дістати те, чого невситимо бажаєш — це щастя, то чекати того, чого бажаєш — пекальна мука».

Ще не дочитавши цієї летрілї, я розшаленів. Я хотів був схопити кинджал і тут же заколоти облудницю, яка мене безчестить. Та я стримав лють, подумавши, що цієї помсти для мене замало: моє обурення вимагає ще однієї жертви. І я сказав дружині як міг спокійніше:

— Сеньйоро, ви даремно слухаєте герцога. Хай сляво його титула не засліплює вас. А втім, молодим жінкам

подобається пишнота; хочу вірити, що тільки в цьому їй полягає ваш злочин і що ви не завдали мені останньої, найгіршої, образи. Тож я дарую вам вашу легковажність, коли тільки ви не зневажатимете обов'язку щодо мене й, відповідаючи тільки на моє кохання, постараетесь бути гідною його.

Сказавши це, я вийшов з опочивальні дружини, щоб дати їй час заспокоїтися і щоб угамувати гнів, який палав у мене в грудях.

Два дні я удавав, що спокійний, хоч у душі й хвилювався. На третій день, повідомивши, що мушу їхати до Толедо, де на мене чекають важливі справи, я попросив дружину не ганьбити свого імені, поки мене не буде, й подався з дому.

Я поїхав не до Толедо. Вночі я крадькома повернувся й сховавсь у кімнаті слуги, якому повністю довіряв. Звідти я міг бачити кожного, хто входив у замок. Я був певен, що герцога повідомили про мій від'їзд і що він, безперечно, не промиє нагоди... І я пестив надію, що заскочу їх зненацька й помщуся. Помщуся обом...

Однаке я помилився в своїх припущеннях. Я не помітив нічого такого, що свідчило б про готування до зустрічі коханця; навпаки, щовечора всі двері й браму щільно замикали; три дні не з'являвся не тільки герцог, а й жоден з його слуг. Отже, я пересвідчився, що моя дружина розкаялась у гріху й порвала зі своїм коханцем.

Дійшовши такого висновку, я враз утратив хіть до помсти; гнів мій здолало кохання; я кинувся в п'якої до дружини, пригорнув її до серця й мовив:

— Сеньйоро, повертаю вам мою пошану і любов. Як по правді, то я не їздив до Толедо: я хотів випробувати вас. Благаю, простіть свого ревнивого чоловіка за те, що він наставив пастку. Я ревнував вас, бо дуже боявся, що ви не схаменетесь, що й далі лишатиме-

тєсь у полоні марнославних химер. Та, хвала небові, ви усвідомили свою помилку, і, сподіваюся, ніщо вже не затьмарить нашого щастя.

Здавалося, ці слова зворушили мою дружину: на очах у неї забриніли сльози.

— О, як шкода мені, що дала вам привід сумніватися в моїй вірності! — вигукнула вона.— Однак марно я жалкую за тим, що, природно, збурило вас проти мене; марно плачу я оці два дні; марне моє горе, марні докори сумління. Я навіки втратила вашу довіру!

— Сеньйоро, я вам вірю,— перепинив я, й собі розчулений її удаваним горем.— Ви розкаюєтесь? То хай минуле піде в забуття!

Відтоді я став до неї такий уважний, як і раніше; я знову втішався щастям, що його герцог так безжально порушив. Правду кажучи, я почував себе іще щасливішим, ніж перше: дружина, наче бажаючи, щоб я швидше забув кривду, якої мені завдала, догоджала чим тільки могла, а пестоці її стали навіть палкіші,— і я майже радів з того, що вона змусила мене страждати.

Через якийсь час я заслаб. Хоч недуга не була тяжка, дружина дуже стурбувалася. Цілими днями вона не відходила від мого ліжка, а вночі — я спав у окремій опочивальні,— навідувалась двічі або тричі, питала, чи не гірше мені, чи не треба чогось; кінець кінцем вона сказала, що сама доглядатиме мене; здавалося, їй немає життя без мене.

І мені, ущасливленому її ніжністю й відданістю, несила було стримуватись: раз-у-раз говорив я їй про це.

Одначе, сеньйоре Мендосо, вона не була така щира, як я собі гадав.

Я вже видужував. Аж якось уночі мене розбудив схвильований слуга.

— Сеньйоре,— сказав він,— даруйте, що турбую вас, але я вірно служу вам, тому й не можу мовчати. Сеньйоре, герцог де Наксера зараз у вас у замку; він у опочивальні сеньйори.

Ці слова так мене приголомшили, що якусь мить я дивився на слугу мовчки — мені забило дух. Я не міг повірити в те, що він сказав.

— Ні, Фабіо! — вигукнув я нарешті.— Моя дружина не здатна на таку підступність! Ти сам не знаєш, що кажеш...

— Сеньйоре, я б дякував небові, якби міг іще сумніватися в цьому,— відповів Фабіо.— Але мене не піддуриш. Коли ви занедужали, я запідозрив, що герцога щоночі впускають до опочивальні сеньйори. Я вирішив простежити, щоб пересвідчитися в цьому, і пересвідчився: так воно і є.

Знетямившись з люті, зірвався я на рівні ноги, поспіхом накинув халат, схопив шпагу й побіг до дружини в її опочивальню. Фабіо біг слідом за мною із свічкою в руках.

Почувши наші кроки, герцог, який сидів на ліжку дружини, скочив, вихопив з-за пояса пістолет, кинувся до мене й вистрелив. Але він так квапився й хвилювався, що не поцілів. А я, тої ж миті встромив йому в груди шпагу.

Дружина сиділа, занімівши з жаху. Я обернувся до неї й сказав:

— Мерзенна, ось і тобі нагорода за твою підступність!

І я проколов їй груди шпагою, яка була ще заюшена кров'ю її коханця.

Сеньйоре дон Фадріке, я засуджую себе якнайсуворіше за свою запальність: адже я міг по заслuzі покарати зрадницю, але не вбивати її. Та де ви бачили людину, яка опанувала б себе за таких обставин? Здумати тільки — ця жінка так чуйно й турботливо мене

доглядала! Яка нещирість! Яка страхітлива зрада! Уявіть собі все це, сеньйоре, й скажіть: чи можна пробачити чоловікові те, що, знавіснілий від праведного гніву, він убив її?..

Щоб закінчити цю трагічну оповідь, додам лише кілька слів: вгамувавши жадобу помсти, я поспіхом одягся; я добре розумів, що не слід марнувати й хвилини — адже герцогові родичі шукатимуть мене по всій Іспанії, а вони ж незрівнянно могутніші та впливовіші за моїх родичів, отже, я врятуюся тільки в тому разі, якщо втечу кудись до чужих країв. І я звелів осідлати двох найкращих коней, узяв всі гроші та коштовності й рано-вранці виїхав із замку разом з вірним моїм слугою. Я поскакав до Валенсії, щоб сісти на першийліпший корабель, який відпливатиме до Італії. Біля самісінької Валенсії я побачив на узліссі донью Теодору, і вона попросила в мене допомоги — розборонити вас.

Вислухавши толедця, дон Фадріке сказав:

— Сеньйоре, ваша помста герцогові де Наксера була справедлива. Не бійтеся переслідувань його родичів; коли ваша ласка, живіть у мене, аж поки трапиться вам нагода виїхати до Італії. В мене вам не загрожуватиме ніяка небезпека, бо губернатор Валенсії — мій дядько, а житимете ви з людиною, яка віднині й довіку буде найщирішим вашим другом.

Сарате красно подякував донові Фадріке й прийняв його гостинність.

— Доне Клеофасе, зверніть увагу на те, яка міцна буває часом обоюдна приязнь, — сказав Кульгавець. — За кілька днів ці двоє кабальєро стали нерозлучними, як Орест і Пілад. Не тільки чесноти були в них однакові — смаки теж: що було до впадоби донові Фадріке, подобалося й донові Хуану; і на вдачу були вони схожі; одне слово, вони були створені, щоб любити один одного. Надто дон Фадріке був у захваті від друга;

за першої-ліпшої нагоди він вихваляв його всім, навіть доньї Теодорі.

Обидва вони часто навідували цю даму; та вона, як і раніше, не відповідала ні на кохання, ні на залицяння Мендоси. Він дуже цим журився й часом виливав душу своєму другові, а той, аби розрадити його, казав, що навіть найбайдужіші жінки кінець кінцем завжди здаються і що закоханим просто бракує терпцю дочекатися слушного моменту; що не треба впадати в розпач і що рано чи пізно донья Теодора винагородить його за вірність. Та ці слова, дарма що вони ґрунтувалися на досвіді, не заспокоювали несміливого Мендосу; він боявся, що вдова де Сіфуентеса ніколи його не покохас. І так він сумував, що донна Хуана брав живий жаль на нього дивитися.

Однак минуло небагато часу, і треба вже було пожаліти самого донна Хуана.

Хоч як ненавидів наш толедець усіх жінок після ницьї зради дружини, він не встояв перед чарами доньї Теодори й закохався в неї. Проте він долав своє почуття, щоб не образити друга. Коли ж збагнув, що це вдасться тільки тоді, як він не бачитиме очей, що причарували його, то вирішив більш не зустрічатися з доньєю Теодорою. Щоразу, як Мендоса пропонував її навідати, дон Хуан знаходив прикличку й відмовлявся.

З іншого боку, коли дон Фадріке приїздив до доньї Теодори сам, вона питала, чому немає донна Хуана. І Мендоса якось відповів, усміхаючись, що Сарате має на це особливі причини.

— З яких би то причин йому мене уникати? — здивувалася дама.

— Сеньйоро, я хотів сьогодні привезти його до вас,— сказав дон Фадріке,— проте він відмовився. Я зчудувався, і дон Хуан одкрив мені свою таємницю. Щоб виправдати його перед вами, я звірю цю таємницю

вам. Дон Хуан завів собі коханку. А що він недовго пробує у Валенсії, то кожна хвилинка, проведена з мною, для нього дорогоцінна.

— Ваше пояснення не задовольняє мене,— мовила донья Теодора, зашарівшись.— Не годиться закоханим забувати друзів.

Помітивши, що вдова де Сіфуентеса почервоніла, дон Фадріке подумав, що вона марнослава і їй прикро, що її нехтують. Та річ була не в тім: донью Теодору вкинуло в жар почуття сильніше, ніж уражена гордість. Вона відразу ж звернула розмову на інше, щоб Мендоса про це не здогадався. Вони собі гомоніли, і дама здавалася такою веселою, що якби дон Фадріке в чомусь і сумнівався, то сумніви ці неодмінно розвіялись би; але йому й на думку не спадало бодай у чомусь сумніватися.

Коли вдова де Сіфуентеса залишилась сама, вона поринула в глибоку задуму. І раптом їй сяйнуло, що вона кохає дону Сарате. Та, гадаючи, що він не поділяє її почуття, дама глибоко зітхнула й мовила:

— Яка несправедлива й жорстока сила тішиться тим, що запалює вогонь у серцях, що не можуть з'єднатися? Я байдужісінька до дони Фадріке, який обожнює мене, і кохаю дону Хуана, думки й почуття якого полонила інша! О Мендосо, не картай мене за байдужість — твій друг мстить мені за тебе!

І вона заплакала, пригнічена журбою й ревностями. Та все-таки в неї жевріла надія (рятівне почуття, яке завжди тамує горе закоханих!), і вона почала себе тішити приємними думками. Їй уявлялося, що суперниця — не дуже небезпечна. Може, дон Хуан не так заворожений її красою, як засліплений пристрасстю — а такий зв'язок здебільшого не буває міцний. І донья Теодора надумала поговорити з доном Хуаном віч-на-віч. Вона запросила кабальєро до себе. Він прийшов; коли вони залишилися вдвох, дама повела таку мову:

— Я і в голові собі не поклала, що гречний та вхований кабальєро, закохавшись, може забути свої обов'язки щодо дам. Одначе, відтоді, як ви закохалися, доне Хуане, ви перестали в мене бувати. Мені здається, я маю право цим вам докорити. А втім, я хотіла б вірити, що ви не з власної охоти уникаєте мене: певно, ваша дама заборонила вам тут бувати. Скажіть мені правду, доне Хуане, я не розгніваюсь. Я знаю, що закоханці не вільні у власних вчинках і не сміють виявити непослух своїй обранці.

— Сеньйоро, я розумію, що моя поведінка видається вам дивною,— відповів дон Хуан.— Та, благаю, не просіть мене виправдовуватися; я маю підстави уникати вас — цього досить.

— Хоч би які були ці підстави,— схвильовано мовила донья Теодора,— я б хотіла, щоб ви не таїлися від мене.

— Сеньйоро, я скоряюся вашому бажанню,— провадив дон Хуан.— Але, прошу, не гнівайтесь, якщо ви почувте більше, ніж сподіваєтеся. Дон Фадріке,— повів Сарате далі,— розповів вам, чому я мусив покинути Кастілію. Коли я виїздив з Толедо, я всією душею ненавидів жінок і ладен був побитися об заклад, що ніколи більше не піддамся їхнім чарам. Я підїздив до Валенсії, сповнений гордої певності. Аж тут я побачив вас і, чого, може, ні з ким ще не бувало, витримав погляд ваших очей і не збентежився. Якийсь час я зустрічався з вами, а серце моє було холодне. О, якою дорогою ціною заплатив я за ці кілька днів пихатої самовпевненості! Ви зрештою зламали мій опір; ваша краса, ваш розум, ваші чари полонили непокірного; одне слово, я покохав вас таким коханням, яке тільки ви можете збудити.

Ось чому я уникаю вас, сеньйоро. Вам сказали, що я закохався в одну особу; цієї особи не існує. Я від-

крив Мендосі вигадану тасмницю, щоб він не запідозрив, чому я завжди відмовляюся їхати до вас разом із ним.

Донья Теодора так зраділа, почувши це несподіване освідчення, що не могла приховати радості. Та, правду кажучи, вона й не хотіла її приховувати. Замість того, щоб кинути на дона Хуана гнівний погляд, вона ніжно сказала:

— Доне Хуане, ви відкрили мені свою тасмницю; тепер я відкрию вам свою. Вислухайте мене. Байдужа до зітхань дона Альваро Понсе й до залищань Мендоси, я жила спокійно та щасливо, аж поки випадок звів мене з вами на узліссі. Я, хоч і була розгублена, звичайно, завважила, як люб'язно запропонували ви мені свої послуги; побачивши, як відважно й спритно ви розборонили розшалених суперників, я пройнялася до вас іще більшою приязню. Єдине не сподобалось мені — це спосіб, у який ви надумали їх помирити. Мені було дуже важко вибрати котрогось із них, і, як говорити щиро, здається мені, що саме через вас і не хотілося вибирати; коли уста мої вимовляли ім'я дона Фадріке, я відчула: серце моє прихильне до незнайомого. Від сьогоднішнього дня — а я матиму його за найщасливіший у житті, бо ви мені освідчилися, — я шануватиму вас іще більше за ваші високі чесноти.

Я не хочу, — вела вона далі, — приховувати від вас своїх почуттів; кажу вам про них так само щиро, як казала Мендосі, що не кохаю його. Жінка, яка, на її лихо, покохала чоловіка, що не може їй належати, повинна бути стриманою, щоб покарати себе за слабкість вічною мовчанкою. Проте гадаю: можна сміливо признатися в невинному коханні кабальєро, який має шляхетні наміри.

Так, я щаслива вашим коханням і складаю подяку за це небові, яке, безперечно, створило нас одне для одного.

Сказавши це, дама замовкла: вона хотіла вислухати дона Хуана, хотіла почути слова гордості й подяки, що їх, вважала вона, він повинен відчувати. Однак дон Хуан сидів замислений і сумний.

— Що з вами, доне Хуане? — вигукнула донья Теодора.— Я сказала вам таке, від чого можна щиро зрадіти. Я розкриваю перед вами душу, зачаровану вами; знехтувавши жіночу гордість, я освідчуюсь вам,— а ви не раді?! Ви німі, мов могила! Більше того — я бачу тугу в ваших очах. Ах, доне Хуане, яке дивне враження справила на вас моя ласка!

— О сеньйоро, а як же інакше може прийняти моє серце вашу ласку? — журливо мовив дон Хуан.— Що відвертіше ви мені її покажете, то я нещасливіший. Адже ви знаєте, чим я завдячую Мендосі; знаєте, якою дружбою ми здружені. То що — мені зводити моє щастя на руїнах найсолодших його сподівань?

— Ви надто вже делікатні й совісні,— відповіла донья Теодора.— Я не давала донові Фадріке ніяких обіцянок. Я можу подарувати вам своє кохання, не боячись його докорів, а ви можете його прийняти, нічого не крадучи в Мендосі. Я розумію: вам сумно думати про те, що друг ваш — нещасливий; проте, доне Хуане, чи здатна журба затьмарити те щастя, яке на вас чекає?

— Авжеж, сеньйоро,— твердо сказав дон Хуан.— Такий друг, як Мендоса, має наді мною більше влади, ніж ви собі уявляєте. О, якби ви знали, яка міцна, яка ніжна дружба нас зв'язує, ви пожаліли б мене! Дон Фадріке пі з чим од мене не криється; мої думки стали його думками; він помічає кожну дрібницю, яка мене стосується; одне слово — душа його поділена навпіл між вами та мною. О, якби ви хотіли, щоб я прийняв вашу ласку, вам слід би було сказати це мені раніше — до того, як я зайшов у дружбу з доном Фадріке! Щасливий із того, що любий вам, я мав би його тільки

за суперника; серце моє було б насторожі й не прийняло б дружби, якою він мене обдарував, і не був би я тепер зв'язаний тим, що він зробив для мене. Сеньйоро, вже пізно! Я дав волю почуттю, яке Мендоса в мене викликав; я не відхилив жодної його послуги. Подяка й приязнь зв'язують мене. Отже, я змушений відмовитись від щасливої долі, яка чекала б мене з вами.

Очі в доньї Теодори налилися слізьми; вона вийняла хусточку, щоб їх витерти. Дон Хуан знітився; він відчував, що втрачає рішучість, що ще трохи — і йому незмога буде себе стримати.

— Прощайте, сеньйоро,— мовив він уривчастим голосом.— Прощайте; я повинен тікати від вас, щоб урятувати честь. Ваші сльози падають мені в самісіньку душу; я не ручуся за себе. Я покидаю вас назавжди; весь свій вік я тужитиму через те, що мусив пожертвувати щастям задля невблаганної дружби.

Сказавши це, він вийшов з кімнати, на превелику силу зберігаючи твердість.

Донью Теодору охопили незбагненні й суперечливі почуття. Їй було соромно за те, що вона призналася в коханні кабальєро, якого не змогла біля себе втримати; разом з тим, вона не мала сумнівів, що він щиро її любить і що тільки заради друга відмовився від щастя, яке йому пропонували; тож у неї стало розважливості належно оцінити таку міцну й віддану дружбу, а не образитися нею. Та все-таки людині завжди стає сумно, коли вона не досягає того, чого прагне,— і донья Теодора надумала завтра вранці їхати до свого замку, щоб розвіяти сум, точніше— щоб поглибити його, бо ж самотність радше розпалює кохання, ніж гасить його.

А дон Хуан, повернувшись додому й не заставши Мендосу, теж замкнувся у себе в покоях, щоб ніхто не бачив його журби. Принісши задля друга таку

велику жертву, він вважав, що має право потужити сам один. Та незабаром прийшов дон Фадріке й порушив самотність закоханого. Глянувши на друга, Мендоса помітив, що той зажурений, і так цим стурбувався, що дон Хуан, аби його заспокоїти, сказав: у нього все гаразд, він стомився й хоче відпочити — тільки й того. Дон Фадріке пішов такий невеселий, що на серце Сарате ліг іще один важкий камінь.

«О небо, як могло статися, що найніжніша в світі дружба стала причиною довічного мого нещастя?» — питав він себе подумки.

Вранці, коли дон Фадріке був іще в ліжку, йому сказали, що донья Теодора з усіма слугами поїхала до себе в замок у Вільярреаль¹ й, певно, не скоро звідти повернеться. Ця звістка засмутила Мендосу — не так тому, що з коханою жінкою важко розлучатися, як тому, що донья Теодора не попередила його про від'їзд. Він подумав, що це лиха прикмета, хоч і не здогадувався про причину її несподіваного від'їзду.

Дон Фадріке хотів був піти до друга — спитати, як він себе почуває й поговорити про донью Теодору; та коли він одягався, дон Хуан увійшов до його опочивальні й сказав:

— Сьогодні мені краще; не турбуйтеся мною.

— Приємно мені це чути; а я тим часом дістав погані новини.

Дон Хуан спитав, що це за новини, і дон Фадріке, відіславши слуг, мовив:

— Донья Теодора сьогодні поїхала до себе в замок і, мабуть, надовго. Я дуже здивувався, це почувши. Чому вона нічого мені не сказала? Як ви гадаєте, доне Хуане? Може, за цим криється щось лихе для мене?

¹ Вільярреаль — місто на березі Середземного моря.

Сарате ухилився від прямої відповіді й став запевняти друга, що нічого особливого у від'їзді доньї Теодори немає і що не треба цим хвилюватися.

Однак Мендосу це не задовольнило.

— Ваші слова не розвіяли підозри, що закралася мені в душу,— урвав він дона Хуана.— Певно, я ненароком зробив щось таке, що не сподобалося доньї Теодорі, і вона, щоб покарати мене, поїхала в замок, не сказавши навіть, у чому я перед нею завинив. Ця невідомість мене мучить. Доне Хуане, їдьмо до неї! Я накажу сідлати коней.

— Мабуть, буде краще, як ви поїдете самі,— відповів толедець.— Такі розмови краще вести без свідків.

— Дон Хуан ні в якому разі не буде зайвим! — заперечив дон Фадріке.— Адже доньї Теодорі відомо: ви знаєте все, що діється в моїй душі. Вона поважає вас. Ви не тільки не будете зайвим— ви допоможете мені запопасти її ласки.

— Ні, доне Фадріке,— стояв на своєму Сарате,— я нічим вам не допоможу. Прошу вас, їдьте без мене.

— О ні, любий доне Хуане,— відповів Мендоса,— ми поїдемо вдвох. Зробіть мені цю дружню послугу.

— Ви мене силуєте! — сумно вигукнув дон Хуан.— Навіщо ім'ям дружби вимагати, щоб я робив те, чого не повинен робити?

Дон Фадріке був уражений; він не зрозумів ні того, що сказав дон Хуан, ні його різкого тону. Пильно глянувши на друга, він мовив:

— Про що йдеться, доне Хуане? Яка жахлива підозра спадає мені на думку! О, не таїться від мене; будьте щирі. Чому ви не хочете їхати?

— Я не хотів вам казати,— відповів Сарате.— Але ви вимагаєте відповіді — тож я її дам. Любий доне Фадріке, не будьмо більше тішитися з того, що в нас— однакові смаки, що нам подобається одне й те саме. На жаль, надто вже вони подібні... Образ, який так

полонив вас, не пощадив і вашого друга. Донья Теодора...

— Ви — мій суперник! — перебив його Мендоса, збліднувши.

— Коли я збагнув, що кохаю її, я намагався себе побороти,— провадив дон Хуан.— Я повсякчас уникав донью Теодору. Ви це знаєте; ви самі мене картали. Мені було несила вирвати із серця це кохання, однак я робив усе, щоб затамувати його. Але вчора донья Теодора звеліла мені переказати, що хоче зі мною говорити віч-на-віч. Я пішов до неї. Вона спитала, чому я — вона бачить — уникаю її. Я вигадував усякі причини, та вона їм не повірила. Кінець кінцем вона примусила мене сказати правду. Мені здавалося, що, почувши признання, вона схвалить мій намір не бачитися з нею; проте з незбагненої примхи долі... О Мендосо, чи казати вам?.. Так, я мушу сказати... Донья Теодора призналася, що серце її мене вподобало.

Дон Фадріке, хоч і був розважливий та лагідний на вдачу, спалахнув, почувши ці слова, й вигукнув, урвавши друга:

— Годі, доне Хуане! Краще встроміть мені в груди шпагу, тільки не кажіть далі! Я не можу цього чути! Ви признаєтеся не тільки в тому, що ви — мій суперник, а й у тому, що суперник щасливий! Як ви наважились сказати мені це? Для нашої дружби це надто страшне випробування! Більше того: ви її зрадили, плекаючи підступні почуття, в яких оце мені звірилися. О, в яку оману ввели ви мене! Я вважав вас великодушним, шляхетним, а ви — лицемір, раз ви здатні на кохання, яке мене ображає! Я вражений цим несподіваним ударом, і тим він для мене болочіший, що його завдала рука друга...

— Будьте справедливіші до мене,— перецинив Мендосу толедець.— Наберіться ще трішки терпцю. Назвіть мене як завгодно, — тільки не лицеміром! Вислу-

хайте мене — і ви розкастесь в тому, що затаврували мене таким мерзенним ім'ям.

І дон Хуан розповів усе як було: як вдова де Сіфунтеса освідчилась йому в коханні, як умовляла віддатися почуттю, не картаючись сумлінням,— мовляв, у цьому немає нічого поганого. Він повторив усе, що говорив доньї Теодорі. Тож Мендосі мало-помалу ставало ясно, що друг поведився шляхетно й рішуче,— і він заспокоювався.

— Отже, дружба взяла в мені гору над коханням, і я не прийняв почуття доньї Теодори,— так скінчив дон Хуан свою розповідь.— Вона заплакала з досади. Милосердний боже, як збурили мені душу її сльози! Мене й досі охоплює трепет, як згадаю про небезпеку, що чигала на мене. Мені здалося, що я дуже жорстокий; на якусь мить серце моє зрадило вас, Мендосо! Та я не піддався слабості й поквапився залишити донью Теодору, щоб не бачити сліз, погибельних для мене. І я тим часом уникнув небезпеки —але цього замало. Мене лякає майбутнє. Я повинен їхати звідси — і то якнайшвидше. Не треба, щоб ми бачилися з доньєю Теодорою... То невже й після цього, дон Фадріке, ви будете мені закидати невдячність і віроломство?

— Ні! — відповів Мендоса, обіймаючи Сарате.— Ви ні в чому не винні. В мене відкрилися очі. Благаю, даруйте мені несправедливий докір; його кинув у пориві гніву закоханий, який побачив, що в нього віднімають надію. Боже! Як смів я думати, що донья Теодора може бачити вас так часто й не покохати, що ваша привабливість, силу якої я зазнав на собі, її не зачарує? Ви — справжній друг! Саму лиш лиху долю слід винуватити в моїй біді, і я не тільки не неїнавиджу вас —я люблю вас іще міцніше. Ви задля мене відмовляєтесь від кохання доньї Теодори, ви приносите

таку жертву нашій дружбі! І щоб я цим не зворушився? Ви можете збороти своє почуття, а я не зроблю жодного зусилля, щоб збороти своє? Ні, я повинен відплатити шляхетністю за шляхетність! Не опирайтеся кохання, доне Хуане: одружіться із вдовою де Сіфуентеса! І хоч серце в мене крається—хай буде так! Мендоса вас про це благає.

— Марні ваші благання,— відповів Сарате.— Я кохаю донью Теодору, палко її кохаю — та ваш спокій мені дорожчий за моє щастя.

— Але ж ви забули про спокій доньї Теодори! — вигукнув дон Фадріке.— Навіщо вводити себе в оману? Адже мою долю вирішує її кохання до вас. Навіть коли б ви поїхали з Валенсії, коли б, поступаючись мені, ниділи від неї вдалині,— хіба мені було б легше? Вона досі не вподобала мене — тож не вподобає ніколи. Цим щастям небо вщедрило вас. Вона покохала вас з першого погляду, горнеться до вас серцем і душею. Одне слово — тільки з вами буде вона щаслива. Тож візьміть руку, яку вона вам простягає; вволіть її й вашу волю. Хай один я страждатиму, а не троє, хай один я скорюся жорстокій долі!

Тут Асмодей мусив перервати свою розповідь, бо дон Клеофас вигукнув:

— Дивні речі я чую! Невже й справді є на світі такі прекрасні люди? Я бачив тільки таких друзів, які гризуться між собою, мов собаки — і то не через таку даму, як донья Теодора, а через пустих вітрогонок. Невже закохалець може відмовитись од жінки, яку він обожнює і яка обожнює його, лише задля того, щоб не завдати жалю другові? Я гадав — це буває хіба що в книжках. Адже там змальовують людей не такими, які вони є, а такими, якими повинні бути.

— Ніде правди діти — випадок незвичайний,— відповів біс.— Проте це буває не тільки в книжках; такі

речі властиві також і прекрасній природі людини. Це підтверджується хоч би й тим, що з часів потопу я бачив аж два приклади — рахуючи той, про який розповідаю. Повернімось до нього.

Змагаючись у благородстві, друзі й далі приносили один одному жертви заради кохання. На якийсь час вони ніби зреклися свого почуття. Вони не говорили про донью Теодору, навіть імені її не згадували. Однак тим часом, як у Валенсії дружба перемагала кохання, у Вільяреаль кохання, ніби чинячи помсту, розгорялося, брало владу, і йому скорялися всі інші почуття.

Донья Теодора була в полоні ніжності. Вона думала про дона Хуана вдень і вночі; вона пестила надію, що вони таки поберуться — хоч, здавалося, їй не було на що сподіватися: адже Сарате сказав, що не зрадить дружби з доном Фадріке.

Якось увечері, гуляючи разом із покоївкою понад морем, вона помітила невеличкий баркас, що підпливав до берега. В баркасі сиділо семеро чи восьмеро чоловіків, дуже підозрілих з вигляду. Придивившись, донья Теодора побачила, що всі вони в машкарах і озброєні шпагами та кинджалами.

Вдова де Сіфуентеса затремтіла. Завваживши, що підозрілі типи збираються висісти на берег, і не чекаючи від цього нічого доброго, вона квапливою ходою подалася до замку. Вряди-годи вона озиралася — незнайомі йшли слідом за нею. Донья Теодора кинулась бігти, проте була не така прудконога, як Аталанта, а люди в машкарах — дуже жваві й проворні. Біля замкової брами вони наздогнали й зупинили донью Теодору.

Донья Теодора та покоївка почали голосно кричати. Прибігло кілька слуг; вони й собі зняли крик. Збіглася вся челядь замку з вилами й дубцями. Та двоє найміцніших із замаскованих нападників схопили донью

Теодору й покоївку і потягли їх до баркаса. Жінки відчайдушно пручалися, але вирватись не змогли.

Інші нападники тим часом билися зі слугами. Бій тривав довгенько, та врешті-решт негідникам удалося довести до кінця свій лихий замір. Одбиваючись, вони відступили до баркаса. Це було саме вчасно: від Валенсії мчали чвалом кілька вершників. Здавалося, вони скакали на порятунок доньї Теодорі. Вгледівши їх, викрадачі миттю відчалили — отже, хоч як квапилися вершники, допомога наспіла запізно.

Це були дон Фадріке й дон Хуан. Дон Фадріке вранці одержав листа, в якому писалося, що Альваро Понсе поїхав на острів Мальорку. Там він налаштував однощоглове судно, найняв двадцятьоро головорізів — і збирається викрасти вдову де Сіфуентеса, коли та приїде до свого замку. Тож дон Фадріке й Сарате, взявши з собою слуг, негайно виїхали з Валенсії, щоб попередити донью Теодору про викрадення. Вони здалеку вгледіли на березі юрбу людей, які билися, і, здогадавшись, що тут діється те, чого вони боялися, погнали коней учвал, щоб перешкодити донові Альваро. Та хоч як вони поспішали, їм випало бути тільки свідками злочину, що його хотіли відвернути.

Тим часом дон Альваро Понсе, гордий із того, що його відчайдушний план удався, відпливав од берега зі своєю здобиччю. Баркас плив до невеличкого озброєного судна, що стояло у відкритому морі —певно, воно їх чекало.

Мендосу та дона Хуана охопив глибокий відчай. Вони посилали вслід Альваро Понсе тисячі прокльонів; вони здіймали руки до неба й голосно ремствували. Та все було марно. Слуги доньї Теодори й собі лементували. Лють, розпач, горе запанували на цьому сумному березі. Навіть викрадення Єлени не завдало на спартанському дворі такого тяжкого суму.

РОЗДІЛ XIV

ПРО СВАРКУ ПОЕТА-ТРАГІКА З КОМЕДИОГРАФОМ

Тут студент перепинив біса.

— Сеньйоре Асмодею,— сказав він,— дуже цікаво мені знати, що означає кумедна сцена, яку я помітив. І хоч слухати вашу розповідь теж мені цікаво — поясніть її. Ондечки в кімнаті я бачу двох добродіїв у нічних сорочках. Вони схопили один одного за барки й чубляться, а інші добродії, в халатах, розбороняють їх. Коли ваша ласка, скажіть, що воно до чого.

Біс, виконуючи бажання студента, розповів йому ось що.

— Добродії в нічних сорочках, що б'ються,— це французькі письменники, а розбороняють їх двоє німців, фламандець та італієць. Всі вони живуть в одному готелі, де селяться здебільшого чужоземці. Один із французів пише трагедії, другий — комедії. Один приїхав до Іспанії через те, що вдома, у Франції, мав неабиякі прикроці; другий, невдоволений із того становища, яке займав у Парижі, приїхав у Мадрид з надією, що доля тут до нього всміхнеться.

Поет-трагік — пихатий і марнославний. На превелику прикрість поміркованій публіці, він був у себе на батьківщині досить популярний. Щоб талант його не пропав, він пише щодня. Сьогодні вночі, мордуючись безсонням, він сів писати п'єсу на сюжет з «Іліади» й нацкрябав одну сцену. А що він має ваду, притаманну всій письменницькій братії — надокучати людям читанням своїх творів,— то взяв свічку, вийшов у самій сорочці й став грюкати в двері комедіографа. Той давно вже спав міцним сном — він краще за трагіка проводив свій час.

Прокинувшись від грюкоту, він устав і відчинив двері; трагік, увійшовши, заволав, мов божевільний:

— На коліна, друже, падайте переді мною на коліна! Схиліться перед генієм, улюбленцем Мельпомени! Я написав вірші... Та що я кажу — написав? Сам Аполлон навів їх мені. Якби я був у Парижі, то ходив би з дому в дім і читав їх. Вранці, тільки-но розвидниться, я подамся до нашого посланника: я зачарую цими віршами його і всіх французів, які живуть у Мадриді. Та вам першому я хочу їх прочитати.

— Дякую за честь,— відповів комедіограф, позіхаючи на весь рот.— Шкода тільки, що вибрали ви для цього незручну годину. Я дуже пізно ліг; мене змагає сон; ану ж як я засну, коли ви будете читати ваші вірші?

— О, ручуся — не заснете! — мовив трагік.— Навіть якби ви померли, вірші воскресили б вас. Вірші мої — це не мішаниця звичайних собі почуттів та заяложених фраз, об'єднаних самою лиш римою; це — мужня поезія, яка зворушує серце і вражає розум. Я — не з тих віршомазів, жалюгідні віршики яких хіба що раз пролунають зі сцени, а потім мандрують до Утіки — розважати дикунів. Мої п'єси разом з моїм погруддям гідні того, щоб прикрашати Палатинську бібліотеку; вони мають успіх і після тридцяти вистав. Ось зараз прочитаю,— додав скромний автор,— ви перший їх почувете!

Моя трагедія називається «Смерть Прометея». Сцена перша. З'являється Брізеїда та інші племінниці Ахілла. Вони рвуть на собі волосся, б'ють себе в груди, оплакуючи смерть Патрокла. Ноги їм угинаються; пригнічені горем, вони падають на підмостки. Ви скажете, що надто це сміливо — але я так задумав. Хай нікчеми-віршомазі дотримуються канонів і дряпають вірші, боячись з цих канонів вийти — чого іще від них чекати?! Ці наслідувачі надто обережні, того й бояться. Що ж до мене — я долюбляю новизну; щоб уразити

ти, приголомшити, захопити глядача, треба показати йому таких героїв, яких він ще не бачив на сцені. Ось яка моя думка.

Отже, полонянки попадали на землю. Біля них Фенікс, Ахіллів вихователь; він допомагає їм звестися, потім виголошує монолог. Оцим монологом і закінчується перша сцена трагедії. Ось послухайте:

Пріам вже Гектора втрачає й місто миле,
Жадають греки мстити за спільника Ахілла:
Палкий Агамемнон, божественний Камел,
І Нестор, що як бог, і доблесний Евмел,
Леонт, списа і стріл металник невгамовний,
Завзятий Діомед, Улісс високомовний.
Ахілл готується й на Іліон баских
Безсмертних коней він спрямовує своїх;
Стремить, куди його бурхливий гнів штовхає,
Хоч око стежити за бігом не встигає.
До коней мовить так: «Вперед, летить учвал,
Як битва стомить вас, о Ксент і милий Бал,
І в місто побіжить троянців бита сила,—
Верніться в табір наш, але не без Ахілла».
Ксент голову схилив, йому сказавши влад:
«Ахілле, знай,— своїм ти коням будеш рад!
Мчимо тебе, куди велиш нам нетерпляче;
Твої смерті мить все ближчає одначе».
Навіяла сама Юнона ці слова,
І колісницю враз мов буря порива,—
Помчав ізнов Ахілл, і, вбачивши героя,
Гукнули греки так, аж задрижала Троя.
Цей вождь, одягнутий в Вулканову броню,
Подібний сяйвом був зорі й новому дню,
Чи сонцю ярому, що вранці випливає,
Голубить цілий світ і світло розливає;
Чи вогнищу тому, що на гірським верху
Розводить селянин у темну ніч глуху.

Поки що досить; відпочиньте трохи,—вів трагік далі,— бо якщо я за одним разом прочитаю всю сцену, ви будете в такому захваті від безлічі найтонших нюансів, від високих думок, від краси самого віршування, що вам просто заб'є подих. Зверніть увагу на те,

яка точна ця ффраза: «Чи вогнищу тому, що на гірськім верху Розводить селянин у темну ніч глуху». Перший-ліпший її не оцінить, але ви, розумна людина — по-справжньому розумна! — безперечно, зачаруєтеся нею.

— Авжеж, я в захваті,— усміхаючись, відповів комедіограф.— Годі собі уявити щось прекрасніше за цю фразу. До того ж я певен, що в своїй трагедії ви не забудете згадати, як старанно відганяла Фегіда троянських мух, що сідали на тіло Патрокла.

— Прошу вас, не глузуйте,— мовив трагік.— Талановитий поет може наважитись на все. Це місце в моїй трагедії, їй же право, більше за інші дає підставу вилитись дзвінкими віршами. Я ні за що його не викреслю, честю присягаюсь! Всі мої трагедії чудові,—вів він далі, анітрохи не бентежачись.— Аби ви тільки знали, як аплодує публіка, їх слухаючи. Якось у Парижі, пригадую, читав я трагедію в одному домі, куди на обід щодня запрошували знаменитих розумак і гострословів і де, скажу не хвалячись, не мали мене за якогось там Прадона¹. На обіді була графиня В'ей-Брюн. У неї тонкий і вишуканий смак; я — улюблений її поет. Прослухавши першу сцену, вона заридала; після другої сцени вона мусила взяти свіжий носовичок; вмивалася слізьми вона й після третьої сцени, а після четвертої їй запаморочилась голова. Я вже боявся, щоб під кінець вона не померла разом з героєм моєї трагедії.

Хоч як стримувався комедіограф, на цих словах він пирснув.

— О, впізнаю нашу добру графіню!— мовив він.— Ця дама терпіти не може комедій. Її просто з душі верне від смішного. Тож вона завжди залишає свою

¹ Прадон, Ніколя (1632—1698) — французький поет, наслідувач Расіна.

ложу після головної п'єси¹ й везе додому свою журбу. Йй байдуже, гарна п'єса чи погана — аби тільки там були нещасливі коханці: тоді графиня відразу розчулюється. Якби я писав трагедії, то, правду кажучи, волів би мати кращих глядачів і слухачів, ніж ця дама.

— В мене є й інші,— заперечив трагік.— Тисячі осіб — і чоловіків, і жінок — насолоджуються моїми трагедіями.

— А я не дуже зважав би на їхні похвали,— перебив комедіограф.— Мені, власне, не хотілося б, щоб вони мене оцінювали. Знаєте, чому? Ці люди слухають трагедію неуважно; їм подобається хіба що один вірш або те, як змальоване в ній ніжне почуття,— а хвалять вони всю п'єсу, хоч би яка недосконала вона була. Зате коли їм не сподобається якийсь вірш — брутальний чи утертий,— вони огудять гарну п'єсу.

— Ну, якщо ви маєте цих суддів за ненадійних, то про тих, що сидять у партері, так не скажете,— торочив трагік.— А мені ж аплодує і партер!..

— Подумаєш — партер! — заперечив комедіограф.— Хіба він зугарний гідно оцінити п'єсу? Буває й так, що партер кілька місяців поспіль аплодує поганючій п'єсі, яка доброго слова не варта. Правда, зрештою він таки розчаровується і скидає з п'єдестала поета, якого досі вважав своїм кумиром.

— Ну, мені нічого цього боятися,— сказав трагік.— П'єси мої перевидають так само часто, як і ставлять. Що ж до комедій — зовсім інша річ! Тільки-но комедія вийде друком, як стають очевидними її вади. Бо що таке комедія? Дрібничка, жалюгідний плід дотепності — та й годі.

— Обережніше, мосьє трагіку, обережніше! — вигук-

¹ За тих часів вистави складалися з трагедії, яку показували напочатку, й не дуже довгої комедії (дивертисменту), яка йшла після неї.

нув комедіограф.— Ви кажете таке, що й купи не держиться! Прошу говорити при мені про комедії з більшою повагою. Невже ви гадаєте, що комічну п'єсу написати легше, ніж трагічну? Помиляєтесь, любий мій! Розсмішити порядних людей не легше, ніж змусити їх плакати. Затямте: дотепний сюжет із звичайного, буденного життя так само важко розвинути, як і героїко-трагічний.

— Хай йому чорт!— сміючись, вигукнув трагик.— Це ж чудово, що ви такої думки про комедію! Що ж, мосьє Калідасе, не будемо сваритися. Обіцяю вам: надалі я так високо цінуватиму ваші комедії, як досі їх зневажав.

— Чхати мені на вашу зневагу, мосьє Жібле! — вигукнув комедіограф.— А у відповідь на ваше зухвальство я щиро скажу вам усе, що думаю про вірші, які оце ви прочитали. Вони безглузді; думки, висловлені в них, дарма що ви запозичили їх у Гомера, заяложені. Ахілл розмовляє зі своїми кіньми, коні йому відповідають — казна-що! Так само, як і порівняння з ватрою, що її селяни палять на гірських верховинах. Грабувати в такий спосіб античних письменників — значить не поважати їх. У них є чудові твори, та для того, аби знайти, щб запозичити, потрібен тонший смак, ніж ваш.

— Ви досить тупий на розум; де вам зрозуміти красу моїх віршів! — відповів Жібле.— І я покараю вас за те, що ви наважились мене критикувати: не читатиму трагедії далі.

— З мене досить і початку; хіба це не кара? — сказав Калідас.— Кому вже кому, тільки не вам зневажати мої комедії! Найгірша з них краща за ваші трагедії; куди легше витати в сферах високих почуттів, ніж придумати тонкий і вишуканий дотеп.

— Якщо я не маю щастя заслужити вашу похвалу,— спогорда мовив трагик,— то, хвала богові, втішаюся

тим, що при дворі до мене ставляться багато ласкавіше, і пенсія, якої мене вдовоїли...

— Невже ви гадаєте, що засліпите мене вашими придворними пенсіями?— урвав його Калідас.— Я надто добре знаю, як їх одержують, щоб вони підняли в моїх очах вартність ваших п'єс. Ще раз вам кажу: не тіште себе оманюю, нібито заслуговуєте більшого, ніж той, хто пише комедії. І я доведу вам, що писати серйозні п'єси куди легше: коли я повернуся до Франції й мої комедії не матимуть там успіху — візьмуся писати трагедії.

— Для автора фарсів ви надто марнославні,— зауважив трагік.

— А для віршомаза, який зажив слави лиш завдяки фальшивим діамантам, ви надто пихаті,— не лишився в боргу комедіограф.

— Нахаба! — відрубав трагік.— Якби я не був у вас в гостях, нікчемний мосьє Калідасе, то, не сходячи з цього місця, навчив би вас шанувати трагедію.

— Хай це вас не зупиняє, великий генію! — мовив Калідас.— Коли вам так уже хочеться бути битим, то я можу віддухопелити вас і тут, у себе, і де-інде.

Тут вони схопили один одного за горло, вчепилися в зуби. Вони били один одного кулаками, кóпали ногами. Мов з прив'язі зірвалися! Італієць, який мешкав у сусідній кімнаті, чув розмову, і коли зчинився шум, збагнув: почалася бійка. Він устав і, жаліючи французів — дарма що італієць,— покликав на допомогу. Фламандець і два німці — оті, в халатах,— прибігли разом із ним розбороняти супротивників.

— Оце так сварка!— сказав дон Клеофас.— Певно, у Франції трагіки мають себе за більш поважних персон, ніж комедіографи.

— Авжеж,— відповів Асмодей.— Перші вважають, що вони настільки вищі за других, наскільки герої трагедії вищі за слуг у комедії.

— А й справді, в їм чим пишатися?— спитав студент.— Невже трагедію написати таки важче, ніж комедію?

— Це питання вже обговорювалось безліч разів, та й тепер про нього безнастанно судять і радять,— відповів біс.— Ну, а я вже давно його розв'язав. На мою думку — хай пробачать мені ті, хто має іншу думку!— написати комічну п'єсу не легше, ніж трагічну, бо якби важче було писати трагедію, то слід було б сподіватися, що трагікові комедія вдасться краще, ніж найталановитішому комедіографові. Проте життя показує, що це не так. Отже, твори ці, зовсім різні за своєю природою, потребують різного складу розуму, але однакового хисту... Ну, годі про це. Слушайте далі розповідь про силу дружби, яку ви перебили.

РОЗДІЛ XV

ПРОДОВЖЕННЯ Й КІНЕЦЬ ОПОВІДКИ ПРО СИЛУ ДРУЖБИ

Слуги донї Теодори не могли перешкодити викраденню, але вони відчайдушно її захищали, і головоризи Альваро Понсе неабияк потерпіли в бійці. Багато хто був поранений; один навіть так тяжко, що не міг підвестися й тікати до баркаса разом з іншими. Він лежав на піску непритомний.

Бідолаху впізнали; це був слуга Альваро Понсе. Коли побачили, що він іще дихає, його перенесли в замок і стали приводити до пам'яті. Нарешті він опритомнів, хоч і дуже ослаб — утратив багато крові. Щоб викликати слугу на відвертість, йому пообіцяли, що його доглядатимуть і не віддадуть до рук суворого правосуддя, але він повинен сказати, куди дон Альваро повів донью Теодору.

Ця обіцянка заспокоїла слугу, хоч стан його був дуже важкий і годі було сподіватися, що він з неї скористається. Він зібрався на силах і, ледве повертаючи язиком, сказав, що дон Альваро таки мав намір викрасти донью Теодору і що він повіз цю даму на острів Сардинію, до Сассарі; там у нього є багатий та впливовий родич, який забезпечить йому надійний притулок.

Коли Мендоса й дон Хуан це почули, їм трохи відлягло від серця. Вони залишили пораненого в замку (через кілька днів він помер), а самі подалися назад до Валенсії й почали радити раду, як діяти далі. Кінець кінцем вони вирішили поїхати в самісіньке лігво їхнього спільного ворога. Не взявши з собою нікого із слуг, вони сіли в Деніа на корабель, щоб доплисти до Пуерто де Маон, а вже звідти дістатися до Сардинії.

Прибувши до Пуерто де Маон, друзі дізналися, що одне зафрахтоване судно має плисти до Кальярі. Вони сіли на це судно.

В море вийшли при ходовому вітрі. Судно швидко линуло по хвилях. Але через кілька годин настав штиль, а вночі вітер повіяв в інший бік. Довелося лавірувати, чекаючи ходового вітру.

Так вони пливли три дні; на четвертий день, о другій годині пополудні, помітили корабель з піднятими вітрилами, який плів їм назустріч. Спершу вони подумали, що то торговий корабель. Та коли він підійшов на відстань гарматного пострілу й не підняв прапора, вони зрозуміли: то пірат.

Так, це був туніський пірат. Він гадав, що християни здадуться без бою. Та коли ті заходилися переміщати вітрила й наводити гармату, пірат збагнув, що справа серйозніша, ніж він сподівався. Корабель зупинився, теж переставив вітрила й приготувався до бою.

Бій почався з гарматної перестрілки. Вона тривала довгенько. Перевага була на боці християн. Аж раптом з'явився алжирський корсар. Цей корабель був більший і краще озброєний, ніж туніський і той, на якому пливли Мендоса та дон Хуан. Алжірець притьмом наблизився до іспанського судна, і воно опинилося поміж двох вогнів.

Християни підупали духом і припинили стрільбу — адже бій був би нерівний. За якусь хвилину на корму алжирця вийшов невільник і став кричати по-іспанському, що коли християнам дороге життя, то хай вони беруть курс на Алжір. Після цього один із турків розгорнув за вітром вимпел із зеленої тафти, вигаптуваний срібними півмісяцями. Зрозумівши, що будь-який опір марний, християни склали зброю. Невимовна туга налягла на них: адже вони, вільні люди, мали стати рабами! Власник судна, боячись, що жорстокі переможці розгніваються на його забарність, зняв з корми прапор, швидко сів у шлюпку разом із кількома матросами й поплив до алжирця — здаватися.

Корсар звелів своїм людям обшукати іспанське судно, інакше кажучи — пограбувати його. Туніський пірат наказав зробити те саме своїм урвителям. За кілька хвилин всі пасажери злощасного судна були обеззброєні й обібрані. Потім їх перевели на алжирський корабель, і двоє розбійників стали ділити їх між собою за жеребком.

Мендоса та його друг тішили себе надією, що попадуть до одного хазяїна; не такими важкими здались би їм кайдани, якби вони були вкупі. Однак немилосердна доля судила інакше: дон Фадріке вона віддала корсарові з Тунісу, а дон Хуана — піратові з Алжіру. Годі собі уявити розпач друзів, коли вони дізналися, що доведеться розлучитися. Вони впали навколішки перед розбійниками, благаючи не розлучати їх. Але ті,

байдужі до найтяжчого горя, були неблаганні. Вони вважали цих двох бранців знатними особами й сподівалися дістати за кожного багатий викуп; тим-то й поділили їх між собою.

Мендоса й Сарате, збагнувши, в руки яких жорстоких людей вони попали, з тугою дивились один на одного. А коли було поділено всю здобич і туніський пірат зібрався повернутись на свій корабель, друзям здалося, що вони зараз помруть з горя.

Мендоса підійшов до дона Хуана й, обійнявши його, вигукнув:

— Нас розлучають! Як це жахливо! Мало того, що зухвалий викрадач не буде покараний — нам навіть не судилося разом страждати! О доне Хуане, чим прогнівили ми небо, за віщо карає воно нас так суворо?

— Не шукайте далеко причини наших злигоднів, — відказав дон Хуан. — Я, один тільки я в них винен. Я погубив дві душі, і хоч люди вважають, що смерть їх — прощенна, небо покарало мене за них; а на вас небесна кара впала за те, що ви зайшли в дружбу з безталанником, якого справедливо переслідує доля.

Друзі так плакали, так ридали, що всі бранці були зворушені їхнім горем не менше, ніж власним. Та коли туніські солдати, ще жорстокіші за свого хазяїна, побачили, що Мендоса не поспішає покинути алжирський корабель, вони вирвали його з обіймів дона Хуана й, осипаючи ударами, потягли за собою.

— Прощайте, любий друже! — вигукнув дон Фадріке. — Ми вже ніколи не побачимось. Ми не помстилися за донью Теодору. Згадка про це буде мені тяжча, ніж усі муки, яких доведеться зазнати в неволі.

Дон Хуан був такий обурений з того, як повелися з його другом, що не міг здобутися на слово.

Ну, залишимо тим часом Мендосу на туніському кораблі й лідемо слідом за толедцем. Цього вимагає порядок нашої оповіді.

Алжирський корсар узяв курс на свій порт. Коли прибули туди, він повів нових бранців до паші, а потім на невільницький ривок. Один з офіцерів дея¹ Месоморто купив дона Хуана для свого начальника, і той звелів новому невільникові працювати в саду при його гаремі. Ця робота, хоч і важка для дворянина, була приємна донові Хуанові: адже він повсякчас був сам. Ніхто не заважав йому думати про свої злигодні — а в його становищі кращого годі було й бажати. І Сарате думав про них безнастанно; замість гнати від себе сумні спогади, він воскрешав їх у пам'яті й знаходив у цьому гірку втіху.

Якось, не помітивши дея, що саме гуляв у саду, дон Хуан заспівав сумну пісеньку. Месоморто зупинився й став слухати. Голос співця йому сподобався; він підійшов до невільника й спитав, як його звать. Той відповів, що звать його Альваро. Коли його продали дея, він вирішив не відкривати свого справжнього ймення — невільники часто так роблять, — а сказав «Альваро» тому, що невідступно думав про викрадення доньї Теодори доном Альваро Понсе, і це ім'я перше зірвалося йому з язика. Месоморто, який пристойно розмовляв по-іспанському, спитав його про іспанські звичаї, зокрема про те, як поводять себе чоловіки, коли хочуть завоювати прихильність жінок. Відповідь дона Хуана припала деєві до серця.

— Альваро, — мовив Месоморто, — ти, либонь, чоловік розумний; не схоже, щоб був простого роду. Проте, хоч би хто ти був, тобі поталанило: ти мені подобаєшся і я хочу ущасливити тебе довірою.

Дон Хуан упав перед десм навколішки й підніс край його одягу до вуст, до очей та до лоба; потім він звівся на ноги.

¹ Де й — титул управителя Алжіру в 1671—1830 рр.

— І на доказ цієї довіри,— повів Месоморто далі,— скажу тобі, що жінки мого сералю — це найвродливіші жінки Європи. Та й серед них є одна, з якою нікому не зрівнятися. Гадаю, в самого султана немає такої красуні, хоч кораблі щодня привозять йому жінок з усього світу. Обличчя в неї — як сонце, а стан — мов стебло троянди з едемських садів. Я зовсім нею зачарований.

Але це чудо природи, ця найкраща з красунь без угаву сумує й тяжко побивається; ні час, ні моє кохання не в силі розвіяти її печалі. З щасливої примхи долі — я над нею пан і володар, але й досі я не вдовольнив жаги. Повсякчас її стримую, всупереч звичаям братів по вірі, які жадають тільки всолодити свою плоть. Мені хочеться завоювати серце красуні люб'язністю й шанобливістю, яку навіть найпоследуций мусульманин соромився б виказати перед невольницею-християнкою.

Однак що більше я упадаю біля неї, то більше вона сумує; її затятість уже починає мені набридати. Для якої завгодно з жінок мого сералю неволя не така тяжка, як для неї. Іншим невольницям досить одного мого ласкавого погляду, щоб утішитися. Але чорна туга цієї іспанки виводить мене з терпцю. В кожному разі, перш дати волю моїй палкій хіті, я спробую ще один спосіб. І я хочу, щоб ти мені допоміг. Ця красуня — християнка; до того ж вона іспанка, як і ти; може, вона відчує до тебе довіру й піддасться на твої вмовляння легше, ніж на вмовляння кого іншого. Вихваляй перед нею мою знатність і моє багатство; скажи, що я кохаю її дужче за всіх невольниць і обдарую її найщедріше; як буде треба, навіть натякни, що я можу вдостоїти її честі стати дружиною Месоморто. Скажи, що я віддавав би їй більшу шану, ніж будь-якій з дружин султана, якби його високість запропонував би мені її руку.

Дон Хуан знову впав десь і до ніг і, хоч йому не дуже прийшлося до душі це доручення, сказав: він зробить усе, що тільки зможе, аби справдити його бажання.

— Ну гаразд,— мовив Месоморто,— кидай роботу і ходімо зі мною. Я хочу, щоб ти, хоч це і не в наших звичаях, поговорив з прекрасною невольницею сам на сам. Дивись тільки, не зрадь моєї довіри — а то тебе чекатимуть такі тортури, яких не знають навіть турки. Постарайся розвіяти її тугу й пам'ятай: твоя воля залежить од того, чи настане край моїм мукам.

Дон Хуан покинув роботу й подався слідом за деєм. Той ввійшов до сералю спершу сам, щоб підготувати сумну невольницю до зустрічі з його посланцем.

Полонянка сиділа в товаристві двох старих невольниць, які, побачивши Месоморто, відразу вийшли. Вона вклонилася десь дуже шанобливо, але затремтіла; так бувало завжди, коли вона його бачила. Месоморто це помітив і, щоб заспокоїти її, мовив:

— Чарівна полонянко, я прийшов вам сказати, що серед моїх невольників є іспанець, з яким вам буде приємно поговорити. Коли бажаєте, я дозволю йому поговорити з вами навіть без свідків.

Прекрасна невольниця сказала, що дуже хотіла б поговорити з іспанцем.

— Я пошлю його до вас,— відповів дей.— Може, він хоч трохи вас розвеселить.

Мовивши ці слова, він вийшов і, зустрівши толедця, шепнув йому:

— Заходь; а після того, як поговориш із невольницею, прийдеш до мене й переповіси розмову.

Дон Хуан увійшов до сералю, зачинив за собою двері й, не піднімаючи очей, уклонився невольниці.

Вона й собі вклонилася, теж не дивлячись на дону Хуана. Проте за мить вони глянули одне на одного — й скрикнули з подиву та радості.

— Боже мій! — вигукнув дон Хуан, кидаючись до не-
вільниці.— Чи вірити очам? Чи це привид, чи це справ-
ді донья Теодора?

— Ах, доне Хуане, невже це ви? — вигукнула й вона.

— Так, сеньйоро,— відповів дон Хуан, ніжно цілу-
ючи їй руку.— Перед вами — дон Хуан де Сарате.
Я плачу; це сльози щастя: адже я знову бачу вас! Ви
бачите — я в захваті, який поймає мене лиш тоді, як
я дивлюсь на вас. Уже з цього ви могли б мене впі-
знати. Доля повернула мені вас — і я більше її не про-
клинаю... Але що це? Ви — в кайданах? Яким лихим
випадком попали ви сюди? Як утекли від відчайдуш-
ної пристрасті дона Альваро? О, як тяжко страждав
я, коли довідався, що ви — в його владі. І як мені
страшно, коли подумаю, що небо не оборонило доб-
рочесності...

— Бог покарав за мене дона Альваро,— сказала
донья Теодора.— Якби я мала час, то розповіла б
вам...

— Час є,— урвав дон Хуан.— Дей дозволив мені го-
ворити з вами й — це, безперечно, дуже вас здивує,—
бачитись із вами віч-на-віч. Тож скористаймося з на-
годи! Розкажіть усе, що з вами приключилося після
викрадення.

— А звідки ви знаєте, що мене викрав дон
Альваро?

— Я знаю це аж надто добре.

Дон Хуан коротко розповів, як саме довідався про
викрадення, як вони з Мендосою вирушили на пошуки
дона Альваро і як їх захопили корсари.

Коли він скінчив свою розповідь, донья Теодора по-
чала свою:

— Ви самі розумієте, як я злякалася, коли на мене
кинулася зграя замаскованих шибайголів; я знепри-
томніла на руках того, хто мене ніс, а коли прийшла
до пам'яті — мабуть, минуло вже чимало часу,— то

побачила, що я й моя покоївка Інеса — в каюті під кормою на судні, яке пливе під усіма вітрилами.

Бідолашна Інеса почала мене вмовляти покірливо прийняти те, що сталося. З її слів я збагнула, що вона зайшла в змову з викрадачем. А він був такий зухвалий, що прийшов до мене й упав мені до ніг.

— Сеньйоро,— сказав він,— пробачте, що донові Альваро довелося вдатися до такого заходу, аби заволодіти вами. Ви знаєте, як палко я вас покохав і яка незборима пристрасть змусила мене змагатися з доном Фадріке за ваше серце,— аж до того дня, коли ви вибрали його. Якби я просто собі вас кохав, то давно б уже приборкав своє почуття і втіпився б. Та, з веління неблаганної долі, я обожнюю вашу красу. Хоч як ви зневажаєте мене — все одно я ваш покірний раб. Проте не бійтеся мого шаленого кохання: я не для того викрав вас, щоб образити вашу честь брутальним насильством. Я хочу, щоб у тому затишку, куди я вас везу, наші серця поєдналися в священному й вічному союзі.

Ще багато чого говорив він, усього вже й не згадаю. Він торочив, що, змушуючи мене вийти за нього заміж, усе-таки не силує до цього; що він — не зухвалий викрадач, а палкий закоханець. Він говорив, а я гірко ридала, не кажучи жодного слова. Кінець кінцем Понсе вийшов з каюти, щоб не марнувати час на вмовляння. Однак на порозі він зробив Інесі знак, і я здогадалася; він доручає їй підтримувати його доводи, щоб легше спокусити мене.

І вона справді робила все, що тільки могла, аби допомогти донові Альваро мене звабити; вона навіть сказала, що раз уже всі знають про викрадення, то не лишається нічого іншого, як погодитись на шлюб із Альваро Понсе, хоч би він і був мені ненависний; що серце треба принести в жертву доброму імені. Та хоч як вона доводила, що я конче мушу взяти цей

страхотливий шлюб, я у відповідь тільки ридма ридала: горе моє було безмежне. Інеса вже не знала, що й казати.

Раптом ми почули гучний гомін; він долинав із палуби.

Це галасували люди Альваро: вони побачили на обрії велике судно, яке швидко наближалось. А що наше судно не було таке швидке, то ми й не могли тікати. За кілька хвилин велике судно наздогнало нас, і ми почули крики: «Підходь! До нас!» Проте Альваро Понсе та його згряя воліли скорше померти, ніж здатися. Вони стали до бою. Бій був запеклий. Не буду розповідати багато, скажу тільки, що дон Альваро та його люди після відчайдушного опору всі до єдиного загинули. Нас перевели на велике судно. Йому хазяїном був Месоморто, а капітаном — офіцер, якого звали Абі-Алі Осман.

Абі-Алі дивився на мене довго і вражено, а потім, пізнавши з убрання, що я — іспанка, сказав кастільською говіркою:

— Не побивайтесь-бо так. Утіштеся, що попали в неволю; ви все одне не минули б цього лиха. Та яке там лихо! Це — удача; ви повинні щиро з неї радіти. Ви надто вродливі, щоб зачаровувати самих тільки християн. Не для того створило вас небо, щоб ви належали цим нікчемним смертним. Перед вами повинні схилитися кращі люди цього світу. Одні лиш мусульмани гідні того, щоб володіти вами. Я беру курс на Алжир, — докинув він, — і хоч не захопив ніякої іншої здобичі, певен, що дуже догодив десві, моєму володареві. Він, безперечно, не засудить мене за те, що я прагнув якнайшвидше показати красуню, яка стане його усолодою, перлиною його сералу.

Тут я збагнула, що мене чекає, й знов залилася гіркими слізьми. Абі-Алі, який витлумачив мій страх по своєму, засміявся.

Ми попливли до Алжіра. Я безутішно плакала й побивалася. То я благала в бога милосердя, то мріяла про те, щоб на судно напав який-небудь християнський корабель або щоб його поглинули хвилі. Потім мені схотілося змарніти від сліз та журби так, щоб стати потворою. Ці мрії навіювала мені небезпека, яка загрожувала моїй честі...

Нарешті ми ввійшли в гавань. Мене повели до палацу й показали дєєві.

Не знаю, що казав про мене Абї-Алі своєму володареві, не знаю, що відповідав йому Месоморто — адже вони розмовляли по-турецьки. Але з поглядів їхніх та жестів я зрозуміла, що, на лихо, сподобалася дєєві. Потім він озвався до мене по-іспанському; те, що він сказав, підтвердило мої здогади, і на мене наліг тяжчий сум.

Я впала дєєві до ніг, благаючи прийняти викуп, який він схоче; я обіцяла віддати все, що маю — сподівалася, що зажерливість візьме в ньому гору; все було надаремне. Месоморто відповів, що він оцінює мене понад усі скарби світу. Він звелів одвести мене до цих покоїв, найпишніших у палаці, й відтоді робить усе, що тільки може, щоб розвіяти мою тугу. Він приводив невольників і невольниць, які співали й грали на різних інструментах. Він забрав од мене Інєсу, гадаючи, що вона троюдить мої рани, і тепер мені прислуговують старі невольниці, які без упину торочать про те, як їхній володар мене кохас, й про те, які розваги на мене чекають.

Однак усе, що він робить, щоб розрадити мене, лиш побільшує моє горе. Нічим не можна мене втішити. Мене ув'язнено в цьому страхітливому палаці, де щодня розлягаються зойки невинно гноблених. Та не так жахас неволя, як кохання ненависного дєя. Дарма що він досі поводитьсь зі мною як гречний і шанобливий закоханець — я все одно його боюся. Я боюся,

що поштивість кінець кінцем йому набридне, і що він візьме мене силою. Я потерпаю і вдень, і вночі; кожна мить життя для мене мука.

Сказавши це, донья Теодора залилась гіркими слізьми. Дона Хуана це дуже розчулило.

— Сеньйоро, ви недаремно не бачите для себе в майбутньому провітку,— мовив він.— Мене воно лякає так само, як і вас. Поштивість Месоморто — скороминуща. Цей покірливий закоханець, безперечно, незабаром скине із себе маску; я уявляю собі небезпеку, яка на вас чигає. Проте,— вів він далі вже іншим тоном,— я не залишуся стороннім глядачем. Дарма що я невільник — відчай побільшить мою відвагу, і, перш ніж Месоморто завдасть вам образи, я встромлю йому в груди...

— Ах, доне Хуане,— перебила вдова де Сіфуентеса,— як ви можете про це думати! Боронь вас боже таке вчинити! До яких страхіть призвела б його смерть! Адже турки помстилися б за нього! Вони взяли б вас на жахливі тортури... Кров холоне у мене в жилах, коли я подумаю про це! Тож навіть наражатися вам на таку небезпеку? Хіба ви мене визволите, якщо вб'єте дея? Мене продадуть комусь іншому — нелюдові, який не буде до мене такий поштивий, як Месоморто... О небо, благаю тебе — будь справедливе! Ти знаєш бруталну хтивість дея. Ти забороняєш мені отруїтися або заколотися себе кинджалом — не допусти цього злочину, який маєш за непокутуваний гріх!

— Сеньйоро, небо його не допустить! Я відчуваю — воно надихає мене. Те, що оце сяйнуло мені в голові, безперечно, небо мені підказало. Дей дозволив навідувати вас — з тим, щоб я вас умовив відповісти на його кохання. Я повинен переказувати йому кожне слово наших розмов. Отже, нам треба його обдурити. Я скажу, що ви вже не так сумуєте, що його поштиве

новодження потроху зціляє ваші рани, що коли він і далі буде з вами такий, то його чекатиме винагорода. Але й ви допоможіть мені. Як він до вас прийде, будьте трохи веселіші; вдавайте, що вам приємно його слухати.

— Це ж насильство над собою! — вигукнула донья Теодора.— Чистій, щирій душі несила вдатися до такої облуди! І яка ж буде винагорода за це жакливе лукавство?

— Дей утішиться, побачивши, що ви веселі,— відповів дон Хуан.— І він схоче зачарувати вас своєю люб'язною поведінкою. А я тим часом почну клопотатися про ваше визволення. Правду кажучи, не проста це річ. Але я тут спізнався з одним вельми спритним невольником; сподіваюся на його поміч... Піду! Не можна марнувати часу. Я піду до дея й постараюся забити йому баки балачками. А ви, сеньйоро, приготуйтеся до побачення з ним. Прикиньтесь спокійною; хай очі ваші, яким гидко дивитись на нього, не будуть надто сердиті й суворі; хай уста ваші, які розтуляються тільки для того, щоб нарікати на долю, промовляють слова, приємні для вух тирана. Вдавайте, що ви прихильні до нього. Щоб нічого йому не дати, треба пообіцяти все.

— Гаразд; зроблю так, як ви кажете,— мовила донья Теодора.— Немає в мене іншої ради, адже страшне лихо чигає на мене. Йдіть, доне Хуане, й робіть усе, на що стане у вас снаги й сили, аби розірвати мої кайдани. Я буду вдвічі щасливіша, якщо мене звільните саме ви.

Дон Хуан, виконуючи наказ Месоморто, пішов до нього.

— Ну, Альваро, які звістки приніс ти мені від прекрасної невольниці? — схвильовано спитав дей.— Чи згодна вона мене вислухати? Коли ти скажеш, що немає надії розвіяти її тяжку тугу — присягаюся голо-

вою султана, мого володаря, що сьогодні ж силоміць доможуся того, в чому відмовляють моєму коханню.

— О пане, немає ніякої потреби присягатися такою страшною клятвою,— відказав дон Хуан.— Вам не доведеться вдовольняти жагу свою силою. Невільниця — молода дама, яка досі ще нікого не кохала. Вона така горда, що знехтувала пропозиції найвельможніших кабальєро Іспанії; в себе на батьківщині вона жила як королева. Тут вона стала невільницею. Її горда душа не може забути того, ким вона була і ким стала. Але ця горда іспанка, як і всі інші жінки, призвичаїться до неволі. Скажу вам більше: вже й тепер кайдани не видаються їй такими важкими, як раніше; ваша увага, ваша добрість, ваша шанобливість — чого вона зовсім не сподівалася від вас — пом'якшують її тугу й мало-помалу приборкують пиху. Не сполохайте її прихильності! Поводьтеся з нею ще шанобливіше, намагайтесь зачарувати прекрасну невільницю тонкою увагою та делікатністю,— і ви незабаром святкуватимете перемогу: вона поступиться вашим бажанням і в ваших обіймах забуде про волю.

— О, як люблю мені це слухати! — вигукнув дей.— Ти подаєш мені солодку надію — і я в захваті! Що ж, чекатиму терпеливо, буду стримувати свою жагу задля того, щоб раювати. А проте, чи ти не дуриш мене? Чи, може, я сам даюся на обман? Я зараз же піду до неї — поговорити. Я хочу пересвідчитись, чи справді в її очах променить звабна надія, яку ти в них помітив.

І Месоморто пішов до доньї Теодори, а дон Хуан подався в сад, де здибав садівника. Це й був той самий невільник, спритністю якого Сарате хотів скористатися, щоб визволити вдову де Сіфуентеса.

Садівник — звався він Франсіско — був родом із Наварри. Він добре знав Алжір, бо перш ніж потрапити до дея, уже служив у кількох господарів.

— Друже мій Франсіско,— мовив дон Хуан,— важкий тягар лежить у мене на серці. Тут, у палаці, ув'язнено молоду даму. Вона з Валенсії й дуже високого роду. Вона просила Месоморто призначити за неї викуп, але дей і слухати про це не хоче, бо до нестями закохався в неї.

— А чому ви так цим журитесь? — спитав садівник.

— Ми земляки. Більше того, її й мої родичі — близькі друзі,— відповів дон Хуан.— Я нічого не пошкодував би, щоб допомогти їй звільнитися з неволі.

— Ну, хоч і нелегка це справа, я знайду спосіб її залагодити, якщо батьки дами належно винагородять мене за послугу,— сказав Франсіско.

— Не сумнівайтесь в цьому! Ручуся: вони віддячать вам щедро, а сама сеньйора — іще щедріше. Звуть її донья Теодора. Вона — вдова добродія, який залишив їй величезний статок; щедра вона настільки, наскільки й багата. Зрештою, хіба не досить вам мого слова — слова іспанця й дворянина?

— Гарзд,— мовив садівник.— Покладаюся на ваше слово. Я буду говорити з одним моїм знайомим — каталонцем-віровідступником...

— Що ви кажете! — вражено вигукнув дон Хуан, перебивши Франсіско.— Як можна довіритись відступникові, що зрікся своєї віри задля...

— Хоч він і відступник, однак чоловік порядний,— і собі перебив Франсіско дон Хуана.— Він вартий скорше жалю, ніж ненависті. Якщо можна було б відпустити йому гріх — я відпустив би. Ось послухайте про його пригоди.

Він з Барселони, лікар за ремеслом. Справи його йшли кепсько, і він надумав перебратися до Карфагена, сподіваючись, що коли змінить місце, то й доля його зміниться. Отже, він сів разом із матір'ю на судно й поплив до Карфагена. По дорозі на них напав алжирський пірат, захопив їх і привіз у це місто. Тут

Їх продали: матір — якомусь маврові, а лікаря — туркові. Турок той поведився з ним украй жорстоко, і лікар, кінець кінцем, щоб вирватися з неволі й визволити матір, на яку мавр, її господар, теж лихом дивав, прийняв магометанство. Відцуравшись своєї віри, лікар найнявся до одного паші, вкупі з ним здійснив кілька піратських набігів і зібрав десь із чотириста патагонів. За частину цих грошей він викупив матір, а на решту став піратствувати — тепер уже самостійно.

Він придбав невеличке судно без палуби, найняв кілька солдатів-турків і почав плавати між Аліканте й Карфагеном. Повернувся з багатою здобиччю і знову вийшов у море. Його наскоки були такі вдалі, що по недовгім часі він уже купив і спорядив невеличкий корабель. На цьому кораблі він теж брав багату здобич. Аж тут доля відвернулася від лікаря. Якось він напав на французький фрегат, і той так подірявив його корабель, що він ледве доплив до гавані. А що в цій країні про чесноти корсарів судять з їхніх успіхів, то турки після цієї невдачі стали ним гордувати. Це його вибило з колії та озлобило. Він продав корабель. Відтоді живе з матір'ю за містом; мають вони кілька слуг із невольників.

Я часто в нього буваю. Колись ми служили в одного господаря й щиро заприязнилися. Він звіряє мені найпотаємніші свої думки. Три дні тому він із слізьми на очах признався, що не знає спокою відтоді, як відцурався християнської віри, що часом ладен скинути з голови тюрбан і, не боячись навіть того, що його можуть скарати на вогнищі, прилюдним каяттям спокутувати свій гріх, який є неабиякою спокусою для християн.

Ось до цього відступника я й хочу звернутись по допомогу,— провадив Франсіско.— Годі знайти когось надійнішого. Я скажу десьві, що піду на ринок, а сам

подамся до лікаря й поведу з ним таку мову: «Замість нидіти з горя, що ви покинули лоно церкви, чи не краще подумати про те, як до нього повернутися? А для цього треба налаштувати корабель і пустити поголос, що вам набридло дозвільне життя і ви знову хочете вийти в море. І ви таки вийдете. На цьому кораблі ми попливемо до Валенсії. А там донья Теодора заплатить вам стільки, скільки треба на ситий і веселий прожиток до кінця ваших днів».

— О, любий мій Франсіско!— вигукнув дон Хуан, ураз піднісися духом — так сподобався йому план наваррця.— Обіцяйте йому скільки вам забагнеться! Не сумнівайтеся—і вас, і відступника щедро винагородять. Але чи певні ви, що план цей здійснений?

— Коли й постануть якісь перепони — адже важко геть усе передбачити,— то ми їх усунемо,— відповів Франсіско.— Сподіваюсь, Альваро, що задум наш удасться. Я повернуся з добрими вістями.

Франсіско подався до лікаря, а дон Хуан став нетерпеливо його чекати.

Садівник повернувся по недовгім часі й сказав:

— Я говорив із відступником. Довго ми думали-міркували й нарешті дійшли ради. Він купить невеличке, повністю споряджене судно. Дозволяється набирати матросів з невільників, тож він, щоб не збудити підозри, крім своїх людей, найме ще з десяток турків — так, мовби й справді збирається робити піратські набіги. За два дні до призначеного відплиття він тайкома сяде разом з невільниками на судно й зніметься з якоря. Потім, підпливши яликом до хвіртки в його саду, що виходить на море, забере нас. Отакий ми склали план. Розкажіть про нього сеньйорі невільниці й запевніть її: найпізніше через два тижні вона буде на волі.

Як зрадив Сарате з того, що може потішити донью Теодору такою звісткою! Наступного дня він шукав

зустрічі з Месоморто, щоб дістати дозвіл навідати бранку. Побачивши дея, він мовив:

— Даруйте, мій володарю, що я наважуюсь спитати у вас: чи задоволені ви прекрасною невільницею після того, як я з нею говорив?

— Дуже!— вигукнув дей.— Вчора вона вже не опускала очей під найніжнішими моїми поглядами. Дої вона тільки ремствувала й нарікала на долю, а вчора з уст її не зірвалося жодної скарги; мені навіть здалося, що їй присмно мене слухати. Альваро, я тобі цим завдячую! Бачу, ти добре знаєш жінок своєї батьківщини. Поговори з нею іще раз; доведи до кінця те, що так добре почав. Постарайся зробити все, щоб наблизити день мого щастя — кмітливості тобі не бракує. Присягаюсь душею нашого великого пророка — я зніму з тебе кайдани, і ти повернешся в Іспанію; я обдарую тебе так щедро, що християни, тебе побачивши, не повірять, що ти був у полоні.

Дон Хуан не забарився зміцнити щасливу оману Месоморто; до того ж він удав, що дуже зворушений його обіцянками й, під тим приводом, що хоче якнайшвидше забезпечити їх здійснення, мерщій подався до прекрасної невільниці. Застав її саму — старих служниць у покоях не було.

Сарате розповів донї Теодорі про план Франсіско й відступника, додавши, що вони сподіваються на щедру плату.

Донья Теодора дуже зраділа, коли почула, яких рішучих заходів ужито для її звільнення.

— Невже я знову побачу Валенсію, мою любу вітчизну?— вигукнула вона.— Знову житиму спокійно після стількох небезпек і турбот? Яке щастя! І ви, доне Хуане, будете біля мене... О, як солодко про це думати! А ви — чи ви так само радієте? Адже, викрадаючи мене в дея, ви викрадаєте дружину для себе!

— Ах, які втішні були б для мене ваші слова, якби не болісна згадка про безталанного дона Фадріке! — мовив дон Хуан, зітхнувши. — Даруйте мені цю чутливість, сеньйоро, й скажіть щиро — хіба ж Мендоса не гідний того, щоб ви його пожаліли? Заради вас він покинув Валенсію, через вас його завезено в Туніс і закуто в кайдани! Я певен — не така гірка йому неволя, як думка про те, що він не помстився за вас.

— Так, він заслуговує на кращу долю, — сказала донья Теодора. — Бог мені свідок — я до глибини душі зворушена тим, що зробив для мене Мендоса, і мені щиро жаль, що через мене довелось йому стільки всього вазнати; однак, за жорстоким приписом лихих сузір'їв, я не можу винагородити його коханням. Не прихилився серцем до того, хто йому не любий...

Тут до покою увійшли дві старі служниці, й наші закохані замовкли. Потім дон Хуан завів іншу розмову; вдаючи, що він — повірник дея, сказав:

— Так, чарівна невільнице, ви закували в кайдани того, хто перед тим закував вас. Месоморто, моєму й вашому володареві, найпалкішому з усіх залицяльників і найпривабливішому з усіх гарних турків, дуже подобається ваше з ним поводження. Покажіть йому свою прихильність — і, запевняю вас, злигодням вашим скоро настане край.

Сказавши ці слова, справжній зміст яких зрозуміла лише донья Теодора, дон Хуан вийшов.

Минув тиждень. Усе йшло своїм звичайним плином.

Тим часом каталонець-відступник купив невеличке судно з майже повним спорядженням і став лаштуватися до плавання. Але за шість днів до відплиття на дона Хуана знову впав тяжкий клопіт.

Месоморто покликав його до себе, і коли Сарате ввійшов, мовив:

— Альваро, я відпускаю тебе на волю. Ідь до Іспанії, коли схочеш; подарунки, що я їх тобі обіцяв, че-

кають на тебе. Сьогодні я бачився з прекрасною не-
вільницею: вона зовсім не схожа на ту особу, яка за-
вдала мені такого жалю своєю журбою! Вона сказала,
що звикає до неволі й чимраз менше відчуває її тягар.
Вона здалася мені такою чарівною, що я вирішив од-
ружитися з нею. Через два дні буде весілля.

Дон Хуан змінився на обличчі й хоч як намагався
приховати хвилювання, це йому не вдалося. Месомор-
то спитав, що з ним.

— Сеньйоре,— збентежено відповів дон Хуан,—
правду кажучи, я вражений тим, що найзначніша в
Оттоманській імперії особа має намір опуститися до
того, щоб узяти шлюб з невільницею. Я знаю, що таке
у вас часом бувало, але все одно чудуюся. Месоморто,
блискучий, вельможний, що міг би одружитися з донь-
кою будь-якого найзнатнішого сановника в Порті,—
й раптом...

— Авжеж,— урвав його дей,— я міг би важити на-
віть на руку доньки великого візира — й успадкував
би згодом його посаду, але я маю незлічені багатст-
ва й на децицію не маю честолюбства. Спокій і втіхи,
якими я тут утішаюся, дорожчі за пост великого ві-
зира. Це небезпечний пост: не встигнеш на нього сі-
сти, як через підозрливість султана або заздрощі во-
рогів тебе з нього буде скинуто. Окрім того, я кохаю
цю невільницю, і краса її дає їй повне право зайняти
те становище, до якого я хочу її підняти. Проте, щоб
бути гідною тієї честі, яку я їй роблю, вона повинна
змінити віру,— докинув дей.— Як гадаєш, чи не буде
вона опиратися цьому через дурні забобони?

— Ні, володарю,— відповів дон Хуан,— я певен: вона
пожертвує всім задля такого високого становища. До-
звольте тільки дати вам одну раду: не кваптеся бра-
ти шлюб; не поспішайте. Коли ви запропонуєте їй від-
цуратися віри, яку вона всмоктала з молоком матері,
вона, безперечно, обуриться. Дайте їй час отямитися

й роздуматись. Хай вона повірить, що ви хочете не збезчестити її, а потім покинути, щоб вона до скону ниділа серед ваших невільниць,— а вшанувати найвищою честю: побратися з нею. Присягаюся, вдячність її та пиха зрештою переможуть усі сумніви. Почекайте бодай тиждень.

Месоморто замислився; те, що радив повірник, не дуже припало йому до вподоби; однак кінець кінцем він визнав його слова за розумні.

— Хай буде по-твоєму, Альваро,— мовив він.— Хоч як мені кортить оволодіти невільницею — почекаю тиждень. А ти зараз же іди до неї й умов сповнити моє бажання, коли мине цей тиждень. Я хочу зробити честь тому самому Альваро, який так добре мені прислужився: хай саме він запропонує невільниці стати мені за дружину.

Дон Хуан побіг до доньї Теодори й переповів розмову з Месоморто. Потім він сказав, що за шість днів судно каталонця буде готове до відплиття. А коли донья Теодора спитала, як же вона вийде з сералю, коли всі двері, якими треба пройти, щоб дістатися до сходів, замкнені, Сарате відповів:

— Сеньйоро, не турбуйтеся цим. Одне з вікон вашого покою виходить у сад. Ви спуститеся туди по драбині, яку я принесу.

Минуло шість днів, і Франсіско повідомив дона Хуана, що каталонець збирається впочі відпливати. Легко собі уявити, як знетерпеливились донья Теодора й дон Хуан. Нарешті настала ніч, на щастя, дуже темна. Умовленої години Сарате поставив драбину під вікно прекрасної невільниці. Та відразу спустилася, дуже кваплячись і хвилюючись. Дон Хуан подав їй руку, і вони подалися до хвіртки, що виходила на море.

Йшли вони швидко й вже наперед тішилися з того, що незабаром будуть на волі; одначе доля, й досі немилосердна до наших закоханих, приготувала їм не-

сподіване лихо, страшніше за всі ті, які падали на них досі.

Вони вже проминули сад і простували понад морем до ялика, який чекав їх біля берега. Аж раптом якийсь чолов'яга — вони спершу подумали, що це один із їхніх майбутніх супутників, тож не злякалися його, — кинувся на дона Хуана і встромив йому в груди шпагу. «Ниций Альваро Понсе! — вигукнув він. — Ось як дон Фадріке де Мендоса карає мерзезного викрадача. Ти не гідний того, щоб стати з тобою до чесного герцю!»

Толедець, не витримавши удару, повалився на землю, і водночас донья Теодора, яка спиралася на його руку, зчудована, приголомшена, нажахана, впала поруч непритомна.

— О Мендосо, що ви зробили? — вигукнув дон Хуан. — Ви вбили свого друга!

— Праведний боже! — скрикнув дон Фадріке. — Невже я вбив...

— Прощаю вам мою смерть, — урвав його Сарате. — Сама лише доля в ній винна, або, скоріше, вона хотіла покласти край нашим злигодням. Повірте, любий Мендосо, я вмираю спокійно, бо віддаю донью Теодору в ваші руки; вона засвідчить, що я не зрадив нашої дружби...

— О мій друже, безмірно шляхетний друже! Ви не помрете самі! — розпачливо вигукнув дон Фадріке. — Той самий клинок, який уразив вас, покарає і вашого вбивцю. Якщо помилка й може виправдати мій злочин, то втішити вона мене не може!

Сказавши це, Мендоса встромив шпагу собі в груди по самісіньку рукоять. Він упав на дона Хуана, який утратив тяму — не так від рани, як від урази, коли побачив тяжкі страждання друга.

Франсіско й відступник, які стояли кроків за десять од них, і, ясна річ, не могли кинутись на допомогу

невільникові Альваро, були вкрай приголомшені останніми словами дона Фадріке й тим, що він проколов себе шпагою. А збагнувши, що він помилився й що обидва поранені — друзі, а не запеклі вороги, як були вони подумали, підбігли до них. Побачивши, що всі — й донья Теодора також, — лежать непритомні, вони розгубилися, не знаючи, що робити далі. Франсіско сказав, що слід рятувати одну тільки даму, а кабальєро залишити на березі: вони, певно, незабаром помруть, коли ще не померли. Каталонець заперечив: не можна залишати поранених напризволяще. Може, рани їхні не смертельні; він їх огляне і перев'яже в себе на судні — там у нього лікарський інструмент; адже він іще не забув свого ремесла. Франсіско пристав на це.

Відступник і наваррець, розуміючи, що не слід гаяти ані хвилини, з допомогою невільників перенесли в ялик бідолашну вдову де Сіфуентеса й двох закоханих, ще безталанніших за неї. Через кілька хвилин вони підпливли до судна. Ледь ступивши на нього, вони заходилися піднімати вітрила; інші, впавши навколішки, благали в бога милосердя, потерпаючи на саму лише думку, що Месоморто попливе за ними навздогін.

Каталонець передав керування судном невільнику-французу, який добре знався на цій справі, а сам заходився клопотатися біля донї Теодори. Він привів її до тями. Потім з допомогою зілля та бальзамів він очутив дона Фадріке й дона Хуана. Вдова де Сіфуентеса, яка знепритомніла, коли донові Хуану встромили в груди шпагу, була до краю вражена, побачивши Мендосу. І хоч вона одразу збагнула, що дон Фадріке проколов себе в розпачі, гадаючи, що вбив друга, — все одно він був для неї вбивцею людини, яку вона кохала.

Живий жаль брав дивитися на цих нещасних. Всі троє тільки що були мало не мерцями, але зараз вони

вкликáли ще більше співчуття. Донья Теодора не відводила від дона Хуана погляду, сповненого горя й відчаю. А друзі дивилися на неї тьманими очима й тяжко зітхали.

Цю зворушливу й водночас зловісну мовчанку перервав дон Фадріке. Він мовив до вдови де Сіфуентеса:

— Сеньйоро, перед смертю я маю щастя дізнатися, що вас визволено з неволі. Я дякував би небові, якби це я вам прислужився; проте, його волею, це зробив обранець вашого серця. Я надто люблю мого суперника й не можу ремствувати. Мені хотілося б, щоб, незважаючи на удар, якого, з примхи лихої долі, я йому завдав, він утішився б вашою вдячністю.

Донья Теодора не обізвалась і словом на цю мову. Рана дона Фадріке анітрохи їй не турбувала. Дама майже ненавиділа його, бо їй здавалося, що дон Хуан поранений дуже серйозно.

Тим часом лікар заходився оглядати друзів. Першого він оглянув Сарате й сказав, що небезпеки немає — шпага, ковзнувши під грудьми ліворуч, не зачепила ні серця, ні легенів. Доньї Теодорі відразу одлягло від серця. Дон Фадріке теж дуже зрадів і, повернувши до неї голову, мовив:

— Чудово! Мій друг одужає, і я вмираю, не шкодуючи за життям. Я вмру, але не понесу з собою в могилу вашої ненависті.

Він сказав це так зворушливо, що вдова де Сіфуентеса розчулилася. А що вона вже не боялася за життя дона Хуана, то їй не відчувала ненависті до дона Фадріке. Їй було його жаль, вона щиро йому співчувала.

— Ах, Мендосо,— озвалася вона в пориві великодушності,— дозвольте, щоб вам перев'язали рану. Може, вона така сама легка, як і рана вашого друга. Не відмовляйтеся від лікування; ви повинні жити. Якщо мені не судилося зробити вас щасливим, то не ущасливлю

я й іншого. Із жалю та приязні до вас я не віддам моєї руки донові Хуану. Прийміть від мене таку саму жертву, яку ви прийняли від нього.

Дон Фадріке хотів був відповісти, та лікар, боячись, щоб од розмови йому не погіршало, заборонив говорити й заходився оглядати рану. Вона була смертельна: шпага пройшла через верхню частину легені. Про це свідчила кровотеча: Мендоса спливав кров'ю, яку неможливо було зупинити.

Перев'язавши обох, лікар вийшов з каюти. Друзі лежали близько один від одного на вузьких ліжках. Донью Теодору каталонець повів із собою, боячись, що її присутність хвилюватиме дона Фадріке й Сарате, а це для них шкідливо.

Та ці перестороги були марні. Дона Фадріке схопила гарячка; надвечір кровотеча збільшилася. Лікар мусив сказати, що рана його невігойна; коли він хоче щось сказати доньї Теодорі або свосму другові, то хай не марнує часу. Дон Хуан, це почувши, впав у невимовний сум. Що ж до Мендоси — він був спокійний. Вислухавши лікаря, попросив покликати донью Теодору; коли вона побачила дона Фадріке, розпуці її не було меж. Сльози ринули у неї з очей; вона заридала так гірко, що Мендоса, зворушений до краю, мовив:

— Сеньйоро, я не гідний ваших святих сліз. Благаю, витріть їх бодай на хвилинку й вислухайте мене. І вас, любий Сарате, прошу мене вислухати, — мовив він до дона Хуана, бачачи, як той побивається. — Я знаю: вам тяжко буде зі мною розлучатися; надто я певен у нашій дружбі, щоб сумніватись у цьому. Однак почекайте, поки я сконаю, а тоді вшануйте мою смерть цими знаками любові й жалю. А доти погамуйте журбу: вона гнітить мені душу більше, ніж близька смерть. Я хочу розповісти вам, як саме лиха доля привела мене на той проклятий берег, де з моєї вини пролилася ваша й моя кров. Вам, звичайно, хочеться знати,

як міг я прийняти дона Хуана за дона Альваро. Я розкажу вам усе — аби тільки часу, що його лишилося мені прожити, стало на цю сумну сповідь.

Через кілька годин по тому, як корабель, що на нього посадили мене пірати, розлучивши з доном Хуаном, відплив, ми здибалися в морі з французьким корсаром. Він захопив туніський корабель і висадив нас біля Аліканте. Опинившись на волі, я насамперед подумав про те, щоб викупити мого друга. Отож я поїхав до Валенсії, щоб узяти грошей. Там я довідався, що місіонери ордену Спокути вирушають в Алжир. Я вирушив до Барселони, перед від'їздом попросивши мого дядька, губернатора, дона Франсіско де Мендосу, поклопотатися перед двором про помилування Сарате; я мав намір привезти його з Алжіра — з тим, щоб він знову вступив у володіння своїм замком, відчуженим після смерті герцога де Наксера.

Приїхавши до Алжіра, я став ходити в ті місця, де завжди збираються невольники. Але там не зустрів того, кого шукав. Якось я побачив каталонця-відступника, хазяїна судна. Я відразу його впізнав — адже він колись служив у мого дядька. Я розповів йому, чого прибув до Алжіра, й просив довідатися, де мій друг.

— Щиро мені жаль,— відповів каталонець,— але я нічим не можу вам зарадити. Вночі я відпливаю: везу до Валенсії одну даму, невольницю Месоморто.

— А як звуть цю даму? — спитав я.

Він сказав, що її звуть донья Теодора.

Я був такий вражений, це почувши, що каталонець збагнув: я не байдужий до цієї дами. Він повідав мені план звільнення. А що він разів кілька називав невольника, про якого згадував, «Альваро», то я не мав жодного сумніву: це не хто інший, як Альваро Понсе.

— Благаю вас, допоможіть мені! — вигукнув я. — Дайте мені нагоду помститися моєму ворогові.

— Охоче зроблю все, що буде в моїх силах,— відповів каталонець,— але спершу розкажіть, чим завинив перед вами дон Альваро.

Я розповів йому все як було.

— Все ясно,— мовив каталонець, вислухавши мене.— Вночі ви підете разом зі мною. Вам покажуть вашого суперника; після того, як ви його покараєте, ви попливете з нами та доньсю Теодорою до Валенсії.

Та хоч як я нетерпеливився, проте не забував про дона Хуана. Я залишив італійському купцеві Франческо Капаті, який жив у Алжирі, гроші для викупу друга; купець обіцяв, що неодмінно викупить його, коли тільки йому пощастить розшукати дона Хуана.

Нарешті запала ніч. Я подався до каталонця; він повів мене на берег. Ми зупинилися біля хвіртки. Звідти хтось вийшов, попрямував до нас і мовив, показуючи на чоловіка й жінку, що йшли слідом за ним:

— Ось Альваро та донья Теодора.

Мене враз пойняла лють. Я вихопив шпагу, кинувся до бідолашного Альваро і, гадаючи, що це — невідомий суперник, напав на друга, якого стільки розшукував... Та, слава небові, моя омана не буде коштувати йому життя, а донї Теодорі — вічних сліз,— додав дон Фадріке, і голос у нього затремтів.

— О Мендосо, якби ви знали, як сумно дивитися мені на вас! — вигукнула донья Теодора.— Я до кінця своїх днів побиватимусь за вами! Якщо я вийду заміж за вашого друга — то тільки для того, щоб укупі журитися. Ми завжди будемо говорити про ваше кохання, про вашу дружбу, про ваші страждання.

— О сеньйоро! Я не заслуговую на те, щоб ви так мене оплакували. Благаю — виходьте заміж за дона Хуана, тільки-но він помститься за вас Альваро Понсе.

— Дона Альваро вже немає на світі,— сказала вдова де Сіфуентеса.— Того самого дня, як він меце викрав, його вбив пірат, що взяв мене в полон.

— Втішно мені це чути, сеньйоро,—мовив дон Фадріке.— А другові моєму буде ще приємніше. Не приборкуйте більше вашого взаємного кохання. Я щасливий, що вже близький той час, коли перепона, що стоїть на шляху до вашого щастя,— перепона, яку створив ваш жаль до мене й великодушність дона Хуана,— впаде. Живіть у спокої, мирі та злагоді— їх не зважиться порушити заздрісна доля.

Я прощаюся з вами, сеньйоро. Я прощаюся з вами, Хуане. Коли-не-коли згадуйте мене. Я нікого не любив так, як вас.

Донья Теодора й дон Хуан не могли вимовити й слова, тільки заридали ще гіркіше.

Доп Фадріке, який чимраз кволішав, повів далі:

— Я надто розчулився. Смерть уже витає паді мною, а я й досі не попросив у божественного милосердя пробачити мені гріх: адже я вкоротив собі віку — а це тільки в його владі.

Дон Фадріке звів розкаянні очі до неба, благаючи про відпуст; по недовгім часі він сконав од страшної кровотечі.

Тоді дон Хуан у безтямній розпуді зірвав із себе пов'язку, не бажаючи, щоб гоїлася його рана. Франсіско й лікар кинулись до нього, стали заспокоювати, вмовляли схаменутися. Перелякана донья Теодора й собі благала дона Хуана не чинити безглуздя. Вона говорила так зворушливо й проникливо, що дон Хуан спам'ятався; почуття закоханого перемогло в ньому горе друга. Рану його перев'язали. Отже, він опанував себе. Проте печаль його не поменшала; він тільки спромігся її погамувати.

Лікар віз до Іспанії чимало всякого добра, поміж усього іншого — чудовий арабський бальзам та дорогініні пахощі. Він набальзамував тіло Мендоси — про це просили донья Теодора й дон Хуан: їм хотілося

поховати друга у Валенсії як належне. Вони без упину плакали й побивалися.

А їхнім супутникам було до цього байдуже: віяв холодний вітер, і незабаром удалині замріли іспанські береги.

Як зраділи невольники, їх побачивши!

Судно причалило в порту Денія, і кожен із них, висівши на берег, подався своєю дорогою. Вдова де Сіфуентеса вирядила у Валенсію посланця з листами до губернатора й до своїх родичів.

Вони були щасливі, коли дізналися, що донья Теодора жива й здорова. А губернатора, дона Франсіско де Мендосу, щиро засмутила звістка про смерть небожа. Як зажурився він, коли, прибувши до Денія, побачив тіло бідолашного дона Фадріке, як гірко заплакав! Всі були глибоко зворушені, дивлячись на охопленого тугою добродія.

Потім губернатор спитав, від чого помер небіж.

— Сеньйоре, я все вам розповім,— сказав дон Хуан.— Я не тільки не хочу, щоб спогади про дона Фадріке стерлися з моєї пам'яті — хоч і сумно мені, та водночас і лебо безнастанно його згадувати, ятрити цим душу.

І дон Хуан повідав про сумну пригоду. Коли він розказував, сльози знову ринули з його очей. Дон Франсіско, слухаючи, і собі плакав.

Що ж до доп'ї Теодори — родичі дуже зраділи, її побачивши, й щиро вітали з чудесним вибавленням від тирана Месоморто.

Мертвого дона Фадріке поклали в карету й повезли до Валенсії. Однак там його не поховали: термін губернаторської просади дона Франсіско минав, він збирався їхати до Мадріда. Він вирішив везти тіло небожа туди.

Поки готувався похорон, вдова де Сіфуентеса щедро заплатила наваррцеві й лікарю за послугу, яку вони

їй зробили. Наваррець поїхав на батьківщину, а каталонець повернувся з матір'ю до Барселони, де знову вступив у лоно християнської церкви і де живе й понині, горе покотивши.

Тим часом двір надіслав донові Франсіско де Мендосі указ, за яким донові Хуану дарувалося помилювання. Король, дарма що дуже шанував родину де Наксера, не міг відмовити Мендосам, які благали в нього милосердя до Сарате.

Для дона Хуана ця звістка була тим приємніша, що він тепер міг супроводити у Мадрид тіло друга; якби не дістав прощення, то не зважився б на це.

Нарешті жалобний похід рушив. Слідом за карстою з небіжчиком їхали карети вельмож — їх було багато. Дона Фадріке поховали в одній із мадрідських церков. Донья Теодора й дон Хуан, з дозволу родичів Мендоси, поставили розкішний надгробок. Більше того: вони рік носили жалобу на знак любові й туги за доном Фадріке.

Вшанувавши небіжчика такою зворушливою відданістю, вони повінчалися. Проте дон Хуан довго ще журився. Ось що таке сила дружби; розумом її не досягнути. Він повсякчас згадував дону Фадріке; його любий дон Фадріке снівся йому вночі — майже завжди таким, яким Сарате бачив його перед смертю. Однак час спливав, і сумні спогади потроху блякли, тьмяніли; кохання до доньї Теодори, її чари змагали журбу. Нарешті доля осяяла душу дону Хуана щастям і погідністю...

Та недавно на полюванні він упав з коня й розбив собі голову. Утворилася гноянка. Лікарям не вдалося його вилікувати. Він тільки що помер; дама, яку оце ви бачите, — донья Теодора. Знетямившись з горя, вона випрочується з рук служниць, які її тримають. Мабуть, незабаром вона зійде в могилу слідом за чоловіком.

РОЗДІЛ XVI

ПРО СНИ

Вислухавши Асмодеєву розповідь, дон Клеофас сказав:

— Оце справжня дружба! Рідко коли буває, щоб чоловіки заприятнилися так, як дон Фадріке й дон Хуан. Але, здається, ще рідше можна здибати подруг-суперниць, які так благородно пожертвували б задля дружби своїм милованцем.

— Авжеж,— відповів біс,— цього, певно, ніхто не бачив та й ніколи не побачить. Жінки не люблять одна одну. Я уявляю собі двох жінок, які приятелюють — приятелюють так щиро, що навіть поза очі одна одну не гудять. Ви знаєте їх, зустрічаєтеся з ними. Якщо ви вподобали котрусь із них, то подруга, тільки-но це помітить, шаленіє з люті; не тому, що ця навіжена вас кохає — ні, вона хоче, щоб ви закохалися саме в неї! Жінки надто заздрісні, тож і не здатні на дружбу. Такі вже вони є!

— Історія цієї дружби, рівної якій і на світі немає, трохи романтична й завела нас далеченько,— сказав Леандро Перес.— Ніч минає; скоро вже задніє; я хочу, щоб ви показали мені іще що-небудь. Люди сплять. Цікаво б знати, що всім їм сниться.

— Залюбки вам розновім,— мовив Кульгавець.— Бачу, ви любите зміну видовищ. Отож зроблю вам цю ласку.

— Певно, я почую силу-силенну нісенітниць,— сказав Самбульйо.

— Чому б то? Адже ви читали Овідія. А він твердить, що саме на світанку сняться пророчі сни, бо о цій порі душа звільняється від гніту травлення.

— Ет, що мені той Овідій! Я не вірю в сни,— відповів дон Клеофас.

— Даремно. Не слід думати, що геть усі сни — тіль-

ки гра уяви; але не слід також вірити геть усім снам. Сни — це облудники, які, проте, часом провіщають правду. Імператор Август — він, либонь, був не дурніший за декого із студентів — не зневажав снів, коли вони бодай чимось його стосувалися. Тож він у битві при Філіппах покинув свій намет після того, як йому розповіли сон, що мав до нього відношення. Я міг би навести вам іще безліч прикладів на підтвердження того, що думка ваша про сни — легковажна; та краще обмину їх, щоб прислужитися вам іще раз.

Зазирнімо он у той розкішний особняк праворуч. Господар його, гульвіса-граф, як бачите, спить у пишній опочивальні. Йому сниться, що він у театрі. Співає молодода співачка; голос цієї сирени заворожує його.

В сусідній опочивальні спить його дружина. Вона — затята картярка. Їй сниться, що в неї немає грошей; вона заставляє свої коштовності в золотаря, і той дає їй триста пістолів під невеличкі проценти.

В будинку поруч живе маркіз. Він, як і граф, закоханий у знамениту куртизанку. Йому сниться, що він позичив великі гроші й віддав їх їй. А управителеві його, який спить он там, на горішньому поверсі, мариться, що він багатіє тим більше, чим більше руйнується його господар.

Ну, що скажете про ці сни? Ви гадаєте, що вони — безглузді?

— Та ні,— відповів дон Клеофас.— Я певен, що Овідій має слушність. Проте мені цікаво знати, хто ото спить: вуса у нього в папільйотках, і він навіть уві сні має вельми статечний вигляд; певно, це не простий собі кабальєро.

— Це дворянин із провінції,— відповів біс,— арагонський граф, бундючний і марнославний. Душа його зараз мліє від радості. Йому сниться, що один з грандів уступається йому з дороги під час публічної церемонії.

В тому самому будинку я бачу двох лікарів. Їм сняться дуже похмурі сни. Одному — нібито видано указ, яким забороняється платити лікареві, якщо йому не пощастило зцілити хворого; його другові — нібито видано розпорядження про те, щоб на чолі жалобного походу завжди йшов лікар, який лікував небіжчика.

— Я б хотів,— сказав Самбульйо,— щоб таке розпорядження справді існувало і щоб лікарі були присутні на похоронах своїх пацієнтів, як у Франції присутній суддя, коли карають на смерть засудженого ним злочинця.

— Мені подобається це порівняння,— зауважив чортяка.— Тут можна підмітити, що один тільки віддає наказ виконати вирок, а другий уже його виконав.

— Саме так,— мовив студент.— А хто цей чоловік, який ураз прокинувся від сну й протирає очі?

— Це вельможа, який клопочеться про губернаторську посаду в Новій Іспанії. Він пробудився тому, що йому приснився страшний сон: нібито перший міністр глянув на нього зизом. А ондечки молода особа; вона прокидається, невдоволена тим, що їй приснилося. Це дівчина високого роду, добродісна така ж, як і гарна. До неї залицяються двоє кабальєро. Одного вона ніжно кохає, а другий їй осоружний, аж бридкий. І дівчині приснилося, що осоружний залицяльник упав перед нею на коліна й так завзято домагався її ласки, що якби вона не прокинулася, то улягла б спокусі й виказала б йому таку прихильність, якої ще не дарувала коханому. Під час сну природа скидає із себе ярмо розважливості та добродісності.

Бачите отой будинок на розі? Там мешкає прокурор. Він і його дружина сплять рядочком в опочивальні, оббитій старовинним дамастом, на якому виткані людські постаті. Йому сняться, що він іде до лікарні навідати свого клієнта й запропонувати йому гроші з власної кишені. А дружинні мариться, нібито чоловік

жене втришия писаря, до якого він її приревнував.

→ Хто це хропе?—спитав Леандро.— Мабуть, отой гладун, якого я помітив у флігелі прокурорового дому.

— Авжеж,— відповів Асмодей.— Це канонік; йому сниться, що він читає *Benedicite*¹. А сусід його — купець, що торгує шовком. Він продає свій крам дуже дорого, але на виплат і тільки знатним особам. Вони йому заборгували понад сто тисяч дукатів. Отож йому ввижається, що всі боржники повернули гроші. А конкурентам його, навпаки, сниться, що він ось-ось збанкрутує.

— Ці два сні вийшли з різних дверей храму сновидінь,— сказав студент.

— Аякже,— відповів біс,— перший — з дверей, оздоблених слоною кісткою, другий — з дверей, прикрашених рогом².

В будинку, що стоїть біля купецького, живе відомий видавець. Недавно він надрукував книжку, яку швидко розкупили. Перед тим, як її продавати, він сказав авторові, що заплатить йому п'ятдесят пістолів, коли книжка швидко розійдеться і її можна буде перевидати. Тож видавцеві сниться, нібито він друкує книжку вдруге, не сказавши про це авторові.

— Ну, не треба питати, з яких дверей вийшов цей сон! — мовив Самбульйо.— Він, безперечно, пророчий. Я знаю видавців; ці добродії — мастаки дурити письменників.

— Що правда, то не гріх,— погодився Кульгавець.— Але вам слід би познайомитись і з добродіями письменниками. Це такі самі облудники, як і видавці. Ось я розповім вам один випадок, який стався в Мадриді років сто тому,— і це вас переконає.

¹ Католицька молитва перед обідом.

² За грецькою міфологією, з дверей, оздоблених слоною кісткою, вилітають оманливі сні, а з дверей, прикрашених рогом,— правдиві.

Якось троє видавців пішли повечеряти в корчму. За столом розмова зайшла про те, що письменники рідко пишуть путящі книжки. «Друзі,— озвався один видавець,— скажу вам за таємницю, що я недавно облагодив дуже вигідну справу: купив — хоч і дорогувати — чудовий рукопис. Оце письменник! Справжнісінький зливоч золота!» Другий видавець теж сказав, що купив учора талановитий твір. «Сеньйори! — вигукнув третій.— Мені теж є чим похвалитися. Рукопис, який я випадково придбав,— справжнісінька перлина. Мені пощастило купити його сьогодні».

І всі вони водночас виймають з кишені тільки-но придбаний дорогий рукопис. І що ж? Це була нова п'єса, яка називалася «Вічний жид». Видавці отетеріли, побачивши, що один і той самий твір продано тричі — кожному з них.

А он у тому будинку саме прокинувся один боязкий та поштивий закоханець,— вів далі чортяка.— Дама його серця — вдова, козир-баба. Йому приснилося, що він з нею в лісі. Він нашіптує їй ніжні слова, а вона відповідає: «О, ви чарівний! Якби я не була обачна щодо чоловіків, ви могли б мене звабити. Але всі чоловіки — брехуни; я не вірю жодному їхньому слову; я хочу дій».— «О сеньйоро, які саме дії ви маєте на гадці? — спитав кабальєро.— Чи не хочете ви, щоб я здійснив дванадцять Гераклових подвигів, аби довести своє кохання?»— «Ні, ні, доне Чікасію,— відповіла дама,— я не жадаю від вас так багато...» І тут наш кабальєро прокинувся.

— А скажіть, будь ласка, чому добродій, що спить он на тому ліжку, кидається, мов причинний?— спитав студент.

— Це ліценціат, до того ж несосвітений хитрюга,— відповів Кульгавець.— Він бачить сон, який дуже його хвилює. Йому мариться, нібито він сперечається з якимсь бідолахою лікарем і обстоює безсмертя душі.

Лікар — такий же ревний католик, як ліценціат — розумний лікар. На другому поверсі в ліценціата живе естремадурський ідальго, якого звать Вальтасар Фанфарроніко. Він приїхав на поштових до королівського двору просити винагороди за те, що застрелив португальця. Знаєте, що йому сниться? Що його наставлено губернатором Антекери. Але це йому не до шмиги, і він верне носа — вважає, що заслуговує на посаду віце-короля.

Он там, у мебльованих кімнатах, я бачу двох поважних кабальєро, яким сняться поганючі сні. Одному — комендантові фортеці — ввижається, що фортецю обложено; після нетривалого опору він змушений здатися в полон разом із гарнізоном. Другий — архієпископ Мурсії. Двір доручив цьому красномовному прелатові сказати надгробне слово на похороні принцеси. Її ховатимуть через два дні. Тож прелатові сниться, що він стоїть на кафедрі; він промовив вступ — і раптом не може зібрати докупи думок.

— А що? Хіба такого не буває насправді? — спитав дон Клеофас.

— Буває, — відповів чортяка. — Нещодавно така біда приключилася з його преосвященством.. А хочете, я покажу вам сновиду? Загляньте лишень до стайні — он там, біля цього дому! Що ви бачите?

— Чоловіка, який тиняється по стайні в самій сорочці, — мовив Леандро Перес. — Він щось тримає в руках, здається, скребниці.

— Це конюх; він спить. Щоночі встає уві сні, чистить коней, а потім знову лягає. Всі в домі — і сам конюх теж — певні, що це домовик його водить.

У великому будинку навпроти готелю мешкає старий кавалер ордену Золотого Руна, який був колись віце-королем Мексики. Він хворіє й боїться, що помре; тож він затурбувався колишнім своїм правлінням. Він і справді правив красм так, що тепер є з чого турбу-

ватися. Літописці Нової Іспанії не вельми гарної про нього думки. Цьому кавалерові приснився страшний сон, і він дуже схвилювався. Гляди, ще й помре через цей сон...

— Ну, то, мабуть, уже якийсь надто химерний сон,— сказав Самбульйо.

— Я вам його розповім,— відповів Асмодей.— Він таки незвичайний. Цьому сеньйорові примарилося, що він — у долині мертвих, і всі мексіканці, які були жертвами його жорстокості та несправедливості, накинулись на нього з докорами й прокльонами; вони так розлютились, що хотіли розірвати його на шматки, але йому вдалося втекти. Потім він побачив себе у великій залі, завішаній чорним сукном; за столом, накритим на три персони, сиділи його батько й дід. Ці двоє сумних співрозмовників зробили йому знак піти, і батько сказав — зловісно, так, як завжди говорять небіжчики: «Ми вже давно на тебе чекаємо; сідай біля нас».

— Боже, який поганючий сон!— вигукнув студент.— Недарма ж цей добродій шарпається, як несамопитий.

— Зате його племінниці, он там, у кімнаті на горішньому поверсі, спить добре: вона бачить дуже гарні сни,— вів далі чортяка.— Це негарна й незграбна дівчина років двадцяти п'яти — тридцяти. Їй мариться, нібито її дядько, в якого вона єдина спадкоємиця, помер, і що біля неї впадають гречні та поштиві сеньйори, один поперед одним запобігаючи ласки.

— Якщо мені не вчувається, позаду нас хтось сміється,— мовив дон Самбульйо.

— Не вчувається — це справжній сміх,— відповів біс.— Сміється уві сні жінка-вдова. Вона вдає із себе дуже порядну, а проте кохається на плітках. Їй мариться, що вона балакає із старою святенницею, і ця балачка дуже їй до душі.

Сміюсь і я, бо в кімнаті на долішньому поверсі бачу добродія, якому живеться скрутненько на ті невеличкі гроші, що їх він має. Йому ввижається: він збирає золоті та срібні монети, і що більше збирає, то більше знаходить,— і вже напхав повну скриню.

— Бідолаха!— вигукнув Леандро.— Вже недовго тішитись йому своїм скарбом.

— Прокинувшись, він почуватиметься мов багач, що перебуває вже на божій дорозі; він зрозуміє, що багатство вислизає йому з руи,— мовив Кульгавець.

Хочете знати, що сниться отим двом комедіанткам сусідкам? Одній — птахи; вона принаджує їх дудочкою, ловить, обскубує одного по одному й кидає красеневі коту, своєму улюбленцю. Кіт бенкетує... Другій мариться, що вона витаняє з дому левреток та датських догів, якими втішалася багато років; вона залишає тільки чарівного пшиця, якого обожнює.

— Ну й дурні сни! — вигукнув Леандро Перес.— Коли б у Мадріді були, як у давньому Римі, відгадувачі снів, вони, певно, не знали б, як їх витлумачити.

— Та ні,— відповів біс.— Якби віщунки знали, що коїться нині серед акторської братії, то швидко відгадали б обидва сни.

— А я зовсім на них не розуміюся,— мовив дон Клеофас,— та й не дуже за цим жалкую. Мене більше цікавить он та дама, що спить у ліжку, оздобленому чудовим оксамитом із срібними торочками; біля неї на нічному столику лежить книжка й горить свічка.

— Це титулована особа,— відповів чортяка.— Вона має прегарну карету; всі її слуги — молоді та вродливі. Вона любить читати в ліжку; без цього не склепить очей. Ввечері вона читала Овідієві «Метаморфози», і тепер їй сниться дуже дивний сон: нібито в неї закохався Юпітер і наймається на службу в подібні високого ставного пажу.

До слова — про метаморфози. Ось вам іще одна метаморфоза, як на мене, ще кумедніша.

Я бачу скомороха, який міцно спить і бачить дуже приємний сон. Це лицедій такий старий, що в Мадриді немає вже людини, яка сказала б, що бачила його дебют. Він так давно грас, що його просто неможливо уявити поза театром. Він талановитий, але пихатий, дуже любить величатися і вважає себе вищим за всіх людей. Знаєте, що сниться цьому чудовому герою лаштунків? Нібито він помер, і всі боги Олімпу зібралися на раду, аби вирішити, що їм належить зробити з таким високим сеньйором. Меркурій каже, що із славнозвісним актором, який часто мав честь грати на сцені Юпітера й інших богів, негоже чинити так, як із звичайною людипою,—він-бо гідний того, щоб стати небожителем. Мом погоджується з Меркурієм, але деякі боги й богині з обуренням заперечують проти такого апофеозу, і кінець кінцем Юпітер, за загальною згодою, перетворює старого комедіанта на театральне опудало.

Біс хотів був розповідати далі, але Самбульйо його перепинив:

— Стривайте, сеньйоре Асмодею! Ви не помічаєте, що вже займається ранок. Боюсь, що нас угледять на цьому даху. Якщо люди побачать вашу милість, свистові й тютюканню не буде кінця-краю.

— Нас не побачать,— відповів демон.— Я такий же могутній, як і ті міфологічні боги, що про них оце згадував. І так само, як закоханий син Сатурна обгорнув себе на горі Іді хмарою, щоб світ не бачив пестоців, якими він хотів заворожити Юнону,— я обгорну себе й вас густим туманом, крізь який не прозирне людське око. Та це не завадить побачити те, що я хочу вам показати.

Тієї ж миті навкруг них заклопочився дим; однак хоч який він був густий, студентові очі бачили все:

— Повернімось до снів,— сказав біс.— Проте я за-

був, що ви не спали через мене ніч і, певно, стомилися. Краще я віднесу вас додому, і ви кілька годин відпочинете. А я тим часом побуваю у всіх чотирьох частинах світу, встругну кілька кумедних штук; тоді повернуся, і ми будемо розважатися далі.

— Мені зовсім не хочеться спати, і я анітрохи не втомився,— відповів дон Клеофас.— Замість летіти від мене геть, зробіть ласку: розкажіть он про тих людей, які вже повставали й, здається, збираються кудись йти. Що вони робитимуть так рано?

— Те, що ви хочете знати, варте уваги,— мовив чортяка.— Ви побачите, як трудяться, чим клопочуться й через що хвилюються бідолашні смертні, щоб якомога приємніше прожити короткий проміжок часу між народженням та смертю.

РОЗДІЛ XVII,

ЯКИЙ ЗНАЙОМИТЬ З БАГАТЬМА
ДИВАКАМИ, ЩО МАЮТЬ СВОЇХ
НАСЛІДУВАЧІВ

— Насамперед, звернімо увагу на зграю гольтіпак он там, на вулиці. Це розпусники. Майже всі вони з порядних родин; вони так і живуть укупі, як ченці; майже щоночі вони бенкетують — у них завжди вдосталь хліба, м'яса та вина. Зараз вони розійдуться по церквах; там стануть, простягнувши руки, й жебратимуть, а ввечері знову зійдуться й підніматимуть здравиці за побожних милосердців, коштом яких їдять і п'ють. Ці шалапути— мастаки перевдягатися й прибирати подобі, що викликають у всіх жалощі. Навіть кокетки, збираючись причарувати кабальєро, не зуміють так убратися. Любо на них дивитися, авжеж?

Придивіться-но до тих трьох, що йдуть рядочком. Отой, на милицях, весь труситься; він ледве плентає

й, здається, ось-ось заріє носом у землю. Він має вигляд хирлявого дідугана — бачите його довгу сиву бороду? — а тим часом це молодик, легший і прудкіший за лань. Другий, шолудивий — насправді юний красень; на голову собі він натяг шкіру, під якою сховав розкішну, мов у придворного пажу, чуприну. А третій «каліка» — це негідник, який уміє лементувати так сумно й жалісно, що немає старенької, яка не злізла б навіть із п'ятого поверху й не дала б йому маравсі.

Крім оцих лобурів, які, нап'явши машкару бідності, йдуть видурювати в людей гроші, я бачу на вулиці трударів-ремісників; вони, дарма що іспанці, в поті чола заробляють собі на прожиття. Дивіться: скрізь люди встають і вдягаються, збираючись на працю. Скільки задумів, що виникли вночі, здійсняться і скільки розіб'ється вщент удень!

— А що діється ондечки? — урвав Асмодея дон Клеофас.— Хто ця жінка, обвішана образками, яка швидко простує вулицею в супроводі слуги? Певно, вона квапиться у якійсь справі.

— Авжеж! — відповів біс.— Ця статечна матрона поспішає туди, де потрібна її допомога. Вона йде до лицедійки; та без упину кричить, а біля неї метушаться двос кабальєро. Один із них — чоловік; другий — знатний ідальго, дуже схвилюваний тим, що діється: адже пологи акторок подібні до пологів Алкмени: тут не обійшлося ні без Юпітера, ні без Амфітріона.

Погляньте-но на цього верхівця з карабіном; хіба не схоже, що він їде полювати зайців та куріпок у мадрідські околиці? Однак йому анітрохи не хочеться розважатися ловами; він має зовсім інший намір. Він їде в село; там перевдягнеться селянином, а потім піде на ферму, де живе його милованка під суворим і невсипущим материнським наглядом.

А он молодий бакалавр; він щоранку квапиться до

дядька, старого каноніка, щоб засвідчити йому шапу; він сподівається прибрати до рук його грошки.

Бачите в будинку, що стоїть просто нас, добродія, який надягає плащ, збираючись іти? Це вельмиповажний і багатий городянин, заклопотаний дуже важливою справою. Він має доньку-одиначку, дівчину на порі, й не знає, за кого її віддати: за молодого прокурора, який її сватає, чи за ідальго, який теж хоче з нею одружитися. Тож він іде до друзів порадитись. Цей городянин справді опинився в неабиякій скруті: він боїться, що ідальго, ставши його зятем, гордуватиме ним; однак боїться вибрати й прокурора — мовляв, це все одно, що завести в домі хробака, який усе поточить...

А тепер погляньте на сусіда цього заклопотаного батька; постарайтеся вгледіти в пишних покоях добродія в халаті з червоної парчі, вигаптуваної золотими квітами. Це — дотепник, який строїть із себе вельможу, хоч він і низького роду. Років десять тому в нього не було й кількох мараведі, а тепер він має десять тисяч дукатів ренти. Він завів собі розкішний виїзд, але щоб утримувати його, ощадить на харчах: коли він не запрошує до обіду гостей, то їсть одне-єдине курча. Проте часом він дає звані обіди для вельможних осіб, щоб похизуватися перед ними. Сьогодні запросив членів Державної ради, тож послав слуг по кухаря й пиріжника. Він буде торгуватися за кожне мараведі; потім, коли вони дійдуть згоди, складе меню.

— То ви мені розповідаєте про небаченого скупія! — зауважив дон Самбульйо.

— Так воно і є! — відповів Асмодей.— Геть усі гольтіпаки, коли їм щастить розбагатіти, стають або скнарами, або марнотратцями. Інших я не бачив.

— А що то за прегарна дама, яка сидить за туалетом і розмовляє із статечним кабальєро? — спитав студент.

— На неї таки варто звернути увагу! — вигукнув Кульгавець.— Ця дама — вдова-німкенья; вона живе у Мадриді на вдовину частку, яку відписав їй чоловік, і вхожа у вище товариство; молодий кабальєро, що розмовляє з нею,— це сеньйор дон Антоніо де Монсальва. Хоч він належить до одного з найзнатніших родів Іспанії, він хоче з нею одружитися; навіть уклав із вдовою угоду, зобов'язавшись сплатити три тисячі пістолів, якщо зламає свою обіцянку. Однак родичі дона Антоніо чинять опір його амурним замірам; вони мають німкеню за пройдисвітку й нахваляються, що запроторять його до в'язниці, коли він не порве із нею. Закоханець, який дуже журиться тим, що родичі не хочуть цього шлюбу, вчора подався до дами свого серця; помітивши, що він сумний, вдова спитала, що його гнітить; дон Антоніо все їй розповів і став клястись-божитися, що хоч би які перепони чинили йому родичі, він не змінить свого рішення. Дама, здавалося, була в захваті від його вірності; опівночі вони попрощалися, вкрай задоволені одне з одного. Сьогодні вранці Монсальва пішов до вдови. Заставши її за туалетом, він сів і знову почав присягатися в коханні. Слухаючи його, німкенья розкручувала папільйотки; кабальєро мимохідь узяв одну з них, розгорнув і впізнав свій почерк. Він засміявся й мовив:

— Он як використовуєте ви летрілії, що їх вам надсилають закохані!

— Авжеж, Монсальво,— відповіла німкенья.— Саме так я використовую листи залицяльників, які хочуть зі мною одружитися всупереч волі родини: я кручу з них папільйотки.

Отак кабальєро дізнався, що дама його роздерла на папільйотки документ про певстойку, й був несказано щасливий від її безкорисливості. Він оце знову присягається їй у вічному коханні.

Бачите високого худого добродія? Під пахвою в нього

груба конторська книга, на поясі висить чорнильниця, а за плечима — гітара.

— Кумедна фігура,— мовив студент.— Ладен закластися, що це якийсь дивак.

— Він і справді чудний,— провадив біс.— Знаєте, в Іспанії є філософи-кініки, це один із них. Він простує до Буен-Ретіро, на луку, де б'є чисте джерело й дзюркоче струмок, звиваючись серед квітів. Він просидить там цілий день, милуючись на струмок, трави, квіти й дерева, гратиме на гітарі, міркуватиме про всяку всячину, а потім запише думки свої в книгу. В кишені у нього лежить скибка хліба й цибулина — його звичайний харч. Таким нужденним життям він живе вже десять років. І коли б який-небудь Арістіпп сказав йому, як Діогеніві: «Вмів би ти догоджати можновладцям — не їв би цибулю»,— цей новітній філософ відповів би: «Я догоджав би можновладцям так само, як і ти, коли б погодився принизити людину аж так, щоб вона плазувала перед іншою людиною».

Справді, цей філософ колись перебував при великих вельможах; він навіть забагатів завдяки їм; проте, переконавшись, що дружба з ними — всього-на-всього ночесне рабство, він рішуче порвав із вельможами. В нього була карета, але він перестав нею їздити, побачивши, що багно з-під коліс забризкує людей, достойніших за нього. Майже все своє багатство він роздав друзям-біднякам, залишивши собі рівно стільки, щоб жити так, як він тепер живе,— бо вважає: філософові однаково соромно жебрати і в бідняків, і в грандів.

Он слідом за філософом іде добродій з собакою. Його треба пожаліти. Він може похвалитися, що належить до однієї з кращих родин Кастілії. Він був багатий; але, як Тімон Лукіана, розтринькав усі гроші на пишні бенкети, що їх кожного дня давав своїм друзям, і на свята з приводу народження та шлюбів принців та принцес,— одне слово, з кожної нагоди, за якої тільки

можна влаштувати в Іспанії свято. Коли ж підлабузники побачили, що гаман його порожній,— враз мов крізь землю провалилися. Тільки пес його лишився йому вірний.

— Шановний бісе, скажіть, будь ласка, чия то карета зупинилася перед будинком? — спитав Леандро Перес.

— Це карета багатого скарбника,— відповів Асмодей.— Тут живе красуня-галісійка. Старий мавр-гріховець залицяється до неї; він закоханий до нестями; їздить до неї кожного ранку. Вчора він довідався, що вона його зрадила; розшаленівши, він написав їй листа, сповненого докорів і погроз. Знаєте, як повелася ця вітрогонка? Замість зухвало заперечувати гріх, вона сказала скарбникові, що гнів його — справедливий і що раз вона могла зрадити такого шляхетного кабальєро, він має право зневажати її; вона усвідомлює провину, розкаюється і, щоб покарати себе, відрізала свої прегарні коси, які — адже він це знає! — обожнювала; на решті — що вона надумала піти в монастир на вічну покуту.

Старий закоханець не витримав брехливого каяття своєї милованки. Ледь благословилося на світ, він поїхав до неї. Застав її в сльозах... Ця облудниця так чудово зіграла свою роль, що скарбник ураз простив їй гріх. Більше того: щоб відшкодувати жертву, яку принесла дама, відрізавши коси, він сказав, що купить їй чудовий масток біля Ескоріалу¹, де вона житиме, як багата поміщиця.

— Всі крамниці вже відчинені,— сказав студент.— А он якийсь кабальєро входить у корчму.

— Цей молодик — син шляхетних батьків,— відповів Асмодей.— Він мріє стати письменником, просто схибнув на цьому. Він не телепень; в нього навіть стає

¹ Е с к о р і а л — королівський палац в одному з мадрідських передмість, збудований Філіппом II.

хисту на те, щоб критикувати п'єси, які йдуть на сцені; але до того, щоб самому написати щось пристойне, він не зугарний. Отож він іде в корчму замовити розкішний обід: він пригощатиме чотирьох комедіантів, яких хоче просити, щоб вони підтримали його нікчемну п'єсу й поставили її.

До речі, про письменників,— провадив чортяка.— Он двоє зустрілися на вулиці. Бачите — вітаючись, вони глузливо всміхаються. Вони зневажають один одного і, правду кажучи, мають на це підстави. Перший з них пише так само легко, як поет Кріспін, що його Горацій порівнює з ковальським міхом, а другий впріє, поки щось напише, та й те нікуди не годиться,— дурне й заяложене.

— А хто той чоловічок, що виходить з карети біля церковної паперті? — спитав Леандро Перес.

— Цей добродій гідний уваги,— відповів Кульгавець.— Років із десять тому він залишив посаду старшого писаря в нотаріальній конторі й пішов до монастиря картезіанців у Сарагосі. Півроку пробув там послушником, а потім покинув монастир і приїхав до Мадріда. Всі знайомі дуже здивувалися, дізнавшись, що його раптом наставили членом Ради в справах Індії. Ще й досі йдуть балачки про таку несподівану кар'єру. Одні кажуть, що він продав душу чортові, інші дають на здогад, що до нього прихильна багата вдова; ще інші твердять, нібито він знайшов скарб.

— А як воно є насправді? Ви ж, певно, знаєте? — спитав дон Клеофас.

— Авжеж, знаю,— відповів біс.— Зараз відкрию вам цю таємницю. Якось він копав у монастирському саду яму, щоб посадити дерево,— і викопав мідну скриньку. Відчинивши її, побачив золоту коробочку; там лежало тридцять чудових діамантів. Послушник, дарма що не дуже знався на коштовностях, збагнув: це щедрий дарунок долі. І він тут же вирішив учинити так, як Гріп

з комедії Плавта: той, знайшовши скарб, одразу покинув риболовлю. Тож послушник зняв клобук і повернувся до Мадріда; тут знайомий золотар поміняв його діаманти на дукати; а дукати він уже сам поміняв на високу посаду, яка забезпечила йому честь і шану у вищому товаристві.

РОЗДІЛ XVIII

ЩО ІЩЕ ПОКАЗАВ БІС
ДОНОВІ КЛЕОФАСУ

— Я хочу розвеселити вас,— вів далі Асмодей,— розповівши про добродія, який саме заходить до винарні. Це біскайський лікар. Він вип'є чашку шоколаду, а потім сяде грати в шахи й гратиме цілий день. Не турбуйтеся тим, що буде з його хворими: пацієнтів у нього немає, а коли б навіть і були, то небагато втратили б через те, що він збавляє час за шахами. А ввечері він іде до гарної й багатой вдови, яку хоче взяти собі за дружину, тож удає, що палко в неї закоханий. Коли він сидить у вдови, з'являється шельма-лакей, єдиний слуга лікаря, підмовлений ним, із фальшивим списком знатних осіб, які нібито послали по нього. Вдова бере все на віру, і наш гравець ось-ось виграв партію.

Затримаймося перед цим будинком: мені кортить показати вам його мешканців. Зазирніть до кімнат; кого ви там бачите?

— Я бачу красунь-жінок, які просто сяють вродою,— відповів студент.— Деякі вже повставали, деякі встають. О, які вони гарні! Очей не відведеш! Справжні-сінькі німфи Діани, коли вірити поетам.

— Якщо жінки, від яких ви в такому захваті, й гарні, мов німфи, то аж ніяк не такі цютливі,— відповів Кульгавець.— Це повії; живуть вони гуртом, спільно. Вони такі ж небезпечні, як і ті діви-чарівниці, що за

давніх часів заманювали рицарів, які проїздили повз їхні замки. Ці діви теж заманоють у свої тенета молодиків. Горе тому, хто піддасться їхнім чарам! Щоб уберегти чоловіків од погибелі, яка на них тут чигає, слід би поставити перед будинком буй — такий, які ставлять на річках, позначаючи небезпечні місця.

— Я не питаю вас, куди їдуть усі ці сеньйори в каретах,— сказав Леандро Перес.— Мабуть, на ранковий прийом до короля?

— Атож,— відповів біс.— Якщо й вам туди хочеться, я вас однесу; побачите багато цікавого.

— Це було б для мене якнайприємніше,— мовив Самбульйо.— Я вже наперед знаю, з якою втіхою дивитимусь на це.

Чортяка, щоб догодити донові Клеофасу, притьмом полетів із ним до палацу. Та по дорозі студент помітив робітників, що мурували височенну браму, й спитав Асмодея, чи це часом не портал церкви вони зводять.

— Ні,— відповів Кульгавець,— це брама нового рипку. Вона, самі бачите, чудова; та навіть якщо вона сягатиме до неба,— й тоді не буде гідна латинських віршів, які збираються на ній вирізьбити.

— Невже? — вигукнув дон Клеофас.— Що ж це за вірші? Мені до нестями кортить їх почути!

— Я вам їх прочитаю,— сказав біс.— Слухайте і втішайтеся!

Quam bene Mercurius nunc merces vendit opimas
Momus ubi fatuos vendidit ante sales!¹.

Ці два рядки містять у собі найтоншу гру слів.

— Щось я не втямлю всієї їхньої краси,— мовив студент,— і не знаю, що означають ваші *fatuos sales*.

Асмодей дуже здивувався.

¹ Як торгувати добре товарами,— каже Меркурій,— Там, де колись безглуздими жартами Мом торгував!

— Невже ви не знаєте, що ринок будують на тому місці, де колись стояла чернеча колегія, в якій юнаків навчали гуманітарних наук? Її ректори влаштували вистави. Учні розігрували драми, дурні п'єси впереміж із геть безглуздими балетами; танцювали навіть «супіни» та «претеріти» латинських дієслів.

— Бодай і не згадувати! — вигукнув дон Самбульйо. — Хто-хто, а я знаю, які паскудні ці шкільні п'єси. Як на мене, напис на брамі — пречудовий!

Опустившись на сходи палацу, Кульгавець і дон Клеофає побачили кількох придворних, що піднімалися на гору. Біс одне по одному називав студентові імена вельмож.

— Оце граф де Вільялонсо з роду де ла Пуєбла де Ельєрена, — казав він, тицяючи пальцем. — Це — маркіз де Кастро Фуесте; отой — дон Лопес де Лос Ріос, голова фінансової ради, а той — граф де Вілья Омброса.

Асмодей не тільки називав імена придворних, а й перелічував їхні чесноти. Проте цей лукавець щоразу докидав до похвальби якесь дошкульне слівце; кожному дісталося по заслугі.

— Цей сеньйор, — казав він про одного, — привітний, люб'язний та послужливий. Він завжди зичливо вислухає вас. Якщо ви попросите в чомусь вам допомогти, він шляхетно пообіцяє й навіть запевнить, що використає для цього свій вплив при дворі. Шкода тільки, що сеньйор, який так любить робити добро, має таку куцу пам'ять, що вже за чверть години після розмови з вами забуває, про що ви його просили.

А той он герцог, — показував Асмодей на іншого, — має дуже гарну вдачу. Він не такий, як більшість вельмож, настроїв яких змінюється щохвилини. Він не примхливий, завжди в доброму гуморі. До того ж він не платить невдячністю за прихильність до нього або за послугу, яку йому зроблено. Однак, на жаль, він завжди

дуже баряться з своєю подякою. Він змушує так довго чекати того, чого від нього сподівалися, що кожен, хто нарешті цього дочекався, вважає: надто вже дорого він за це заплатив.

Розповівши студентові про чесноти й вади багатьох вельмож, біс повів його до зали, де зібралися придворні всіх рангів; особливо рясно було там кавалерів усіляких орденів. Побачивши, скільки їх, дон Клеофас навіть вигукнув:

— Хай йому чорт! Та ж тут тьма-тьмуца кавалерів! Певно, в Іспанії їх так багато, що й не злічити!

— Так і є,— відповів Кульгавець.— А втім, воно й не дивно. Щоб стати кавалером ордену Сантьяго або Калатрави, тепер не треба володіти родовим маєтком вартістю в двадцять п'ять тисяч екю, як за давніх часів вимагалось від римських кавалерів. Отим-то й розплодилось стільки кавалерів. Кого тільки поміж них немає! А тепер погляньте он на те плескате обличчя позаду вас,— вів Асмодей далі.

— Кажіть тихше,— перепинив його Самбульйо.— Цей добродій вас чує.

— Ні, ні,— відповів чортяка,— нас не тільки не бачать, а й не чують; це теж дія чарів. Тож подивіться на цього добродія. Він каталонець. Недавно повернувся з Філіппінських островів, де був флібустьєром. Хіба скажеш з його вигляду, що це справжнісінький зірвіголова? А проте він уславився своєю відчайдушною хоробрістю. Він хоче просити короля, щоб той, як винагороду за послуги, настановив його на якусь високу посаду; однак я не певен, що це буде зроблено, бо зі своїм проханням він не звернувся насамперед до першого міністра.

— Праворуч од флібустьєра стоїть здоровань-гладун,— зауважив Леандро Перес.— Він дуже бундючний. Мабуть, це дуже багатий сеньйор — надто вже він пишній.

— Не вгадали! Це дуже бідний ідальго; щоб хоч якось прожити, він тримає къртярню, якою опікується один гранд.

О, я бачу ліценціата, про якого слід вам розповісти,— провадив Кульгавець.— Він стоїть он там біля вікна — розмовляє з кабальєро, вбраним у ясно-сірий оксамит. Вони гомонять про справу, що її вчора розглядав король. Ось яка це справа.

Два місяці тому ліценціат, член Толедської академії, видав книжку про мораль. Старі кастильські письменники обурились, прочитавши цю книжку: мовляв, вона рясніє надто сміливими фразами й повими словами. Тож вони стали клопотатися перед королем про заборону книжки, яка псує чисту та ясну іспанську мову.

Прочитавши їхнє прохання, король вирішив, що справа варта уваги, й доручив вивчити книжку комісії з трьох чоловік. Ті, ознайомившись із нею, дійшли висновку, що стиль книжки й справді є за що гудити; особливу ж небезпеку становить те, що він яскравий. Вислухавши цей висновок, король оддав такого наказу: всі академіки, які пишуть подібно до цього ліценціата, повинні припинити літературну діяльність; більше того — щоб зберегти чистоту кастильської говірки, їхні посади, коли вони помруть, слід надавати тільки особам із вищого світу.

— Чудова ухвала! — сміючись, вигукнув Самбульйо.— Тепер прихильникам звичайної мови вже нема чого боятися.

— Перепрошую,— відказав біс,— але ж не всі супротивники цієї благородної простоти мови, яка зачаровує розсудливого читача,— члени Толедської академії.

Допові Клеофасу закортіло дізнатися, хто той кабальєро в ясно-сірому оксамиті, який розмовляє з ліценціатом.

— Це каталонець, менший син у родині, офіцер іспанської гвардії,— пояснив Кульгавець.— Він дуже

дотепний хлопець. Судить про це з його відповіді одній дуже знатній дамі — я вам її переповім; проте, щоб ви зрозуміли сіль дотепу, я додам, що в нього є старший брат, якого звать дон Андрес де Прада; кілька років тому він служив у тому самому полку, де тепер служить наш молодий офіцер.

Якось до дона Андреса підійшов один орендар багатих королівських маєтків і сказав:

— Сеньйоре де Прадо, я пошу те ж ім'я, що й ви, але ми з різних родин. Я знаю, що ви належите до одного з найаристократичніших родів Каталонії і що, разом із тим, ви не багаті. Що ж до мене — я багатий, але низького роду. То, може, ми якось поділимося тим, що є доброго в кожного з нас? Чи є у вас дворянські грамоти?

Дон Андрес відповів, що є.

— Прошу, позичте їх мені,— вів далі багатий,— а я віддам їх мастаку-генеалогові; він як слід попрацює над ними й зробить нас родичами, незважаючи на предків. А я вам за це віддячу — подарую тридцять тисяч пістолів. Згода?

Ця сума просто таки засліпила дона Андреса. Він прийняв пропозицію, віддав багатію папери; на гроші, що їх одержав, він купив великий маєток у Каталонії, де відтоді й живе.

Менший брат дона Андреса, який не мав ніякої користі від цієї оборудки, був учора на званому обіді; там зайшла мова про сеньйора де Праду, орендаря королівських маєтків. Одна з дам, запрошених на обід, спитала в молодого офіцера, чи він не родич цього орендаря.

— Ні, сеньйоро,— відповів той,— я не маю такої честі; родич йому — мій брат.

Дон Самбульйо вибухнув сміхом: відповідь офіцера здалася йому дуже кумедною. Потім він помітив чоловічка, що простував слідом за придворним, і вигукнув:

— О боже, скільки вже разів отой недомірок, що супроводить вельможу, йому вклонився! Мабуть, просить якоїсь милості?

— Вам буде цікаво знати, в чім тут річ і що означають ці поклони,— мовив Асмодей.— Чоловічок цей — статечний городянин; недалеко від Мадрида, в місцевості, багатій на цілющі джерела, він має великий гарний будинок. Наш вельможа лікувався водами й три місяці жив у нього, нічого не платячи. І зараз цей чоловічок уклінно просить вельможу про одну важливу послугу, а той дуже гечно йому відмовляє.

Погляньте лишень на того простолюдця, який прощтовхується крізь юрбу. Він корчить із себе гранда. Вивчивши кабалістику чисел, він дуже швидко на цьому розбагатів. Слуг у його домі більше, ніж у декого з вельмож, а їжа така щедра й вишукана, що й у міністрів такої немає. В нього три карети; однією він їздить сам, другою — дружина, третьою — діти. В стайнях у нього стоять чудові коні й мули. Недавно він купив — за готівку, завважте! — упряж, що її хотів був придбати принц, родич короля, однак не придбав, бо вирішив, що вона для нього задорога.

— Оце зухвальство! — вигукнув Леандро.— Коли б якийсь турок побачив, як процвітає цей шахрай, то, звичайно, відразу напропорочив би негідникові близьке лихо.

— Хоч прийдешність мені невідома, але щодо цього я такої самої думки, як турок,— сказав Асмодей.— О! Кого я бачу? Чи очі не обманюють мене? Бачу поета, якому не годилось би бути в цій залі. Як посмів він сюди поткнутися? Адже він написав вірші, образливі для іспанських грандів. Проте, мабуть, поет дуже сподівається, що вони обминуть його вірші зневажливою мовчанкою.

Придивіться до статечного добродія, що входить до зали, спираючись на руку секретаря. Бачите, як пошти-

во всі перед ним розступаються? Це сеньйор дон Хосе де Рейнасте-і-Айяла, начальник поліції. Віп прийшов доповісти королю, які пригоди сталися в Мадриді вночі. Помилуйтеся на цього зичливого старигана.

— Він і справді має вигляд дуже порядної людини,— мовив дон Клеофас.

— Було б добре, якби всі коррехідори¹ брали з нього приклад,— проказав Кульгавець.— Він не з тих запальних людей, які діють під впливом досади або злості. Він не накаже арештувати людину за доносом поліцейського, секретаря або якого-небудь службовця. Дон Хосе знає — майже у всіх добродіїв такого ґтибу душа продажна і, коли трапляється нагода, вони не від того, щоб поторгувати владою. Дон Хосе, перш ніж посадити звинуваченого до в'язниці, завжди ретельно вивчає його справу, щоб дошукатися істини. Він ніколи не ув'язнює невинних — тільки злочинців, та й тих охороняє від жорстокого з ними поводження, як це заведено у в'язницях. Раз у раз він навідує цих безталанників і не дозволяє порушувати сувору справедливість законів свавільною жорстокістю.

— Яка чудова, достойна людина! — вигукнув Леандро.— Дуже хотілося б мені послухати, як він розмовлятиме з королем.

— На превеликий жаль, мушу вам сказати, що не можу виконати вашого бажання,— відповів чортяка.— Це дуже для мене небезпечно. Мені заборонено підступатись до монархів; це право належить Левіафанові, Бельфегорові та Астаротові. Я вже казав вам, що тільки цим духам дозволено вселятися в королів. Іншим чортам заборонено потикатися до палаців; їй же право, я й сам не знаю, про що думав, коли зважився

¹ Коррехідор — правитель міста, що його призначає король.

привести вас сюди; я вчинив у край нерозважливо. Якби ця трійця бісів мене побачила — то накинуплась би на мене, і, між нами кажучи, я б не здолав її люті.

— То мерщій ходімо із палацу! — мовив студент.— Мені буде дуже прикро, якщо побратими лупцюватимуть вас — адже допомогти вам мені несила, бо якби я і втрутився в бійку, ви, певно, нічогоісінько від цього не виграли б.

— Безперечно,— відповів Асмодей.— Вони навіть не відчули б ударів; але вас би вони забили до смерті. Проте я зроблю вам іншу ласку,— докинув Асмодей,— не меншу від тієї, про яку ви мене просили; хай це буде винагорода за те, що я не ввів вас до королівських покоїв.

Сказавши це, біс узяв дона Клеофаса за руку й, розсікаючи повітря, полетів з ним до монастиря Милосердя.

РОЗДІЛ XIX ПРО БРАНЦІВ

Вони опустилися на дах будинку, який прилягав до монастиря. Біля його брами юрмився величезний на-товп.

— Диви, скільки людей! — зауважив Леандро Перес.— На яку ж то церемонію вони зібралися?

— О, такої церемонії ви, певне, не бачили, хоч у Мадридї часом можна її споглядати,— відказав біс.— Сюди мають прибути триста невільників, усі — підданці іспанського короля. Вони повертаються з Алжіру, де їх викупили місіонери ордену Спокути. Тож усі вулиці, якими вони йтимуть, заповнені людьми.

— Як по правді, мені не дуже цікаво на них дивитися,— мовив Самбульйо.— Даремно ваша милість гадає, що це мене розважить.

— Ну, я надто добре вас знаю і майже певен, що вам не вельми приємно дивитися на цих бідолах,— відповів Кульгавець.— Однак мені хочеться розповісти про обставини, за яких деякі з безталанників попали в полон, та про неприємності, які чекають на інших удома. Гадаю, ви не пожалкуєте, мене слухаючи,— це вас розважить.

— Це інша річ,— сказав студент.— Дуже буду я радий, якщо ви виконаєте вашу обіцянку.

Коли вони отак між собою гомонили, раптом розляглися гучні крики. Це натовп побачив бранців. Вони йшли по двоє серединою вулиці, в невільницькій одежі; за плечима в кожного висів ланцюг. Попереду верхи на мулах їхали ченці ордену Милосердя, які їх зустрічали; мули були під чорними попонами — так, начебто це був жалобний похід. Один із ченців ніс прапор ордену Спокути. Молоді бранці йшли на чолі колони, старі — позаду; слідом за ними їхав на маленькій конячці чернець того самого ордену, що й ченці, які рухались попереду. Це був голова місії. Він був дуже статечний з вигляду; довга сива борода робила його схожим на пророка. Обличчя цього іспанського Мойсея¹ сяяло щирою радістю: адже він повернув на батьківщину стільки християн.

— Не всі бранці щасливі з того, що їх звільнено,— знову озвався біс.— Дехто, звичайно, тішиться, що незабаром побачиться з кривими, але інші бояться, чи не сталося з родичами чогось іще страшнішого за полон та неволю. Гляньте он на тих двох, що простують попереду. Один, родом з арагонського містечка Велільї, пробув у турків десять років і не мав ніяких звісток про дружину; незабаром він дізнається, що вона виїшла вдруге заміж і має п'ятеро дітей, батьком яких

¹ М о й с е й — за біблійною легендою, пророк, визволитель давніх євреїв з т. з. єгипетського полону. Після сорока років блукань привів їх у обітовану землю.

є не він. Другого — сина торговця шерстю із Сеговії — взяли в полон років двадцять тому. Він мордується думкою, що за цей час у його родині багато що змінилось. Так воно і є: батьки померли, а брати поділили спадщину й змарнували її.

— Я помітив одного невільника, який видається дуже щасливим; мабуть, він радіє з того, що його більше не шмагатимуть канчуками,— сказав студент.

— Бранцеві, на якого ви дивитесь, таки є чого радіти,— відповів Кульгавець.— Він знає, що тітка, в якій він єдиний спадкоємець, померла — отже, він тепер багач; хіба ж це не радість? Тим-то цей полонений і веселий.

Погляньте на його сусіду. Як бачите, бідолаха дуже схвильований. Знаєте, чому? Коли його взяв у полон алжирський пірат — кабальєро саме плив з Іспанії до Італії,— він був закоханий в одну даму, якій теж був до вподоби. І тепер кабальєро боїться, що поки він поневірявся в неволі, кохана його зрадила.

— Довго він пробув у полоні? — спитав Самбульйо.

— Півтора року,— відповів Асмодей.

— Чого ж йому турбуватися? Не надто це тяжке випробування — півтора року зберігати вірність.

— От і не вгадали. Дізнавшись, що він у полоні, в Берберійських володіннях, його принцеса відразу завела собі залицяльника.

Зверніть увагу на бранця, який іде слідом за цими двома. Хіба схоже, що страхолюд, зарослий густою рудою бородою, був колись дуже гарний? Проте він був справжній красень. У цій відворотній подобі ви бачите героя досить цікавої історії; я її розповім.

Цього високого чоловіка звать Фабрісіо. Йому якраз минуло п'ятнадцять років, коли помер батько, заможний селянин із Сінкельйо, великого села в королівстві Леопському. Незабаром оддала душу богові й мати. Фабрісіо, сину-одинакові, залишилось чимале багатство; опі-

ку над ним доручили одному з дядьків — порядному й чесному чоловікові. Фабрісіо вчився в Саламанці; скінчивши науку, він став тренуватись у верховій їзді, фехтуванні, рубці та стрільбі: хотів зайняти гідне місце серед тих, хто упадав за доньєю Іполітою, сестрою дрібного дворянина, яка жила недалеко — на відстані двох рушничних пострілів од Сінкельйо, в маленькому будиночку,— і робив для цього все, на що тільки ставало йому вигадки й снаги.

Хлопець знав Іполіту, дуже гарну дівчину, майже однолітку свою, ще змалечку і, як то кажуть, з молоком матері всотав кохання до неї. Вона, звичайно, теж давно помітила, що Фабрісіо вродливий, однак увагою його не жалувала, бо він був селянський син. Іполіта була дуже пихата, так само як і брат її, дон Томас де Ксараль, чи не найбільшій, та водночас найчванлівіший дворянин в Іспанії.

Брат і сестра жили в будиночку, що його бундючний Ксараль називав замком, хоч, правду кажучи, то була халупа, така стара, що, здавалося, ось-ось розвалиться. Він не мав за що її полагодити й жив майже надголодь, але все ж таки в нього був слуга, а в сестри — служниця-мавританка.

Сміх брав дивитися, коли в неділю і в свято дон Томас з'являвся в селі, вичепурений у ветхий оксамитовий камзол червоного кольору і в маленький капелюшок із вицвілим жовтим плюмажем; він беріг своє святкове вбрання як коштовність. Нап'явши на себе це ганчір'я — Ксараль мав його за атрибуту свого високого походження,— він виступав поважно, мов гранд, і коли люди чемно йому вклонялися, відповідав погордливим поглядом. Іполіта теж пишалася давністю роду, але до цієї дурниці долучала ще одну: вона вважала себе незрівнянною красунею й жила в солодкій надії, що ось-ось приїде якийсь вельможний кабальєро й посвататиме її.

Такі були дон Томас та його сестра. Фабрісіо добре знав їхні вади, тож, аби ці чванливці відкрили перед ним двері свого дому, вирішив потішити їхню пиху вдаваною поштивістю. І він так заповзявся, що досяг мети: Ксаралі дозволили вряди-годи їх навідувати й засвідчувати шану. Юнакові, якому було добре відомо, що вони такі ж бідні, як і бундючні, кортіло дати їм грошей, але він боявся їх образити. Та кінець кінцем він знайшов чудовий спосіб виявити свою щедрість і допомогти Ксаралям так, щоб не зачепити їхньої пихи.

— Сеньйоре,— сказав він якось донові Томасу, коли вони були самі,— я хотів би віддати комусь на збереження дві тисячі дукатів. Чи не зробите ви мені ласку, їх узявши?

Нема чого й гадати, чи пристав на це Ксараль: йому вкрай були потрібні гроші, до того ж лестило, що він стане хранителем такої великої суми. Він радо взяв дві тисячі дукатів, і тільки-но вони опинилися в його руках, вельми мудро ними розпорядився: полагодив «замок», а потім потішив собі душу: замовив у Саламанці нове вбрання з чудового блакитного оксамиту й купив зелене перо, яке замінило славнозвісний жовтий плюмаж, що хтозна-відколи вінчав шляхетну голову дона Томаса. Красуні Іполіті теж дещо перепало — вона придбала гарні убори.

Отак Ксараль тринькав віддані йому на збереження дукати, геть забувши, що вони чужі й що він ніколи не зможе їх повернути. Ідальго анітрохи цим не турбувався; навпаки, він вважав, що так і має бути: селянин платить за честь знатися з дворянином.

Фабрісіо, звичайно, все це передбачив; та водночас він плекав надію, що вдячний дон Томас буде обходитися з ним по-приятельському, а Іполіта поволі звикне до його залицянь і врешті пробачить те, що він насмілився важити на неї. І справді — тепер юнак міг при-

ходити до Ксаралів коли завгодно; вони приймали його прихильніше й люб'язніше, ніж перше. Вельможні особи завжди жалують багатія, якщо він править їм за дійну корову. Дон Томас та його сестра, які досі знали про багатство тільки з людських розмов, скуштувавши його, вирішили, що селянським сином не слід гордувати,— і зустрічали його так мило, що зовсім зачарували бідолаху. Фабрісіо був уже певен, що, роздумавшись, вони дійшли висновку: дворянам задля зміцнення їхнього високого роду часом не сором брати шлюби з простолюдцями; це й раніше бувало, і тепер трапляється. Ця думка підігріла його кохання, і він поклав собі посватати Іполіту.

За першої-ліпшої нагоди Фабрісіо сказав донові Томасу, що понад усе бажає стати його зятем і заради такої честі ладен подарувати йому не тільки ті гроші, які віддав на збереження, а й ще тисячу пістолів. Чванькуватий Ксараль зашарівся, це почувши: в ньому знов спалахнула зневага до селяка. Проте, хоч як обурився дворянин із зухвальства Фабрісіо, він усе ж опанував себе й статечно мовив, що не може відразу дати відповіді щодо такої важливої справи — насамперед порадиться з Іполітою, а потім з родичами.

Наш закоханець пішов, а дон Томас і справді запросив до себе декого із сусідніх ідальго, ближчих та далеких родичів, що, так само як і він, схибнулися на вельможності. Та скликав він їх не для того, щоб порадитись, чи віддавати сестру за Фабрісіо,— а з тим, щоб змовитися, як покарати молодого зухвальця-селянина, який загордів аж так, що замірився побратися з Іполітою — дівчиною високого роду.

Бачили б ви, якою люттю загорілися очі у всіх цих високородців, коли Ксараль розповів про сватання Фабрісіо! Вони метали проти нього громи та блцскавки; нарешті зійшлися на тому, що нахабу-селяка треба забити кийками до смерті: тільки так можна змити

ганьбу, якої завдав він їхньому родові, запропонувавши цей шлюб. Проте, трохи охоловши, вирішили не вбивати провинця, а провчити, щоб він на все життя за-тямив, як свататись до родовитої дівчини.

Кожен пропонував свій план помсти; кінець кінцем вибрали такий. Хай Іполіта вдасть, що вона не байдужа до кохання Фабрісіо і, щоб розрадити безталанного закоханця, якого дон Томас погребував узяти в дім зятя, вночі призначить йому побачення; коли ж служниця-мавританка впустить Фабрісіо, підіслані родичі, що сидітимуть у засаді, заскочать його з мавританкою і присилують одружитися з нею.

Донья Іполіта спершу анітрохи не обурилася з цього нічого плану й погодилась на нього: їй теж здавалося, що сватання селянського сипа — образа для її честі. Однак незабаром пад пихою взяв гору жаль, точніше, в серці гордої дівчини раптом спалахнуло кохання.

В неї мовби спала полуда з очей; тепер їй здавалося, що низьке походження Фабрісіо врівноважується високими його чеснотами і що він її гідний. Ось до яких чудодійних змін призводить кохання, сеньйоре студепте; хіба ж це не прекрасно? Та сама дівчина, яка вважала, що навіть принц їй нерівня, закохавшись, радо приймає залицання селяка, що ним досі нехтувала.

Іполіта не опиралася почуттю й, замість бути за спільницю братові в змові, стала потайки зустрічатися з Фабрісіо; мавританка інколи впускала його вночі в дім. Але дон Томас незабаром запідозрив недобре й почав стежити за сестрою. Через деякий час він на власні очі пересвідчився, що Іполіта не тільки не допомагає здійснити план, задуманий ним і родичами, а, навпаки, стоїть йому на заваді. Ксараль сказав про це двом двоюрідним братам; почувши новину, вони заволали: «Помста, доне Томасе! Помста!» Дворянин, якого в цій справі не треба було підхльостувати, із суто іспанською скромністю відповів, що вони самі побачать, як він

орудує шпагою, коли йдеться про помсту за зганьблену честь. Потім він домовився з братами, що вони придуть до нього вночі.

Брати так і зробили. Ксараль непомітно завів їх у будиночок, сховав у комірчині й пішов, сказавши, що повернеться, коли коханець з'явиться в замку, якщо тільки він сьогодні на це зважиться.

А Фабрісіо таки з'явився: примхливій долі забаглося, щоб наші закоханці домовились зустрітися саме цієї ночі.

Отже, Фабрісіо був із своєю любовою Іполітою. Вони казали одне одному слова кохання — одвічні й щоразу нові, щоразу чарівливі, — аж раптом до кімнати вскочили кілька кабальєро й перервали ніжну розмову. Дон Томас та його брати шуліками наскочили на Фабрісіо; той вихопив шпагу. Подумавши, що вони хочуть його вбити, юнак став відчайдушно захищатися й поранив усіх трьох. Відбиваючи удари, він непомітно відступав до дверей і врешті вислизнув у них.

Побачивши, що ворог утік непокараний, дон Томас, знавіснівши, кинувся до Іполіти й встромив їй у груди шпагу.

Брати, дуже засмучені з того, що замір їх не вдався, ослаблі від рап, потяглися додому.

Зупинімося тут, — раптом перебив себе Асмодей. — Кінець історії я розповім, коли пройдуть усі бранці; ви дізнаєтесь про те, як суд визнав Фабрісіо у всьому винним та забрав його майно, і про те, як цей безталанник попав у неволю.

— Слухаючи розповідь про Фабрісіо, я помітив серед цих бідолашних бранців молодика, який видався мені дуже сумним, і я мало не перебив вас, щоб спитати, чим він так журиться, — сказав дон Клеофас.

— Ви нічого не втратили, — відповів біс. — Я розкажу про нього все, що ви хочете знати. Бранець, який привернув вашу увагу понурим виглядом, родом з

Вальядоліда; він із шляхетної родини. В неволі пробув два роки. Його хазяїн мав дуже вродливу жінку. Вона палко закохалася в невільника, і він відповів їй ще палкішим коханням. Коли хазяїн це постеріг, він одразу продав невільника — злякався, щоб той не прислужився справі розмноження турків. Отож кастілець і побивається, що його розлучили з милою; воля, яку йому повернули, анітрохи його не веселить.

— Он дуже гарний літній добродій,— зауважив Леандро Перес.— Що він за один?

— Цирульник; він повертається до Біскаїї; в неволі пробув сорок років,— відповів чортяка.— Його захопив корсар, коли він плив із Валенсії на острів Сардинію. Він тоді мав дружину, двох синів і доньку. Тепер живий тільки один. Він щасливіший за батька: довго жив у Перу, надбав там багатство й, повернувшись до Іспанії, купив два чудових маєтки.

— От і прекрасно! — вигукнув студент.— Як зрадіє син, побачивши батька; адже він може втішити його старість достатком і спокоєм.

— Видно, що у вас ніжне й жалісливе серце,— сказав Кульгавець.— Та цирульників син черствий на вдачу. І коли він побачить батька, то скорше засмутиться, аніж зрадіє; замість гостинно прийняти старого в своєму міському домі, він, чого доброго, вирядить його в якийсь із маєтків і наставить там сторожем.

Слідом за бранцем, який так вам уподобався, іде чоловічок, напрочуд схожий на мавпу. Це арагонський лікарчук. Він не пробув у Алжирі й двох тижнів. Дізнавшись, хто він такий, турки не схотіли, щоб він жив поміж них, і передали його — навіть без викупу — ченцям ордену Милосердя; власне, ті й не мали наміру його викупати, та нікуди дітися — довелось припровадити його до Іспанії.

Ви так жалієте всіх страдників, що легко уявити, як співчуватимете отому бранцеві з темно-коричневою

скуфійкою на голові, коли почуєте, чого він натерпівся за дванадцять років неволі: він жив у віровідступника-англійця.

— Хто ж цей нещасний бранець? — спитав Самбульйо.

— Чернець-францісканець, — відповів Асмодей. — Правду кажучи, я дуже радий, що він мучився в полоні, бо проповідями своїми принаймні сотню невольників одвернув від переходу в магометанство.

— Я теж скажу вам правду: дуже мені жаль, що цей добрий чернець так довго жив у варвара, — мовив дон Клеофас.

— Даремно ви журитесь, а я даремно радію, — заперечив біс. — Дванадцять років, що їх чернець пробув у неволі, пішли йому на добро; а якби він просидів їх у келії, то повсякчас змагався б із спокусою і, я певен, не завжди виходив би переможцем з боротьби.

— Слідом за францісканцем простує бранець із дуже спокійним лицем, — зауважив Леандро Перес. — Коли на нього дивишся, не віриться, що він повертається з неволі. Хто це, цікавий я знати?

— Знову ви квапитеся, — відповів чортяка. — Я ж бо й хочу розповісти про нього. Він із Саламанки. Це нещасливий батько; йому довелось зазнати таких злигоднів, що він кінець кінцем до всього на світі збайдужів. Послухайте його сумну історію. Інших бранців я вже не чіпатиму; лиш з небагатьма із них трапились пригоди, варті вашої уваги.

Студент, якому вже набридло дивитись на понурі обличчя недавніх невольників, сказав, що не бажає нічого кращого. І біс розповів йому те, про що мовиться в наступному розділі.

РОЗДІЛ XX

ОСТАННЯ ІСТОРІЯ,
ЩО ЙІ РОЗПОВІВ АСМОДЕЙ;
ЯК ЙОГО ЗНЕНАЦЬКА ПЕРЕРВАЛИ,
КОЛИ ВІН КІНЧАВ СВОЮ ОПОВІДЬ,
І В ЯКИЙ ПРИКРИЙ СПОСІБ
ЙОГО БУЛО РОЗЛУЧЕНО
З ДОНОМ КЛЕОФАСОМ

— Пабло де Баабон, син сільського алькальда з Старої Кастилії, поїхав до Саламанки, маючи намір примножити своєю особою кількість студентів університету. Після батька, до слова — неприторенного скупія,— Пабло, його братові й сестрі лишилася невеличка спадщина. Хлопець він був розумний і з себе гарний; минав йому тоді двадцять третій рік.

Маючи тисячу дукатів, які пекли йому руки — так кортіло на них погуляти,— Баабон незабаром став відомий мало не на всю Саламанку. Всі молоді кабальєро прагнули з ним подружитися — адже дон Пабло щодня влаштовував бенкети. Кажу «дон Пабло», бо він став так себе називати, щоб бути запанібрата із студентами-дворянами.

Баабон був і до розваг охочий, і попоїсти добре любив, тож так трусив гаманом, що через рік та три місяці вже й двох мараведі в ньому не бряжчало. Проте наш молодик не знав спину в гулянках. А що грошей не було, то позичав їх у кого тільки можна, або ж їв і пив не платячи, під чесну обіцянку. Та довго так тривати не могло, і незабаром він зовсім зубожів.

Друзі-приятелі, побачивши, що Пабло озлиднів, перестали до нього ходити, а позикодавці, навпаки, почали вчапати. Баабон казав, що незабаром має одержати векселі з батьківщини, та все було марно: позикодавцям урвався терпець, деякі з них звернулися до суду й так спритно повели справу, що перед доном Пабло постала загроза в'язниці.

Якось, гуляючи берегом Тормесу, він зустрів знайомого, і той мовив:

— Сеньйоре доне Пабло, раджу вам бути обережним. Альгвасил та його лучники підстерігають вас; коли вернетесь додому, вони схоплять вас за комір.

Баабон, ясна річ, злякався — таки було чого лякатися! — й вирішив утекти. Він побрався дорогою, яка вела до Коріти, та, пройшовши трохи, збочив — повернув до лісу, що виднів за полем. Він зайшов у самісіньку гущавину й подумав, що пересидить тут, поки стемніє, а тоді подасться додому — потемки буде безпечніше. Дерева, як і завжди о цій порі, були вкриті густим листям; дон Пабло вибрав найкрислатіше, виліз на нього й уместився серед гілок, які зусебіч його затулили.

Посидівши в цій надійній криївці, він піднісся духом; ще трохи — і страх його зовсім минув. А що люди усвідомлюють свої помилки лиш після того, як уже їх накоїли, то й дон Пабло зрозумів, що жив він не-праведним життям, і сам перед собою поклявся: якщо знову коли-небудь забагатіє, то дасть лад грошам, а головне — гнатиме геть облудників-приятелів, які збивали його з пуття, втягували в гулянки і дружба яких розвіялась разом із хмелем.

Отакі думки роїлися у нього в голові, змінюючи одна одну. Тим часом звечоріло, запала темрява. Баабон розсунув віття й хотів був злізти з дерева, аж раптом у кволому світлі молодого місяця побачив людську постать. Дон Пабло знову злякався: йому здалося, що альгвасил таки вистежив його і тепер шукає в лісі. Постать, обійшовши дерево навкруги, сіла під ним, і Баабон отерп із страху.

Тут біс урвав розповідь.

— Сеньйоре Самбульйо, — сказав він, — дозвільте мені трохи потішитися з вашого подиву — я його помітив. Вам, звичайно, кортить знати, хто ж цей смертний,

чому так невчасно опинився він у лісі. Не буду зловживати вашим терпінням.

Невідомий якийсь час посидів під деревом — дон Пабло за листям він не бачив, — а потім заходився копати землю кинджалом. Виривши досить глибоку яму, він поклав туди мішок з буйволячої шкіри, засипав яму, заклав її дерном і подався геть. Страх Баабона, який спостерігав цю сцену з найпильнішою увагою, вмить де й дівся; його поїняла несамовита радість. Почекавши, поки невідомий одійде далеченько, наш молодик зліз із дерева й кинувся розкопувати мішок: був певен, що він повний золота й срібла. Копав дон Пабло ножем, та якби й не мав його, то рив би землю руками аж до її серця — так жадав одкопати гроші.

Нарешті Баабон побачив мішок. Схопив його, обмацав — там таки були монети. Він майже побіг із лісу, не так уже боячись зустрітися з альгвасилом, як із невідомим.

Ішов мало не всю ніч навмання, не відчуваючи ні втоми, ні ваги мішка, — такий був щасливий. Зупинився аж на світанку під купою дерев, недалеко від містечка Молорідо — не тому, що хотів відпочити, а тому, що кортіло розв'язати мішок. І дон Пабло, наперед тішачись, розв'язав його з солодким трепетом. У мішку були чудові золоті дублони; студент їх полічив — рівно двісті п'ятдесят! Від радості йому аж дух забило.

Баабон довго милувався монетами, а потім став думати, що робити далі. Врешті надумався: напхав дублонами кишені, викинув мішок і пішов у Молорідо. Йому показали заїзд, він поснідав, трохи відпочив, а тоді найняв мула й того самого дня подався до Саламанки.

Дон Пабло помітив, що люди на вулицях, побачивши його, дуже дивувалися, й здогадався: всі знають, що він утік з міста. Проте він заздалегідь вигадав віро-

гідну байку: мовляв, він вирішив поїхати до рідного села по гроші, бо хоч не раз писав орендарям, щоб ті надсилали йому платню, нічого від них не одержував. Зупинившись на ніч у Молорідо, він здивався там з одним із орендарів, який, виявилось, віз гроші. Тож тепер він, дон Пабло, може довести всім, хто мав його за злидаря, що він — заможний. А своїм позикодавцям скаже, що негоже доводити до краю чесного чоловіка, який давно б уже повернув борги, якби фермери вчасно надсилали орендну платню.

Справді, наступного ранку Баабон запросив до себе всіх позикодавців і розплатився з ними.

Дізнавшись, що в кишенях у дона Пабло знову забряжчало, приятелі, які відкинулись од нього, не забарились повернутися. Вони знову почали його вихвалити, сподіваючись, що Баабон запрошуватиме їх на бенкети. Однак студент не забув клятви, якою заприсягся перед собою в лісі, й дав приятелям відкоша, сказавши кожному у вічі, що він про нього думає. Тепер уже він здійняв їх на глузи.

Віднадивши нещирих друзів, дон Пабло почав нове життя, зовсім не схоже на минуле. Він покинув гультювати й заповзявся до науки; надто старанно він студіював законодавство.

Проте, скажете ви мені, Баабон жив на гроші, які йому не належали. Що правда, то правда; та хіба хтось інший на його місці не вчинив би так само? Крім того, він мав намір повернути гроші власникові, якщо тільки прочує про нього. Приспавши сумління цією доброю думкою, наш студент спокійнісінько витрачав дублони, терпляче очікуючи, поки об'явиться хазяїн, — а це через рік і сталося.

По Саламанці пішли чутки, що такий собі Амбросіо Пікільйо подався до лісу — одкопати мішок із золотом, схований там, але знайшов порожню яму; тепер він скніє в страшних злиднях.

Скажу Баабонові в похвалу: довідавшись про це, він не сидів склавши руки. Сумління спонукало його діяти. Він розпитався, де живе Амбросіо, й пішов до нього.

Побачивши вбогу комірчину, в якій стояв тільки ослін та жалюгідний тапчан, дон Пабло лицемірно мовив:

— Друже Амбросіо, подекують, що з вами трапилась дуже сумна пригода. А що люди, за законами милосердя, повинні допомагати одне одному, то я хочу стати вам у пригоді: але, прошу, розкажіть спершу про ваше горе.

— Сеньйоре кабальєро, я розповім про нього кількома словами,— відповів Пікільйо.— Я помітив, що син мій мене обкрадає; боячись, щоб він не поцупив шкіряного мішка, в якому лежало двісті п'ятдесят дублонів, я вирішив закопати гроші в лісі, гадаючи, що немає надійнішого сховку,— й мав необачність це зробити. Та після цього фатального дня син обібрав мене до нитки й утік з міста — не сам, а з жінкою, яку викрав. Опинившись через розпусність сина, певніше, через дурну мою добрість, у тяжкій скруті, я згадав про шкіряний мішок і надумав його відкопати. Та ба! Ці гроші — єдині, що лишалися в мене на прожиток,— хтось безжально забрав...

Пікільйо не докінчив розповіді — з очей у нього ринули сльози розпачу.

Дон Пабло, пройнявшись щирим жалем, сказав:

— Любий Амбросіо, не беріть так близько до серця те, що з вами сталося,— чого тільки не буває в житті! Не плачте: сльозми біді не зарадиш; якщо ваші дублони прибрав до кишені якийсь негідник, вони вже до вас не повернуться. Та хто знає? Вони могли потрапити в руки порядному чоловікові; дізнавшись, що дублони ваші, він, либонь, і віддасть їх. Не втрачайте надії; а тим часом візьміть ці кілька монет — з ними вам

легше буде чекати, поки повернуть гроші,— і приходьте через тиждень до мене.

З цими словами Баабон дав Амбросію десять дублонів із тих, що були в шкіряному мішку.

Потім він сказав своє ім'я та де живе, попросився й, засоромлений, пішов; каменем лягали йому на серце ті слова подяки, ті благословення, якими осипав його Пікільйо.

Отакі здебільшого бувають благородні вчинки; ними б не захоплювались, якби знали їхні спонуки.

Через тиждень Пікільйо, який не забув запрошення дона Пабло, прийшов до нього. Баабон дуже ласкаво його зустрів і сказав:

— Друже, я чув про вас стільки хорошого, що вирішив зробити все, аби вирвати вас із нужди та злиднів; я використаю для цього і становище, яке посідаю, і грошей не пожалію. І початок уже є,— вів він далі.— Я знайомий з кількома знатними особами, добрими й чуйними на вдачу; я побував у них, розповів про вашу скруту; вони пройнялися таким співчуттям, що дали для вас грошей,— всього двісті екю; візьміть їх.

Сказавши це, Баабон подався до свого кабінету й за хвилину повернувся з полотняним мішком, в який поклав двісті екю,— проте, не дублонами, а срібними монетами; він боявся, щоб Пікільйо, побачивши стільки подвійних пістолів, не запідозрив правди. В такий хитрий спосіб дон Пабло певніше досягав мети: і гроші повертав, і сумління його було чисте, і ймення не збезчещене.

Та Амбросію і не здогадувався, що йому віддають його власні гроші. Він повірив, що їх дали милосердні люди. Ще раз подякувавши Баабонові, він подався до своєї злиденної оселі, благословляючи цебо за те, що воно послало йому такого доброго кабальєро.

Наступного дня Амбросію зустрівся на вулиці з приятелем, таким самим бідаком, як і він. Той сказав:

— Через два дні я їду до Кадікса, а там сяду на корабель, який пливе до Нової Іспанії. Тут мені дуже кепсько ведеться; серце віщує, що в Мексіці доля буде до мене ласкавіша. Коли у вас є бодай'сотня екю, чом би й вам не поїхати зі мною?

— В мене й двісті знайшлося б,— відповів Пікільйо,— і я охоче поїхав би з вами, якби мав надію, що мені там пощастить.

Приятель став торочити про те, що землі Нової Іспанії на диво плодючі, що там легко можна забагатити — одне слово, так розмалював принади того краю, що Амбросію зрештою піддався спокусі. Він почав лаштуватись до від'їзду в Кадікс. Та перш ніж покинути Саламанку, Пікільйо послав донові Пабло листа, в якому писав, що йому випадає нагода поїхати до Мексіки, тож він хоче з неї скористатися, бо сподівається, що там йому поталапять більше, ніж на батьківщині; на-смівлившись сповістити про це дону Пабло, він, Пікільйо, присягається, що ніколи не забуде про його добрість.

Отримавши цього листа, Баабон трохи засмутився — адже від'їзд Амбросію руйнував задуманий ним план; та потім розважив, що Пікільйо через кілька років повернеться до Саламанки — тоді він, Баабон, і поверне решту грошей. На цьому він заспокоївся.

Дон Пабло іще ретельніше взявся до вивчення цивільного та канонічного права. А що він був дуже розумний і старанний, то швидко обігнав усіх вчених і досяг таких успіхів, що університет обрав його ректором. Він виправдав цю посаду блискучими знаннями; та цього замало: він невсипуще виховував, удосконалював себе й по недовгим часі став бездоганно достойною людиною.

За свого ректорства дон Пабло дізнався, що в саламанкській тюрмі сидить молодик, якого засуджено до смертної кари за викрадення жінки. Тут він згадав, що син Пікільйо втік із міста, викравши якусь жінку.

Він зацікавився в'язнем і, допевнившись, що це такий син Амбросіо, вирішив його захищати. Слід сказати, що судочинство — меч двосічний, і це варте захвату, бо ж він однаково здатен і карати, й милувати; наш ректор, безперечно, чудово на цьому знався, тож повернув його до провинника милостивим боком; щоправда, не обійшлося тут без впливових друзів, та й сам Баабон ревно клопотався справою,— і кінець кінцем щасливо її розв'язав.

Син Пікільйо вийшов з пригоди невинний, мов ангел. Він завітав до свого рятівника — подякувати,— і той йому сказав:

— Я зробив це з поваги до вашого батька. Дуже я прихильний до нього; аби іще раз це довести, я ладен узяти на себе турботи про вашу подальшу долю — звичайно, якщо ви маєте намір залишитись у Саламанці й жити чесно. Коли ж ви хочете, як батько, поїхати до Нової Іспанії, то я дам вам грошей. Ось п'ятдесят пістолів.

Молодий Пікільйо відповів:

— Ваша милість ущасливили мене опікою — то навіщо ж покидати місто, де я маю такого високого заступника? Я залишуся в Саламанці й, присягаюся, житиму так, що ви будете з мене задоволені.

Тоді ректор дав йому п'ятдесят пістолів і мовив:

— Друже, візьміть ці гроші. Опануйте якесь ремесло, працюйте сумлінно й будьте певні: я й далі вами опікуватимусь.

Минуло два місяці. Якось молодий Пікільйо, що час од часу навідував дона Пабло, прибіг до нього, заливаючись слізьми.

— Що з вами?— спитав Баабон.

Син Амбросіо відповів:

— Сеньйоре, я щойно дістав звістку, яка вразила мене в самісіньке серце. Мого батька взяв у полон алжирський корсар. Він у неволі! З Алжіру недавно

повернувся один старий житель Саламанки; він пробув там десять років, його викупили місіонери ордену Милосердя; він і сказав мені про батька. О, як проклинаю я себе! — вигукнув він, хапаючись за голову й б'ючи себе в груди.— Адже це через моє гультайство батько мусив закопати в лісі гроші, що їх украли, й покинути вітчизну; я в цьому винен! І в тому, що батько попав до нелюда, який закував його в кайдани, теж випен я! О доне Пабло, навіщо вирвали ви мене з рук правосуддя? Ви сказали, що прихильні до батька,— тож треба було мститися за нього, домогтися, щоб я смертю спокутував мій злочин, який спричинився до всіх його злигоднів.

Ці слова свідчили, що колишній гультай і плутяга розкався. Дон Пабло був зворушений горем молодого Пікільйо.

— Сину мій,— сказав він,— це добре, що ви картаєтесь минулими гріхами. Витріть сльози; я дізнаюся, що сталось із Амбросіо; якщо тільки він живий, запевняю вас: скоро ви його побачите. За нього слід буде дати викуп — а цим уже я потурбуюся. Хоч би яких страждань зазнав ваш батько, я певен: коли він приїде в Саламанку й зустрінеться з вами — розважливим і ніжним сином,— він утішиться й не буде більше нарікати на долю.

Розрадивши молодого Пікільйо цією обіцянкою, дон Пабло попрощався з ним. Через кілька днів син Амбросіо поїхав до Мадріда: там він оддав ченцям ордену Милосердя гаман із сотнею пістолів і таку записку: «Ці гроші призначаються отцям ордену Спокути як викуп за бідного саламанкського городянина на ймення Амбросіо Пікільйо, що перебуває в алжирському полоні».

Добрі ченці, які тільки-но повернулися з Алжіру, вволили ректорову волю й викупили Пікільйо. Оце і в той бранець із спокійним обличчям, що впав вам у око.

— Ну, то Баабон певно вже нічого не винен цьому городянинові,— мовив дон Клеофас.

— Дон Пабло іншої про це думки,— заперечив Асмодей.— Він хоче не тільки повернути те, що взяв, а повернути з лишком. Він такий порядний і шляхетний, що йому соромно за своє багатство, хоч і надбав його вже під час ректорства. Тож коли дон Пабло зустріється з Амбросіо, то скаже йому:

— Друже Амбросіо, не майте мене більше за вашого благодійника; перед вами мерзотник, який викопав у лісі ваші гроші. Я вже повернув вам двісті п'ятдесят дублонів, бо саме з цими грішми досяг становища, яке тепер посідаю. Однак цього замало. Все, що в мене є,— ваше; собі я залишу тільки те, що, з вашої ласки...

Тут Асмодей затнувся, потім затремтів і змінився на виду.

— Що з вами? — спитав студент.— Чому ви затремтіли так, що замовкли на півслові?

— Ах, сеньйоре Самбульйо,— відповів біс уривчастим голосом,— біда, біда! Чародій, який запхав мене в пляшку, помітив, що я зник; зараз він почне прикликати мене такими страшними заклинаннями, що несила мені буде їм опиратися.

— О, як мені шкода! — із щирим жалем відповів дон Клеофас.— Яка це втрата для мене! Адже ми маємо розстатися навіки!

— Сподіваюся, що ні,— відповів Асмодей.— Може, чародієві потрібна моя поміч або втручання; коли мені пощастить йому прислужитися, то він, аби віддячити, може, й дасть мені волю. Якщо надія моя справдиться, то будьте певні: я неодмінно вас знайду. Але дуже прошу: нікому не кажіть того, що трапилося з нами сю ніч. Як не витримаєте і комусь таки скажете — присягаюся: ви ніколи більше не побачите мене.

Хоч і тяжко з вами розлучатися, трохи втішає мене те, що я влаштував вашу долю,— вів чортяка далі.—

Я навів донї Серафіні жагуче кохання до вас. Вона вийде за вас заміж; батько її, сеньйор дон Педро де Есколано, згоден її оддати. Вас чекає щасливе майбуття; тож не минайте нагоди. О, горе, горе! — раптом вигукнув Асмодей.— Я чую — чародій уже мене прикликає; все пекло терпне від жаху, слухаючи страхітливі заклинання цього грізного кабаліста. Ніяк мені більше залишатися з вашою милістю; прощайте, любий мій Самбульйо!

Сказавши це, біс поцілував дону Клеофаса, притьмом одніс додому і вмить зник, наче й не було його.

РОЗДІЛ XXI

ЩО ЗРОБИВ ДОН КЛЕОФАС
ПІСЛЯ ТОГО, ЯК ЙОГО ПОКИНУВ
КУЛЬГАВИЙ БІС, І ЧИМ АВТОР
ЦЬОГО ТВОРУ ЗВАЖИВ ЗА ПОТРІБНЕ
ЙОГО ЗАКІНЧИТИ

Коли Асмодей зник, студент відчув утому — адже він не спав усю ніч й не присів ні на хвилю; він роздягся й ліг у ліжку. Довго не міг склепити очей — надто був збуджений; та нарешті, з верхом платячи Морфею данину, яку повинні платити йому всі смертні, дон Клеофас заснув міцним сном і проспав день та наступну ніч.

Він спав уже цілу добу, коли один з його приятелів, дон Луїс де Лухан, зайшов до кімнати й голосно крикнув:

— Гей! Сеньйоре Самбульйо, вставайте!

Від його голосу Самбульйо прокинувся.

— Чи ви знаєте,— спитав дон Луїс,— що спите з учорашнього ранку?

— Не може бути! — відповів Леандро.

— Щоб я пропав! — вигукнув приятель.— Стрілка

годинника вже двічі обійшла циферблат. Всі пожилці вашого будинку запевняють мене в цьому.

Студент, здивований із того, що так довго спав, спершу подумав був, що нічні пригоди з Кульгавим бісом йому приснилися; та потім це здалося йому неймовірним; коли ж згадав деякі подробиці, то сумніви його остаточно розвіялись, і він повірив: те, що було, було насправді. Однак, щоб напевне в цьому пересвідчитись, Самбульйо встав, поспіхом одягся, разом із доном Луїсом вийшов на вулицю й повів його до Пуерта дель Соль, не кажучи, чого вони туди прямують. Побачивши на місці палацу дона Педро згарище, дон Клеофас прикинувся вкрай здивованим.

— Що я бачу! — мовив він. — Геть усе погоріло! Чий же це нещасливий будинок? Чи давно сталася пожежа?

Дон Луїс де Лухан відповів на обидва запитання, а потім додав:

— Про цю пожежу знає все місто, але не стільки через шкоду, якої вона завдала власникові, скільки через вельми незвичайні обставини. Ось послухайте. В сеньйора дона Педро де Есколано є донька-одиначка, гарна, мов ясний день. Тож переказують, що її покої були охоплені полум'ям і повпі диму; вона неминуче загинула б — та у вогонь кинувся молодий кабальєро й виніс дівчину. Імені його я не знаю. Мадрид тільки про це й говорять: всі захоплені хоробрістю невідомого кабальєро й гадають, що дон Педро, аби винагородити його за подвиг, оддасть за нього доньку, дарма що цей кабальєро — простий дворянин.

Леандро Перес слухав дона Луїса начебто байдуже, однак, коли той скінчив розповідь, під слухним приводом швиденько його спекався й подався на Прадо; там сів під деревом і глибоко замислився. Перш за все він згадав про Кульгавого біса.

«Як мені бракує мого любого Асмодея! — подумав

він.— З ним я вмить облетів би весь світ, сам того не помітивши. Ніде правди діти — для мене це неабияка втрата... А проте, може, справа ще якось залагодиться. Чому я маю губити надію на зустріч з бісом? Ану ж як справді чародій одпустить його на волю?»

Потім думки дона Клеофаса звернули на дона Педро та його доньку. І він кінець кінцем вирішив піти до сеньйора Есколано — надто вже кортіло побачити донью Серафіну.

Коли Самбульйо з'явився перед доном Педро, той розкрив обійми.

— Ласкаво прошу, благородний кабальєро,— мовив він.— А я вже гнівався на вас. «Що це таке? Я просив його навідати нас, а він не показується! — говорив я.— Я жадаю засвідчити йому повагу й приязнь, а це, виходить, йому байдуже!»

Самбульйо шанобливо схилив голову, почувши цей дружній докір, і сказав, вибачаючись, що боявся потурбувати дона Педро — адже він так позавчора пере-хвилювався.

— Я й слухати не хочу ваших вибачень,— заперечив старий.— Ви нікого не потурбуєте в цьому домі! Якби не ви, то сьогодні його повивала б жалоба... Коли ваша ласка,— докинув він,— ходімо зі мною: вам хоче подякувати іще хтось.

Дон Педро взяв студента за руку й повів до покоїв Серафіни.

Вона тільки що встала після сієсти.

— Доню,— мовив батько,— перед вами — благородний кабальєро, який не побоявся кинутись у полум'я і врятував вам життя; скажіть йому зараз, як глибоко ви йому вдячні, бо ж позавчора ви перебували в такому стані, що не могли говорити.

Сеньйора Серафіна розтулила рожеві уста й звернулає до студента з таким привітанням, яким були б заворжені всі читачі, коли б тільки мені пощастило

переказати його від слова до слова; однак мені самому не дуже точно його переказали — отже, краще промовчати, ніж перебрехати.

Одне лише скажу: допові Клеофасу здалося, що перед ним — не земне, а небесне створіння. Він не міг одвести очей від личка Серафіни; голос її лунав у його вухах солодкою музикою. Наш студент спалахнув коханням; проте він не вірив, що Серафіна — справді його наречена. Самбульйо гризли сумніви: невже за ту гадану послугу його чекає така нагорода?

Що дужче розгорялося його кохання до дівчини, то швидше згасала надія на те, що вона вийде за нього заміж.

Сумніви донна Клеофаса ще й те зміцнювало, що сеньйор Есколано, розмовляючи з ним, і словом про це не прохопився; старий осипав студента похвалами, але й на здогад не дав, що хоче стати йому за тестя. Та й Серафіна, така ж люб'язна, як і батько, промовляла тільки слова подяки; вона й не натякнула на те, що Самбульйо любий її серцю. Отож він вийшов од донна Педро, палаючи коханням, але не тішачи себе анінайменшою надією.

— Друже мій Асмодею, — казав Леандро Перес, простуючи додому — так, наче біс і досі був біля нього, — коли ви мене запевняли, що дон Педро хоче взяти мене за зятя, а Серафіна кохає мене, то, певно, жартували; або ж — без сорому казка — ви знаєте сьогодення так само погано, як і майбуття.

Самбульйо вже шкодував, що пішов до сеньйора Есколано. Він вирішив будь-що здолати своє кохання, бо був певен: воно для нього — згуба. Більше того: дон Клеофас картав себе за те, що розпочав цю справу; він гадав, що негоже хитрістю завойовувати щастя.

Він думав про це і ввечері, і вночі. А вранці дон Педро прислав по нього. Самбульйо прийшов, і старий повів таку мову:

— Сеньйоре Леандро Перес, настав час довести вам, що ви зробили послугу не котромусь з тих вельмож, які платять за неї тільки словами подяки — піддесливими, та zarazом облудними; я хочу, щоб винагородою за небезпеку, на яку ви себе наражали, рятуючи Серафіну, стала вона сама. Я считав її про це й переконався, що вона охоче підкориться моїй волі. Скажу вам більше: коли я запропонував доньці вийти за вас заміж, вона дуже зраділа. Я впізнав у ній свою кров: Серафіна шляхетна, як і я. Отже, рішенець мій такий: ви берете з нею шлюб.

Добрый сеньйор де Есколано, який чекав, що студент почне палко дякувати за ласку, якою його вшановано, дуже здивувався: Самбульйо розгублено мовчав.

— Що з вами, допе Клеофасе? — спитав старий. — Чому ви знітилися? Невже мої слова так вас збентежили? Невже простий дворянин може знехтувати шлюб, що ним був би улещений навіть гранд? Невже на честі мого високого дому є пляма, про яку я й сам не знаю?

— Сеньйоре, я надто добре розумію, якою, з волі господа, відстанню ми розмежовані, — відповів Леандро Перес.

— То чом же ви не радієте, почувши про шлюб, яким мали бути б ущасливлені? — спитав дон Педро. — О, ви мабуть, закохані в якусь даму і вже зв'язали себе словом! Обов'язок перед нею змушує вас відмовитись од шлюбу з моєю донькою...

— Якби я мав кохану й запрягся їй словом, то, безперечно, ні за що не зламав би його, — відповів студент. — Ні, я не можу прийняти честі, якою ви мене вшановуєте, зовсім з іншої причини. Я вважаю себе порядною людиною, тому й мушу відмовитись від високої пропозиції, якою ви мене вдостоїли. Я не хочу скористатися з того, що вас уведено в оману. Скажу вам правду: не я врятував Серафіну.

— Що я чую! — приголомшено вигукнув старий батько.— Хіба не ви винесли мою доньку з полум'я, в якому вона мало не загинула? Хіба не ви здійснили цей добрий вчинок?

— Ні, сеньйоре,— відповів Самбульйо,— нікому із смертних не вдалося б цього зробити, доньку вашу рятував диявол.

Дон Педро отетерів, це почувши; та, гадаючи, що студентові слова не слід розуміти буквально, попросив їх пояснити. І дон Педро, вже не турбуючись тим, що Асмодей розсердиться, розповів про себе й про біса — все як було.

Вислухавши його, дон Педро мовив:

— Ваша щирість тільки зміцнила мій намір оддати за вас Серафіну. Адже справжній її рятівник — саме ви. Якби ви не просили Кульгавого біса вирвати мою доньку з рук смерті, яка неминуче на неї чигала, він не став би опір її загибелі. Тож не хто інший, як ви, зберегли їй життя. Одне слово, ви гідні того, щоб стати Серафіні за чоловіка. Даю за нею і посаг — половину мого статку:

Ці слова розвіяли останні сумніви Леандро Переса, і він упав до ніг донові Педро, дякуючи за ласку.

Незабаром відгуляли весілля, як і годилося, дуже пишне: адже виходила заміж спадкоємиця сеньйора де Есколано. Родичі нашого студента були такі щасливі, що й не сказати. Отже, дон Клеофас був якнайщедріше винагороджений за те, що на кілька годин подарував волю Кульгавому бісові.

АЛЕН-РЕНЕ ЛЕСАЖ

(Біографічна довідка)

Ален-Рене Лесаж (1668—1747) — видатний французький романіст і драматург. Син провінційного нотаріуса, юрист за освітою, він став одним з перших професійних письменників Франції. Незалежний, невідкупний сатирик, пропагандист передових просвітительських ідей, Лесаж жив і помер у скруті, до кінця відстоюючи свою класову гідність. Його творчий шлях почався в часи війни між Францією й Англією «за іспанську спадщину» (1701—1713), яка викликала великий інтерес французьких письменників до Іспанії, її культури та зокрема до іспанського театру XVII ст.—періоду його розквіту. Вільні переклади п'єс Лопе де Веги, Кальдерона та інших майстрів класичного іспанського театру поклали 1700 року початок драматургічній діяльності Лесажа і на тривалий час визначили його тяжіння до іспанських мотивів. У своїх оригінальних комедіях «Кріспен — суперник свого пана» (1707) і надто «Тюркаре» (1709) Лесаж, розвиваючи традиції демократичної сатири Мольєра, викриває як дворянство, так і безчесну й хижу верхівку міщанства. Після постановки «Тюркаре» в Театрі французької комедії (Комеді Франсез) почалося цькування драматурга офіційними театральними колами, тому Лесаж змушений був порвати з провідним театром країни й почати співробітництво з народним ярмарковим театром, для якого протягом 1712—1737 років написав багато комедій та оперних лібретто. Фантастичну зав'язку його першого сатирико-реалістичного роману «Кульгавий Біс» (1707) запозичено з однойменного роману іспанського письменника Л. Велеса де Гевари (1641). Та однаковий художній прийом служить різним цілям: у Гевари він

допомагає ширше показати вплив шахрайської моралі на нижчі верстви суспільства, у Лесажа—розтліваючий вплив грошей, що його нездатні уникнути найрізноманітніші верстви феодальної Франції, яка легко вгадується під іспанськими «масками». Тому чи не найрізкіше таврує Лесаж буржуазію: зіставлення банкірів із злодіями, зокрема, де в чому передувє викривальним мотивам Бальзака. Та не менш сатиричні образи представників інших панівних станів і професій сучасної Лесажу Франції: паразитичні дворяни, розпусні й ненажерливі церковники, продажні судді й літератори, шахраї-лікарі змальовані у характерних для їхнього суспільного становища обставинах, діяльності та способі життя, які коментуються зірким до людських вад Кульгавим Бісом — Асмодеєм, далеким попередником Мефістофеля з «Фауста» Гете. В «Кульгавому Бісі» — чи не першому французькому просвітительському романі, де змалювання побуту і звичаїв переростає у викриття суспільних пороків феодальної Франції — Лесаж насамперед розвиває реалістичні традиції французької побутоописової прози — Ж. де Лабрюєра і Ш. Сореля, який безпосередньо передувє Лесажеві у національно-демократичному й гостро актуальному використанні сюжету іспанського шахрайського роману. Ще ширшою стає реалістична картина суспільного життя Франції в романі Лесажа «Пригоди Жіля Бласа з Сантільяни» (1715—1735). І цього разу використавши сюжет іспанського шахрайського роману, Лесаж загострює сатиричну спрямованість у змалюванні оточення героя, глибше розробляє характери дійових осіб, особливо самого героя — тієї «середньої людини», яку висували на авансцену життя антифеодальні тенденції, що посилювалися у передреволюційній Франції XVIII ст. В цьому творі втілено віру письменника-демократа в духовну силу простих людей. В незакінченому романі «Пригоди Робера Шевальє» (1732), кри-

тично зображуючи діяльність колонізаторів-піратів та католицьких місіонерів у Америці, Лесажа малює привабливі образи представників корінного населення країни, незіпсованих пороками дворянсько-католицької цивілізації. Крім цих найвизначніших творів, Лесажа належать сатирична новелістична повість «День Парок» (1735), збірка листів «Знайдена валіза» (1740), спогади «Кумедна суміш» (1743) і численні вільні переклади та обробки творів грецьких, італійських й іспанських письменників (з яких варто відзначити побудовані на іспанських матеріалах романи «Історія Естебаніла Гонсалеса» (1734) і «Саламанкський бакалавр» (1736), а також перських казок.

Маркс (відзначаючи демократизм образу Жіля Бласа) бачив одну з найпривабливіших рис творчості Лесажа в жвавому, веселому та іронічному стилі. Творчу спадщину Лесажа високо цінували класики європейської літератури (Д. Дідро, К. Гоцці, В. Скотт, А. Франс та ін.), вона мала великий благодійний вплив на формування реалізму нового типу не лише у французькій, а й у всій європейській, зокрема у російській літературі початку ХІХ ст.

Борис БУНИЧ-РЕМІЗОВ

АЛЕН-РЕНЕ ЛЕСАЖ

ХРОМОЙ БЕС

Перевод с французского
И. Г. Сидоренко

Серия «Зарубежная сатира и юмор»,
№ 16

Киев, издательство
художественной литературы
«Дніпро», 1982

(На украинском языке)

Редактор *Л. Н. Мавеська*
Художник *А. П. Василенко*
Художній редактор *О. Д. Назаренко*
Технічний редактор *Т. А. Табаченко*
Коректор *В. В. Бондаренко*

ІВ № 1631

Здано до складання 10.11.81. Підпи-
сано до друку 9.06.82. Формат 70×90^{1/32}.
Папір друкарський № 1. Гарнітура
звичайна нова. Друк високий. Ум.
друк. арк. 9,652. Ум. фарб. відб. 9,652.
Обл.-вид. арк. 11,869. Тираж 65 000.
Зам. 1-424. Ціна 1 крб. 20 к.

Видавництво художньої літератури
«Дніпро».

252601, Київ-МСП, вул. Володимир-
ська, 42.

Книжкова фабрика імені М. В. Фрун-
зе. 310057, Харків, вул. Донець-
Захаржевська, 6/8,

Ален-Рене Лесаж

Л50 Кульгавий біс: Роман. / Перекл. з франц. І. Сидоренко; Біографічна довідка Б. Буніча-Ремізова.—К.: Дніпро, 1982.—262 с.— (Зарубіжна сатира і гумор, № 16).

У відомому сатиричному романі письменник зображує широку панораму життя Франції XVIII ст., висміює панівні прошарки суспільства.

Л $\frac{70304-191}{M205(04)-82}$ 191.82.

4703000000

И(Фр)

